

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ**

**ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ
ΥΠΟ ΤΗ ΣΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΥΨΗΛΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ**

**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΣ ΦΟΥΝΤΟΥΛΑΚΗ**

Επιβλέπων Καθηγητής: Αναπλ. Καθηγητής Χ. Παπασωτηρίου

Οκτώβριος 2003

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	
ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΥΨΗΛΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ.....	4
1. Εισαγωγή.....	4
2. Η φύση της Υψηλής Στρατηγικής.....	6
3. Η Υψηλή Στρατηγική σε καιρό πολέμου.....	8
Α. Στρατιωτική Στρατηγική.....	8
Β. Οικονομία	9
Γ. Εσωτερική Πολιτική.....	10
Δ. Διεθνής Νομιμοποίηση	11
Ε. Διπλωματία.....	11
4. Μακροσκοπικές Υψηλές Στρατηγικές.....	12
Α. Στρατηγική της στρατιωτικής ανάσχεσης – επέκτασης.....	12
Β. Στρατηγική των συμμαχιών.....	13
Γ. Στρατηγική των εξισορροπήσεων.....	14
Δ. Στρατηγική του κατευνασμού.....	15
4.1. Συνδυασμοί Μακροσκοπικών Υψηλών Στρατηγικών.....	16
Α. Συνδυασμός στρατηγικής της στρατιωτικής ανάσχεσης - επέκτασης με στρατηγική των συμμαχιών.....	16
Β. Συνδυασμός στρατηγικής της στρατιωτικής ανάσχεσης - επέκτασης με στρατηγική των εξισορροπήσεων.....	16
Γ. Συνδυασμός στρατηγικής της στρατιωτικής ανάσχεσης - επέκτασης με στρατηγική του κατευνασμού.....	17

Δ. Συνδυασμός στρατηγικής των συμμαχιών με στρατηγική των εξισορροπήσεων.....	17
Ε. Συνδυασμός στρατηγικής των εξισορροπήσεων με στρατηγική του κατευνα- σμού.....	17
5. Κριτήρια Αξιολόγησης Υψηλής Στρατηγικής.....	18
Α. Καταλληλότητα.....	18
Β. Εσωτερική Συνοχή.....	18
Γ. Αποδοτικότητα	18
Δ. Συσχετισμός ικανοτήτων και στόχων.....	18
Ε. Αντοχή σε σφάλματα	18

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΓΕΩΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟ ΠΕΔΙΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑΣ.....	20
Η ελληνική πλευρά	24
Η Οθωμανική Αυτοκρατορία.....	31
Τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων στην Εγγύς Ανατολή.....	38

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ 1919-1922.....

Στρατιωτική Στρατηγική Ελλάδας Τουρκίας.....	45
Οικονομία Ελλάδας Τουρκίας.....	62
Εσωτερική Πολιτική Ελλάδας Τουρκίας.....	64
Διεθνής Νομιμοποίηση ελληνικής και τουρκικής υψηλής στρατηγικής.....	75
Διπλωματία Ελλάδας Τουρκίας.....	77

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΥΨΗΛΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αντικείμενο της μελέτης αυτής, είναι η εξέταση της υψηλής στρατηγικής της Ελλάδας στη Μικρά Ασία και η διερεύνηση των αιτίων που οδήγησαν στη Μικρασιατική Καταστροφή. Η έκβαση του αγώνα θα μπορούσε να είναι διαφορετική, αν αναλογιστεί κανείς τη διαφορά ισχύος, διπλωματικής, οικονομικής και στρατιωτικής, μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, όταν ξεκίνησε ο πόλεμος. Η συγκεκριμένη έκβαση του πολέμου ήταν αποτέλεσμα πολλών παραγόντων, οι οποίοι εξετάζονται στη μελέτη αυτή. Η ανάλυση πραγματοποιείται αποφεύγοντας τις συναισθηματικές και μεροληπτικές κρίσεις και γίνεται προσπάθεια να κρατηθεί σε αυστηρά και επιστημονικά πλαίσια.

Σκοπός της μελέτης αυτής είναι η εξέταση της συγκεκριμένης περιόδου της ελληνικής ιστορίας, κάτω από το πρίσμα της θεωρίας της υψηλής στρατηγικής – είναι, δηλαδή, ιστορικής ερμηνείας αποτίμησης – και βασίζεται σε δευτερογενείς πηγές και σε σχετική βιβλιογραφία.

Βασικό συμπέρασμα που προκύπτει, είναι ότι η Ελλάδα ακολούθησε μία φιλόδοξη μακροσκοπική υψηλή στρατηγική, βασιζόμενη στην στρατιωτική ισχύ και στη συμμαχία με τη Μεγάλη Βρετανία, η οποία, όμως, δεν ανταποκρινόταν στις δυνατότητες της χώρας. Η υπερεπέκταση, σε συνδυασμό με τις δυσκολίες που αντιμετώπισε ο ελληνικός στρατός στη Μικρά Ασία, λόγω της εθνογραφίας και της γεωγραφίας, και η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων, προκάλεσαν την κατάρρευση της υψηλής της στρατηγικής.

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας γίνεται η παρουσίαση της γενικής θεωρητικής προσέγγισης που ακολουθείται στη μελέτη (πολιτικός ρεαλισμός), η ανάλυση της έννοιας της στρατηγικής και παρουσιάζονται όλες οι παράμετροι της υψηλής στρατηγικής, ενώ εξετάζεται και η σχέση της Ιστορίας με τις Διεθνείς Σχέσεις και τις Στρατηγικές Σπουδές.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι εσωτερικές δομές της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η προσπάθειά τους να εκμεταλλευτούν τις ευκαιρίες που προέκυψαν από το διεθνές περιβάλλον, ο τρόπος με τον οποίο κατέστρωσαν την υψηλή τους στρατηγική, ενώ παράλληλα εξετάζονται και τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων στην Εγγύς Ανατολή.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύεται η εκστρατεία στη Μικρά Ασία από το 1919 μέχρι το 1922 και διερευνώνται όλοι οι παράγοντες που οδήγησαν στη κατάρρευση της ελληνικής επεκτατικής υψηλής στρατηγικής.

Η μελέτη τελειώνει με την αξιολόγηση της ελληνικής υψηλής στρατηγικής, ενώ στον επίλογο ανακεφαλαιώνεται το βασικό πόρισμά της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΥΨΗΛΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ¹

1. Εισαγωγή

Η μελέτη αυτή θα γίνει σύμφωνα με την προσέγγιση του πολιτικού ρεαλισμού, της κυρίαρχης προσέγγισης των Διεθνών Σχέσεων και της θεωρητικής βάσης του κλάδου των Στρατηγικών Σπουδών. Βασική αρχή του πολιτικού ρεαλισμού είναι ότι το έθνος κράτος, αυτή τη στιγμή, αποτελεί τον σημαντικότερο διεθνή δρώντα, τη σημαντικότερη νομική και ηθικοκανονιστική οντότητα των διεθνών σχέσεων². Ως καθεστώς ρύθμισης των διακρατικών σχέσεων καθιερώθηκαν οι αρχές της εσωτερικής και εξωτερικής κυριαρχίας, της μη επέμβασης και της διακρατικής ισοτιμίας. Η ύπαρξη κρατικής κυριαρχίας συνεπάγεται διεθνή αναρχία, δηλαδή έλλειψη κεντρικής εξουσίας υπερκείμενης των κρατών, η οποία θα ρυθμίσει τον διακρατικό ανταγωνισμό. Καθώς τα κράτη δεν υπόκεινται σε μία ανώτερη εξουσία ικανή να επιβάλει την διεθνή ασφάλεια, είναι αναγκασμένα να υπερασπίζονται την κυριαρχία τους με τη δική τους ισχύ. Η ικανότητά τους να εξασφαλίζουν τα εθνικά τους συμφέροντα, να επηρεάζουν τις διεθνείς εξελίξεις και να διαμορφώνουν τους διεθνείς θεσμούς εξαρτάται από την ισχύ τους συγκριτικά προς τα υπόλοιπα κράτη. Ο κεντρικότερος παράγοντας που καθορίζει τις διεθνείς εξελίξεις είναι ο διεθνής καταμερισμός ισχύος³.

Συνέπεια της έλλειψης ρυθμιστικής εξουσίας στο διεθνές σύστημα και της συνακόλουθης επικράτησης της διεθνούς αναρχίας είναι η δημιουργία αισθήματος ανασφάλειας και φόβου ανάμεσα στις μονάδες του συστήματος⁴. Ο φόβος, η αντιμετώπιση απειλών και στρατηγικών διλημμάτων και η συνεχής απειλή του πολέμου αποτελούν πρωταρχικά κίνητρα στρατηγικής συμπεριφοράς. Η άναρχη φύση, δηλαδή, του διεθνούς συστή-

¹ Για το κεφάλαιο αυτό, αντλώ κατά κύριο λόγο από: ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική 6ος-11ος αιώνας, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2001, σσ. 13-36 και ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Η Υψηλή Στρατηγική της αρχαίας Σπάρτης (750-192 π.Χ.), Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2001, σσ. 17-44.

² ΗΦΑΙΣΤΟΣ Π., Κοσμοθεωρητική ετερότητα και αξιώσεις πολιτικής κυριαρχίας, Ευρωπαϊκή άμυνα, ασφάλεια και πολιτική ενοποίηση, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2001, σ. 14.

³ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., Διασπορά και Εθνική Στρατηγική, Αθήνα, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2000, σ.14.

⁴ ΠΛΑΤΙΑΣ Α., Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη, Αθήνα, Εκδόσεις Εστία, 1999, σ. 29.

ματος και η αρχή της αυτοβοήθειας καθιστούν αναγκαία τη διατύπωση στρατηγικής, τόσο σε καιρό πολέμου όσο και σε καιρό ειρήνης, καθώς τα κυρίαρχα κράτη ακόμη και σε περιόδους ειρήνης κρατούν στάση ετοιμότητας για πόλεμο, ώστε να υπερασπιστούν την κυριαρχία, τις αξίες και τα συμφέροντά τους έναντι εξωτερικών απειλών⁵.

Η ρεαλιστική προσέγγιση παρουσιάζει διάφορες μορφές. Ο «δομικός ρεαλισμός», με κύριο εκπρόσωπο τον Kenneth Waltz, απομονώνει τους καθαρά διεθνείς παράγοντες και εστιάζει στη δομή του διεθνούς συστήματος, τοποθετώντας τα κύρια αίτια της συμπεριφοράς των κρατών στο διεθνές σύστημα. Το μοντέλο του Waltz είναι αφαιρετικό, αγνοώντας τα εσωτερικά χαρακτηριστικά των κρατών, με στόχο τη δημιουργία μιας θεωρίας με μεγάλη ερμηνευτική δύναμη⁶.

Ο θουκυδίδειος ρεαλισμός⁷ ενσωματώνει στην ανάλυσή του το ρόλο που διαδραματίζουν οι εσωτερικές δομές των κρατών, ο χαρακτήρας του πολιτεύματος, η εθνική κουλτούρα και ο πολιτικός ηγέτης. Για τους σκοπούς της μελέτης αυτής, ο δομικός ρεαλισμός δεν αρκεί, καθώς οι εσωτερικές δομές τόσο της Ελλάδας όσο και της Τουρκίας αλλά και ο ρόλος των πολιτικών ηγετών – Βενιζέλος, Κεμάλ – υπήρξαν καταλυτικοί παράγοντες. Επιπλέον, η ανάλυση στο επίπεδο της υψηλής στρατηγικής βρίσκεται εγγύτερα στο θουκυδίδειο ρεαλισμό.

Τέλος, ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στη σχέση της Ιστορίας με τις Διεθνείς Σχέσεις και τις Στρατηγικές Σπουδές. Οι τελευταίες αντλούν από την Ιστορία, προκειμένου να παραγάγουν, να θεμελιώσουν και να ελέγξουν τις θεωρητικές υποθέσεις τους. Ενώ, όμως, η Ιστορία δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη μοναδικότητα και τη λεπτομέρεια κάθε συμβάντος, στόχος του κλάδου των Διεθνών Σχέσεων και των Στρατηγικών Σπουδών είναι η εξαγωγή συμπερασμάτων και γενικοτήτων, για τη δράση των δρώντων του διεθνούς συστήματος, αποφεύγοντας τις λεπτομερείς περιγραφές. Οι ιστορικοί, δηλαδή, προβαίνουν στη «δευτερογενή» ανάλυση ενός γεγονότος με βάση τις πρωτογενείς πηγές, οι επιστήμονες των Διεθνών σχέσεων και των Στρατηγικών Σπουδών προχωρούν στη «τριτογενή» ανάλυση, χρησιμοποιώντας τα θεωρητικά εργαλεία της επιστήμης τους⁸.

⁵ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική*, op.cit, σ. 13.

⁶ EVERA S. V., *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της πολιτικής επιστήμης*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, Cornell University Press, 2000, σ. 35.

⁷ ΠΛΑΤΙΑΣ Α., op.cit, σ. 64.

2. Η φύση της Υψηλής Στρατηγικής

Παραδοσιακό γνωστικό αντικείμενο της στρατηγικής ανάλυσης αποτελούσε η μελέτη των πολέμων, υπό το πρίσμα μόνο της στρατιωτικής στρατηγικής⁹. Η στρατηγική ανάλυση αφορούσε μόνο στην εξέταση των πολεμικών συγκρούσεων, εστιάζοντας στις αντίπαλες ένοπλες δυνάμεις, στη τέχνη της διεύθυνσής τους και στους παράγοντες που καθόριζαν την έκβαση των πολεμικών επιχειρήσεων. Έτσι, σύμφωνα με τον Clausewitz, η στρατηγική ορίζεται ως «η θεωρία η σχετική με τη χρήση των συμπλοκών στην εξυπηρέτηση του πολιτικού σκοπού του πολέμου»¹⁰. Μεταγενέστερα, ο στρατηγός Beaufre όρισε τη στρατηγική ως «την τέχνη της διαλεκτικής δύο αντίπαλων θελήσεων που χρησιμοποιούν βία για να επιλύσουν την διένεξή τους»¹¹. Γίνεται εμφανές, ότι η στρατηγική προϋποθέτει τρία βασικά στοιχεία: σκοπό, μέσα και αντίπαλο. Η στρατηγική δε διατυπώνεται ποτέ εν κενώ, αλλά πάντα απευθύνεται σε έναν ή περισσότερους αντιπάλους. Έτσι, εκτός από τα διάφορα επίπεδα της στρατηγικής (κάθετη διάσταση), υπάρχει και η συνεχής διάδραση με τον αντίπαλο σε κάθε επίπεδο¹². Η δράση προκαλεί αντίδραση. Καμία επιτυχημένη σειρά πράξεων δεν μπορεί να διατηρηθεί επ' άπειρον, καθώς εγείρει την άρνησή της και ακυρώνεται από τα αντίμετρα του αντιπάλου¹³.

Ωστόσο, η ανάλυση του πολέμου δεν μπορεί να περιοριστεί στην εξέταση μόνο των στρατιωτικών δεδομένων μιας σύγκρουσης. Η έκβαση των πολέμων εξαρτάται και από άλλους παράγοντες που αποδυναμώνουν τον αντίπαλο, όπως οικονομική καχεξία και κατάρρευση, διπλωματική απομόνωση, κατάρρευση του εσωτερικού μετώπου και διεθνής απονομιμοποίηση. Είναι αναγκαία, δηλαδή, η εξέταση της υψηλής στρατηγικής, η οποία είναι το υψηλότερο επίπεδο της στρατηγικής. Σύμφωνα με τον Liddell Hart:

...«Ο ρόλος της υψηλής στρατηγικής είναι να συντονίζει και να διευθύνει όλες τις πηγές ενός έθνους ή ομάδας εθνών, προς την κατεύθυνση επιτεύξεως του πολιτικού σκοπού του πολέμου: του σκοπού που καθορίζεται από την θεμελιώδη πολιτική. Η υψηλή στρατηγική πρέπει να υπολογίζει και να αναπτύσσει τους οικονομικούς πόρους και το ανθρώπινο

⁸ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., Ο Αγώνας για την Ελληνική Ανεξαρτησία, Πολιτική και Στρατηγική των Ελλήνων και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1821-1832, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 1996, σ. 12.

⁹ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική, *op.cit*, σ. 14.

¹⁰ CLAUSEWITZ C. V., Περί του Πολέμου, (5η εκδ.), Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 1999, σ. 119.

¹¹ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική, *op.cit*, σ. 17.

¹² ΠΛΑΤΙΑΣ Α., *op.cit*, σσ. 82-83.

δυναμικό των εθνών, για να υποστηρίξει τα μαχόμενα στρατεύματα. Επίσης και τις ηθικές δυνάμεις, γιατί για να αναπτυχθεί το πνεύμα και η θέληση του λαού, συχνά οι ηθικές δυνάμεις είναι το ίδιο σπουδαίος παράγοντας, όσο και η κατοχή πιο συγκεκριμένων μορφών ισχύος. Η υψηλή στρατηγική πρέπει ακόμη να καθορίζει την κατανομή ισχύος μεταξύ των διαφόρων υπηρεσιών και μεταξύ των υπηρεσιών και της βιομηχανίας. Ακόμη περισσότερο: η μάχιμη ισχύς δεν αποτελεί παρά ένα μόνο από τα όργανα της υψηλής στρατηγικής, η οποία πρέπει να λαμβάνει υπόψιν της και να χρησιμοποιεί την ισχύ της οικονομικής πίεσεως, της διπλωματικής πίεσεως, της εμπορικής πίεσεως και - δεν είναι μικρότερης σημασίας αυτό - της ηθικής πίεσεως, για να εξασθενήσει τη θέληση του αντιπάλου»...

...«Ακόμη περισσότερο, ενώ ο ορίζοντας της στρατηγικής περιορίζεται στον πόλεμο, η υψηλή στρατηγική βλέπει πέρα από τον πόλεμο, στην ειρήνη που θα επακολουθήσει. Πρέπει όχι μόνο να συνδυάζει τα διάφορα όργανα αλλά και να ρυθμίζει τη χρήση τους κατά τέτοιο τρόπο, που να αποφεύγει ζημιές στο μελλοντικό καθεστώς της ειρήνης, για την ασφάλεια και την ευημερία της»¹⁴...

Η υψηλή στρατηγική δεν περιορίζεται μόνο σε περίοδο πολέμου, αλλά επεκτείνεται και στην ειρηνική περίοδο, εξετάζοντας τις σχέσεις συνεργασίας μεταξύ των κυρίαρχων κρατών και την τάση των αναπτυγμένων πολιτισμών να δημιουργούν συστήματα αξιών με πανανθρώπινες αξιώσεις, είτε με ήπιες μεθόδους μέσω πειθούς είτε με την διαμόρφωση απόλυτων ηθικών αξιών, που επαναστατικοποιούν τη διεθνή πολιτική και οδηγούν στη σύγκρουση¹⁵.

Ο σχεδιασμός μιας υψηλής στρατηγικής¹⁶ πρέπει να περιλαμβάνει απαραίτητα τρία βήματα. Βέβαια αυτά δεν απαντώνται πάντοτε στην πράξη. Συχνά οι κυβερνητικές πολιτικές είναι πρόχειρες ή αντιδρούν σε κινήσεις του αντιπάλου και δεν εντάσσονται σε ευρύτερο στρατηγικό σχεδιασμό. Τα τρία στοιχειώδη βήματα σχεδιασμού μιας υψηλής στρατηγικής είναι:

I. Διάγνωση του διεθνούς περιβάλλοντος και των ευκαιριών και απειλών που προκύπτουν. Είναι σημαντικό η υψηλή στρατηγική να εναρμονίζεται με το διεθνές περιβάλλον και τις γεωπολιτικές πραγματικότητες και να ξεφεύγει από εσωτερικά πολιτικά στερεότυπα και «σλόγκαν».

¹³ LUTTWAK E. N., Strategy, The Logic of War and Peace, Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press, 1987, σσ. 18-31.

¹⁴ LIDDELL HART B., Στρατηγική της Έμμεσης Προσεγγίσεως, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 1995, σσ. 501-502.

¹⁵ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική, op.cit, σσ. 13-14.

¹⁶ ΠΛΑΤΙΑΣ Α., op.cit, σσ. 84-85.

II. Καθορισμός στόχων και ιεράρχησή τους. Σκοπός είναι η αποφυγή της υπερεξάπλωσης, καθώς τα μέσα και οι πόροι που διαθέτει ένα κράτος δεν είναι απεριόριστα.

III. Καθορισμός του αποτελεσματικότερου συνδυασμού μέσων για τη προώθηση των ιεραρχημένων στόχων, ώστε να αποφευχθεί η άσκοπη σπατάλη πόρων.

3. Η Υψηλή Στρατηγική σε καιρό πολέμου

Η υψηλή στρατηγική που διατυπώνεται στα πλαίσια ενός συγκεκριμένου πολέμου βρίσκεται πλησιέστερα στις παραδοσιακές στρατηγικές σπουδές. Η έννοια της υψηλής στρατηγικής σε μία ένοπλη σύρραξη περιλαμβάνει το σύνολο των μέσων που χρησιμοποιούν οι αντίπαλες πλευρές για την προώθηση των πολεμικών τους στόχων¹⁷. Η υψηλή στρατηγική σε καιρό πολέμου έχει πέντε βασικές διαστάσεις:

A. Στρατιωτική Στρατηγική. Η στρατιωτική στρατηγική είναι αναπόσπαστο μέρος κάθε υψηλής στρατηγικής, καθώς η απειλή ή η χρήση βίας παραμένει κεντρικό στοιχείο της διεθνούς πολιτικής. Η ένοπλη βία είναι ο πιο αποτελεσματικός τρόπος για την υπεράσπιση και την προώθηση των συμφερόντων, ώστε καμία δύναμη να μην έχει την πολυτέλεια να την αγνοήσει. Ο όρος στρατιωτική στρατηγική αναφέρεται στην απειλούμενη ή υλοποιημένη χρήση ένοπλης βίας σε στεριά, αέρα και θάλασσα για την προώθηση των πολιτικών σκοπών των εμπόλεμων¹⁸. Περιλαμβάνει, επίσης, και τη χρήση εξοπλισμών για αποτροπή ή εξαναγκαστική διπλωματία. Αυτό υποδηλώνει ότι η χρήση ένοπλης βίας στον πόλεμο δεν είναι αυτοσκοπός. Στόχος του πολέμου είναι η αποδοχή ενός πολιτικού τετελεσμένου. Εάν η μία πλευρά εξαρχής υποχωρήσει στις απαιτήσεις της αντίπαλης, δεν υπάρχει λόγος για ένοπλη σύγκρουση. Επίσης, αυτοσκοπός δεν είναι η ολοκληρωτική καταστροφή και η βιολογική εξόντωση του αντιπάλου, αλλά μόνο η αποδοχή των όρων που επιβάλλει ο νικητής και οι οποίοι συνήθως αποτυπώνονται σε διεθνείς συνθήκες. Οι πολιτικοί στόχοι σπάνια μένουν αμετάβλητοι σε όλη τη διάρκεια της πολεμικής σύγκρουσης· συνήθως μεταβάλλονται σύμφωνα με την πορεία του πολέμου και τα επιτεύγματα των υπολοίπων διαστάσεων της υψηλής στρατηγικής¹⁹. Σημαντική είναι επίσης και η εξέταση της οριζόντιας διάστασης της στρατηγικής, η εξέταση δηλαδή των ενεργειών του αντιπάλου και η προσπάθεια εξουδετέρωσης των πλεονεκτημάτων του.

¹⁷ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., *Ο Αγώνας για την Ελληνική Ανεξαρτησία*, op.cit, σ. 17.

¹⁸ Idem, σ. 17.

¹⁹ Idem, σ. 18.

Η στρατιωτική στρατηγική έχει τρεις βασικούς στόχους. Ο πρωταρχικός στόχος είναι η καταστροφή των ενόπλων δυνάμεων του αντιπάλου μέσω αποφασιστικών μαχών, οι οποίες συνήθως κρίνουν το αποτέλεσμα του πολέμου. Καταστροφή των ενόπλων δυνάμεων του αντιπάλου σημαίνει πως πρέπει να τεθούν σε τέτοιες συνθήκες, ώστε να είναι ανίκανες να συνεχίσουν τη σύρραξη²⁰. Ο στόχος αυτός αποτελεί βασική προϋπόθεση για την επίτευξη του δευτέρου, δηλαδή της κατοχής και υπεράσπισης εδάφους. Ο τρίτος στόχος, η καταστροφή των συντελεστών ισχύος του αντιπάλου (οικονομία, πολιτική συνοχή, ηθικό), αποσκοπεί στην πλήρη αποδυνάμωσή του και στην κατάπνιξη της θέλησής του να πολεμήσει.

Είναι χρήσιμο να επισημανθεί η διαφορά μεταξύ τακτικής και στρατηγικής. Η τακτική αφορά στη μάχη, η στρατηγική στον πόλεμο. Η τακτική είναι η τέχνη της χρήσης των στρατιωτικών μονάδων για την επίτευξη των σκοπών που έχουν τεθεί στα πλαίσια μιας μάχης, ενώ η στρατηγική αφορά στην εκμετάλλευση των νικηφόρων αυτών αποτελεσμάτων για την προώθηση των πολιτικών σκοπών²¹. Η σχέση είναι αμφίδρομη και συνεχής. Στρατηγικές μπορεί να καταρρεύσουν λόγω ανικανότητας στο τακτικό επίπεδο, όμως, επιτυχίες στο τακτικό επίπεδο, οι οποίες δεν προωθούν τον πολιτικό στόχο του πολέμου, είναι αναποτελεσματικές. Για την επιτυχή ολοκλήρωση της υψηλής στρατηγικής απαιτείται ο συντονισμός όλων των επιπέδων και η στοχοθεσία με βάση τις δυνατότητες κάθε κράτους.

Η χρήση ένοπλης βίας στη θάλασσα και στον αέρα διαφοροποιείται από την ξηρά. Συνήθως η αεροπορική και η ναυτική ισχύς είναι συμπληρωματική της χερσαίας και προσδίδει στην τελευταία αυξημένη συγκέντρωση πυρρός και αυξημένη κινητικότητα²². Συνήθως η ναυτική και αεροπορική ισχύς, μέσω των ναυτικών και αεροπορικών βομβαρδισμών, χρησιμοποιείται για την εξασθένιση της οικονομίας και του ηθικού του αντιπάλου.

B. Οικονομία. Η καλή οικονομική κατάσταση ενός κράτους επηρεάζει όλες τις διαστάσεις της υψηλής στρατηγικής και βρίσκεται πίσω από την άνοδο και πτώση όλων των μεγάλων δυνάμεων²³. Η οικονομική ευρωστία είναι παράγοντας ισχύος και μπορεί να

²⁰ CLAUSEWITZ C. V., *op.cit.*, σσ. 57-58.

²¹ ΚΟΝΔΥΛΗΣ Π., *Θεωρία του Πολέμου*, (2η εκδ.), Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 1998, σσ. 58-60.

²² MEARSHEIMER J. J., *The Tragedy of Great Power Politics*, New York, W. W. Norton & Company, 2001, σσ. 83-110.

²³ Η ιστορική μελέτη του Paul Kennedy στο «Άνοδος και Πτώση των Μεγάλων Δυνάμεων» κατέδειξε την καίρια σημασία της οικονομικής διάστασης. Επίσης ο Robert Gilpin στο «Πολιτική Οικονομία των Διεθνών

μετουσιωθεί σε ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις και να αποτελέσει τη βάση συνεργασιών και συμμαχιών με άλλα κράτη. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Βρετανικής Αυτοκρατορίας κατά τον 18ο και 19ο αιώνα. Η στρατιωτική ισχύς στηριζόταν σε μία εύρωστη οικονομία και σε ένα πλέγμα συμμαχιών που τροφοδοτούσαν συνεχώς το σύστημα. Οι ΗΠΑ τον 20ο αιώνα στήριξαν την αυτοκρατορία τους στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα που δημιούργησαν, με τις συμφωνίες του Bretton Woods, τη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου και τη δύναμη του δολαρίου ως του μόνου αποθεματικού νομίσματος. Η υψηλή παραγωγικότητα της αμερικανικής οικονομίας αποτέλεσε όπλο μεγάλης ισχύος για την επιβολή των σχεδίων της αμερικανικής υπερδύναμης²⁴.

Σε περίπτωση πολέμου, η οικονομική διάσταση αφορά στην υλική υποστήριξη και την χρηματοδότηση των πολεμικών επιχειρήσεων. Η οικονομία του πολέμου αφορά στη μέθοδο χρηματοδότησης των ενόπλων δυνάμεων, στην αγορά ή κατασκευή του εξοπλισμού και στη γενικότερη επιμελητεία²⁵. Σημαντική, επίσης, είναι και η οριζόντια διάσταση, η υπονόμευση και η καταστροφή της οικονομίας του αντιπάλου.

Γ. Εσωτερική Πολιτική. Η διάσταση της εσωτερικής πολιτικής στην υψηλή στρατηγική αναφέρεται στην ικανότητα ενός πολιτικού συστήματος να αντλεί πόρους από τον πληθυσμό για τις ένοπλες δυνάμεις και να θεσμοθετεί κρατικούς και κοινωνικούς θεσμούς, που να προωθούν την μεγιστοποίηση της διεθνούς ισχύος και επιρροής του κράτους²⁶.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, αφορά στην εσωτερική νομιμοποίηση της πολεμικής προσπάθειας, την υποστήριξη ή ανοχή, δηλαδή, της εξωτερικής πολιτικής από τους πολίτες, τις οργανώσεις και τα κόμματα. Η εσωτερική νομιμοποίηση είναι κρίσιμο στοιχείο για την επιτυχία της υψηλής στρατηγικής, κυρίως αν αυτή απαιτεί θυσίες εκ μέρους των πολιτών. Η νομιμοποίηση εξαρτάται από τον πολιτικό στόχο του πολέμου, καθώς η υπεράσπιση πάτριου εδάφους εξασφαλίζει συνήθως την σίγουρη κινητοποίηση του λαού, ενώ ένας επεκτατικός πόλεμος ή η ανάληψη μιας διεθνούς εκστρατείας δεν κερδίζει εύκολα την

Σχέσεων» συσχετίζει την αλλαγή στη διεθνή πολιτική με τις αλλαγές στην οικονομική κατάσταση των κρατών.

KENNEDY P., Η Άνοδος και η Πτώση των Μεγάλων Δυνάμεων, 2 Τόμοι, Αθήνα, Εκδόσεις Αξιωτέλλης, 1990.

GILPIN R., Η Πολιτική Οικονομία των Διεθνών Σχέσεων, (2η εκδ.), 2 Τόμοι, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg, 1998, σσ. 89-148.

²⁴ ΜΕΛΑΣ Κ., Παγκοσμιοποίηση, Νέα φάση Διεθνοποίησης της Οικονομίας, Μύθοι και Πραγματικότητα, Αθήνα, Εκδόσεις Εξάντας, 1999, σσ. 39-79.

²⁵ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική, *op.cit*, σσ. 19-20.

²⁶ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., Διασπορά και Εθνική Στρατηγική, *op.cit*, σ. 23.

υποστήριξη των πολιτών και απαιτείται συνήθως η δαιμονοποίηση του αντιπάλου. Η διάσταση της εσωτερικής πολιτικής αφορά και στις προσπάθειες επηρεασμού και υπονόμησης της εσωτερικής νομιμοποίησης του αντιπάλου.

Δ. Διεθνής Νομιμοποίηση. Η διεθνής νομιμοποίηση αφορά στο βαθμό, στον οποίο οι πολεμικοί στόχοι αλλά και τα πολεμικά μέσα συμβαδίζουν με τις επικρατούσες διεθνείς αξίες, με το πνεύμα της εποχής και το διεθνές δίκαιο, ώστε να κερδίζουν την υποστήριξη ή τουλάχιστον την ευνοϊκή μεταχείριση της διεθνούς κοινής γνώμης.

Ένας απελευθερωτικός πόλεμος συνήθως τυγχάνει ευνοϊκής μεταχείρισης, ενώ η χρήση χημικών, βιολογικών ή πυρηνικών όπλων στερούν το χρήστη από διεθνή νομιμοποίηση. Οι εμπόλεμοι συνήθως υπερτονίζουν το δίκαιο της υπόθεσής τους, ταυτίζουν τον αγώνα τους με κάποια αποδεκτή ιδεολογία και αποκρύπτουν δυσάρεστα γεγονότα. Η διεθνής νομιμοποίηση είναι αναγκαία και στις μεγάλες δυνάμεις, όπως κατέδειξαν οι πολεμικές περιπέτειες των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης στο Βιετνάμ και στο Αφγανιστάν αντίστοιχα.

Ε. Διπλωματία. Η διπλωματία στα πλαίσια της υψηλής στρατηγικής έχει σοβαρότατο αυτόνομο ρόλο. Η διπλωματία αφορά στις δεσμεύσεις μεταξύ των κρατών, είτε στα πλαίσια μακροπρόθεσμων μορφών συνεργασίας είτε στα πλαίσια τρέχουσων εξελίξεων²⁷, με στόχο την εξασφάλιση ευνοϊκού κλίματος για την υλοποίηση των στόχων της υψηλής στρατηγικής. Για την επιτυχή ολοκλήρωση των διπλωματικών προσπαθειών απαιτείται σωστή διάγνωση του διεθνούς περιβάλλοντος και εκτίμηση των ευκαιριών και απειλών που προκύπτουν. Είναι αυτονόητο ότι οι ισχυρές, στρατιωτικά και οικονομικά, δυνάμεις μπορούν να επιβάλλουν δυσανάλογα εύκολα τις προτεραιότητες και τα συμφέροντά τους.

Σε περίοδο πολέμου, ο ρόλος της διπλωματίας είναι να εξασφαλίσει συμμαχίες, πείθοντας τρίτες δυνάμεις ότι είναι προς το συμφέρον τους η μεροληπτική τους στάση ή η είσοδός τους στον πόλεμο. Η διπλωματία επικεντρώνεται στο εθνικό συμφέρον, σε αντιδιαστολή με τη διεθνή νομιμοποίηση η οποία εστιάζει στις διεθνώς επικρατούσες αρχές και αξίες. Βέβαια, η ύπαρξη διεθνούς νομιμοποίησης καθιστά ευκολότερη την προώθηση του εθνικού συμφέροντος.

Όταν η σύγκρουση περιλαμβάνει πολλά εμπλεκόμενα μέρη, η διπλωματία αναλαμβάνει τον πολιτικό συντονισμό των συμμαχιών σε όλα τα επίπεδα (κοινές στρατιωτι-

²⁷ Idem, σ. 25.

κές επιχειρήσεις, οικονομική συνεργασία, μυστικές συμφωνίες για τον μεταπολεμικό διαμοιρασμό των κερδών). Η διπλωματία, επίσης, αναλαμβάνει τη σύναψη συνθήκης μετά το τέλος του πολέμου, με την οποία κατοχυρώνεται η αποδοχή των πολιτικών σκοπών των νικητών και διαμορφώνεται η νέα τάξη πραγμάτων.

4. *Μακροσκοπικές Υψηλές Στρατηγικές*

Η υψηλή στρατηγική που διεξάγεται στο μακρό χρονικό ορίζοντα βρίσκεται πλησιέστερα στις διεθνείς σχέσεις. Η μακροσκοπική υψηλή στρατηγική υποδηλώνει τον κύριο προσανατολισμό της εξωτερικής πολιτικής κάθε χώρας σε συνθήκες διεθνούς αναρχίας, όπου ο πόλεμος παραμένει η ύστατη κύρωση.

Οι τέσσερις βασικές υψηλές στρατηγικές, που θα αναπτυχθούν, δεν αποτελούν αλληλοαποκλειόμενες επιλογές. Αντίθετα, ο κανόνας στη διεθνή πολιτική είναι ο συνδυασμός δύο ή περισσότερων από αυτές τις βασικές επιλογές.

A. Στρατηγική της στρατιωτικής ανάσχεσης – επέκτασης. Κεντρικό χαρακτηριστικό της στρατηγικής αυτής είναι η υλοποιούμενη ή απειλούμενη χρήση βίας. Αυτή μπορεί να πάρει τη μορφή της στρατιωτικής άμυνας, της στρατιωτικής επίθεσης, της αποτροπής ή της εξαναγκαστικής διπλωματίας.

Επεκτατική υψηλή στρατηγική υιοθετούν συνήθως χώρες, των οποίων ομοεθνής πληθυσμός βρίσκεται εκτός των συνόρων τους. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Ελλάδας, της οποίας η εξωτερική πολιτική από το 1832 μέχρι το 1922 κυριαρχούνταν από τη Μεγάλη Ιδέα, δηλαδή την απελευθέρωση των «αλύτρωτων περιοχών» και των «αλύτρωτων Ελλήνων». Επίσης, επεκτατική υψηλή στρατηγική υιοθετούν μεγάλες δυνάμεις που θέλουν να επιβάλλουν τις αξίες τους, τον πολιτισμό τους και τον πολιτικό τους έλεγχο σε παγκόσμια κλίμακα. Αποτρεπτική υψηλή στρατηγική υιοθετούν δυνάμεις ικανοποιημένες με το status quo, ή δυνάμεις ανίσχυρες να το μεταβάλλουν.

Πλεονέκτημα της στρατηγικής αυτής είναι ότι η χρήση ή η απειλή χρήσης βίας είναι το πιο αποτελεσματικό μέσο επιβολής επιδιώξεων και απαιτήσεων. Οι οικονομικές κυρώσεις δεν παράγουν απαγορευτικό κόστος και οι διεθνείς συνθήκες παραβιάζονται. Μειονέκτημα της στρατηγικής αυτής είναι ότι, καθώς ο δρόμος αναπτύσσει και διατηρεί ισχυρές ένοπλες δυνάμεις, το κόστος είναι υψηλό και για αρκετές οικονομίες δυσβάστακτο (π.χ. πρώην ΕΣΣΔ). Επιπλέον, η στρατηγική αυτή συνδέεται άμεσα με το δίλημμα ασφαλείας, δηλαδή την κατάσταση που προκύπτει, όταν τα μέτρα που αυξάνουν την α-

σφάλεια ενός κράτους, ταυτόχρονα μειώνουν την ασφάλεια των άλλων και δημιουργούν συσπειρώσεις εναντίον του. Κατά κανόνα η στρατιωτική ανάσχεση - επέκταση δεν αποτελεί επαρκές στοιχείο από μόνη της στην υψηλή στρατηγική λόγω των μειονεκτημάτων αυτών .

Από τη σκοπιά των διαστάσεων, η στρατηγική αυτή στηρίζεται κυρίως στη στρατιωτική στρατηγική. Η οικονομική διάσταση αφορά στην ικανότητα της πολιτικής ηγεσίας να αντλεί πόρους από την κοινωνία για τη δημιουργία ισχυρών ενόπλων δυνάμεων. Οι αντοχές, όμως, μιας οικονομίας δεν είναι ανεξάντλητες. Η διάσταση της εσωτερικής νομιμοποίησης διαδραματίζει καίριο ρόλο, στο βαθμό που η στρατηγική αυτή απαιτεί κινητοποίηση και θυσίες εκ μέρους του πληθυσμού. Μία επεκτατική υψηλή στρατηγική για την απελευθέρωση αλύτρωτων περιοχών κερδίζει ευκολότερα την υποστήριξη, παθητική ή ενεργητική, του πληθυσμού σε σύγκριση με μία επεκτατική υψηλή στρατηγική εναντίον άλλων δυνάμεων. Συνήθως απαιτείται έντονη εθνικιστική ή ιδεολογική φόρτιση και προπαγάνδα. Οι υπόλοιπες διαστάσεις, διεθνής νομιμοποίηση και διπλωματία, δε διαδραματίζουν αποφασιστικό ρόλο, αφού το κράτος δρα αυτόνομα και ανεξάρτητα²⁸.

Β. Στρατηγική των συμμαχιών. Τα κράτη αναπτύσσουν συνεργατικούς θεσμούς με στόχο την αύξηση της ισχύος τους και τη βελτίωση της σχετικής τους θέσης στο διεθνή καταμερισμό ισχύος. Οι συμμαχίες χαρακτηρίζονται από τη στενή και μακροπρόθεσμη συνεργασία των μελών τους. Για τη σύναψη μιας συμμαχίας ο «αμοιβαίος φόβος»²⁹ και η προώθηση κοινών συμφερόντων θεωρούνται η πιο ασφαλής βάση. Οι συμμαχίες μπορούν να λάβουν διάφορες μορφές³⁰, όπως συμβατικές στρατιωτικές συμμαχίες, ηγεμονίες επί μικρών δυνάμεων, οικονομικές ενώσεις, τελωνειακές ενώσεις, αλληλεγγύη μεταξύ κρατών με κοινή εθνική ταυτότητα και κοινή εθνική προέλευση.

Πλεονέκτημα των συμμαχιών είναι η συνένωση πόρων και ισχύος. Μειονέκτημα είναι ο περιορισμός της ελευθερίας δράσης και η προσπάθεια μελών συμμαχιών να μειώσουν ή και να αποφύγουν τις υποχρεώσεις τους. Η διατήρηση της συνοχής πολλές φορές παρουσιάζει πρόβλημα, ιδίως στις συμβατικές στρατιωτικές συμμαχίες, όταν καταρρέει ο εχθρός εναντίον του οποίου στρεφόταν η συμμαχία³¹. Επίσης πάντα ελλοχεύει ο φόβος εξαπάτησης, γεγονός που εμποδίζει την εμβάθυνση της συνεργασίας³².

²⁸ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική*, op.cit, σσ. 24-25.

²⁹ ΠΛΑΤΙΑΣ Α., op.cit, σ. 31.

³⁰ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική*, op.cit, σ. 25.

³¹ Το πρόβλημα αυτό παρουσιάστηκε στο ΝΑΤΟ μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ και την διάλυση του Συμφώνου της Βαρσοβίας, καθώς έπαψε να υφίσταται ο εχθρός για την αντιμετώπιση του οποίου συστάθη-

Οι διαστάσεις της υψηλής στρατηγικής που διαδραματίζουν καίριο ρόλο εξαρτώνται από τη φύση της συμμαχίας. Σε μία στρατιωτική συμμαχία πρωτεύον ρόλο παίζει η σύμπλευση των στρατιωτικών στρατηγικών στα πλαίσια ενός κοινού σχεδιασμού. Στην περίπτωση οικονομικών συμμαχιών αυτό που έχει πρωτεύουσα σημασία είναι η σύμπλευση σε όλους τους τομείς της οικονομικής πολιτικής. Η διπλωματία αναλαμβάνει να συντονίσει τα διαφορετικά και πολλές φορές συγκρουόμενα συμφέροντα των μελών με συνεχείς διαπραγματεύσεις και αμοιβαίες υποχωρήσεις.

Η ύπαρξη εσωτερικής και εξωτερικής νομιμοποίησης είναι αναγκαία. Συμμαχίες που βασίζονται σε κοινές αξίες, σε κοινή ιδεολογία, κοινή εθνική προέλευση, κοινή θρησκεία, γλώσσα και πολιτισμό επιτυγχάνουν υψηλό βαθμό νομιμοποίησης εκ μέρους των κοινωνιών τους. Αντίθετα, συμμαχίες που βασίζονται μόνο σε κοινά συμφέροντα αντιμετωπίζονται με δυσπιστία. Η απόκτηση νομιμοποίησης εξαρτάται και από το είδος των επιχειρήσεων που αναλαμβάνει μία συμμαχία. Συνήθως οι κοινωνίες αντιδρούν σε μακροχρόνιους επεκτατικούς πολέμους, όταν μάλιστα το κέρδος για την χώρα τους είναι αμφίβολο. Οι αποτρεπτικοί πόλεμοι κερδίζουν την υποστήριξη της εγχώριας και διεθνούς κοινής γνώμης.

Γ. Στρατηγική των εξισορροπήσεων. Το κεντρικό χαρακτηριστικό της εξισορροπητικής στρατηγικής είναι η αποδυνάμωση του αντιπάλου με χρήση τρίτων δυνάμεων. Η πολιτική αυτή έχει πολλές μορφές, από τον ευκαιριακό εξισορροπητικό ελιγμό, δηλαδή οποιαδήποτε βραχυπρόθεσμη χρήση τρίτων κατά του αντιπάλου, έως τη διαχείριση ενός συστήματος ισορροπίας δυνάμεων, όπως το ευρωπαϊκό του 19ου αιώνα. Σε αντίθεση με τη στρατιωτική ανύσχεση – επέκταση, η εξισορροπητική πολιτική είναι συχνά ιδιαίτερα αποδοτικός τρόπος για την προώθηση στόχων. Πλεονέκτημα της στρατηγικής αυτής είναι η εξουδετέρωση απειλών με χαμηλό κόστος. Από την άλλη πλευρά, όμως, είναι πολύ πιο αβέβαιος τρόπος για την προώθηση ζωτικών συμφερόντων. Η πολυπλοκότητα των διπλωματικών ακροβασιών της εξισορροπητικής πολιτικής αποτελεί εύθραυστο εργαλείο με έντονο το στοιχείο της αβεβαιότητας ως προς το αποτέλεσμα.

Το κύριο βάρος της στρατηγικής αυτής επωμίζεται η διπλωματία. Η στρατιωτική ισχύς ενισχύει τη διαπραγματευτική δύναμη των κρατών και αναλαμβάνει να υποστηρίξει τις πολύπλοκες κινήσεις της διπλωματίας με στρατηγικούς ελιγμούς στα πλαίσια της εξι-

κε και διατήρησε τη συνοχή του για μισό αιώνα περίπου. Βλ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ Κ. - ΗΦΑΙΣΤΟΣ Π., *Ευρωατλαντικές Σχέσεις*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 1999, σσ. 149-182.

σορρόπησης. Μία ισχυρή οικονομία μπορεί να στηρίξει τους εξισορροπητικούς ελιγμούς, προσφέροντας εργαλεία, όπως οικονομική και τεχνολογική βοήθεια, σύναψη ευνοϊκών δανείων, επενδύσεις κτλ. Οι εξισορροπητικοί ελιγμοί αντιμετωπίζουν έλλειψη εσωτερικής νομιμοποίησης. Η στρατηγική αυτή θεωρείται «ελιτίστικη», ενώ πολλές φορές διαμορφώνεται σε μυστικές διαβουλεύσεις και διαπραγματεύσεις και τότε η κοινή γνώμη παραμένει ανενημέρωτη. Όσον αφορά στη διεθνή νομιμοποίηση, το κράτος που επιδίδεται σε εξισορροπητικούς ελιγμούς συχνά χαρακτηρίζεται ως αφερέγγυος παίκτης στη διεθνή πολιτική.

Δ. Στρατηγική του κατευνασμού. Το κεντρικό χαρακτηριστικό του κατευνασμού είναι η χρήση παραχωρήσεων προς έναν αντίπαλο με σκοπό τη μείωση της απειλητικής του συμπεριφοράς. Βραχυπρόθεσμα η στρατηγική αυτή μπορεί να λειτουργήσει ως κατευνασμός ενός δευτερεύοντος εχθρού για την αντιμετώπιση του κύριου αντιπάλου, ενώ μακροπρόθεσμα στόχος του κατευνασμού είναι η πλήρης εξάλειψη των αιτιών μιας σύγκρουσης.

Εφόσον ο κατευνασμός επιτύχει, το αποτέλεσμα είναι η εξάλειψη του συγκρουσιακού στοιχείου από τη διεθνή πολιτική. Μπορεί όμως να λειτουργήσει αντιπαραγωγικά, εάν οι παραχωρήσεις εκληφθούν από τον αντίπαλο ως αδυναμία και κλιμακώσουν την επιθετική του συμπεριφορά³³.

Κύριο ρόλο στη στρατηγική του κατευνασμού διαδραματίζει η διπλωματία, καθώς είναι αυτή που καλείται να αποκλιμακώσει μία κρίση, επιφέροντας πραγματική σταθερότητα και όχι προσωρινή εκτόνωση της αντιπαλότητας με πιθανή τη μελλοντική αναθέρμανση της επιθετικής συμπεριφοράς. Η οικονομία μπορεί να στηρίξει την πολιτική του κατευνασμού μέσω οικονομικής βοήθειας και επενδύσεων στη χώρα που κατευθύνεται ο κατευνασμός. Παράλληλα, η στρατηγική αυτή πρέπει να είναι νομιμοποιημένη στο εσωτερικό, ώστε να μη θεωρηθεί ως «ξεπούλημα» των εθνικών συμφερόντων, ιδίως αν το κράτος ακολουθεί κατευναστική πολιτική εναντίον του κύριου εχθρού. Η συνιστώσα της στρατιωτικής στρατηγικής αφορά κυρίως στις αμοιβαίες ή μονομερείς παραχωρήσεις, οι οποίες αλλάζουν τον στρατηγικό προσανατολισμό των ενόπλων δυνάμεων και διευκολύνουν την ολοκλήρωση της συμφωνίας.

³² MEARSHEIMER J. J., «The False Promise of International Institutions», *International Security*, winter 1994/1995, Vol. 19, σσ. 5-49.

³³ Κλασικό παράδειγμα αποτυχημένου κατευνασμού αποτελεί η πολιτική της Αγγλίας απέναντι στη Γερμανία πριν από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Βλ. KISSINGER H., *Διπλωματία*, Αθήνα, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα» – Α. Α. Λιβάνη, 1995, σσ. 322-355.

4.1 Συνδυασμοί Μακροσκοπικών Υψηλών Στρατηγικών

Στην πράξη η υψηλή στρατηγική των κρατών προκύπτει από τον συνδυασμό δύο ή περισσότερων από τους τέσσερις προαναφερθέντες ιδεατούς τύπους. Όμως, επειδή κάθε υψηλή στρατηγική έχει τη δική της εσωτερική λογική και τις δικές της ιδιαίζουσες αναγκαιότητες, οι συνδυασμοί αυτοί ρισκάρουν αλληλο-υπονόμευση.

A. Συνδυασμός στρατηγικής της στρατιωτικής ανάσχεσης - επέκτασης με στρατηγική των συμμαχιών. Πλεονέκτημα της στρατηγικής αυτής είναι η συγκέντρωση ισχύος για την επίτευξη των επεκτατικών ή αποτρεπτικών στόχων της συμμαχίας. Οι ηγέτιδες δυνάμεις των συμμαχιών, όταν ακολουθούν επεκτατική πολιτική, συνήθως χρησιμοποιούν το συνεργατικό πλέγμα που δημιουργούν ως νομιμοποιητικό μανδύα της δράσης τους, προκειμένου να αποφύγουν τις αντιδράσεις από μονομερείς πρωτοβουλίες. Όταν η συμμαχία έχει αποτρεπτικό προσανατολισμό, η ηγέτιδα δύναμη θα πρέπει στρατιωτικά να είναι σε θέση να υπερασπιστεί και το πιο αδύναμο μέλος της συμμαχίας, ώστε να διατηρηθεί η συνοχή της συμμαχίας, η αποτρεπτική της αξιοπιστία και η φερεγγυότητα της ηγέτιδας δύναμης.

B. Συνδυασμός στρατηγικής της στρατιωτικής ανάσχεσης - επέκτασης με στρατηγική των εξισορροπήσεων. Ο συνδυασμός αυτός θεωρείται εξαιρετικά αποδοτικός, καθώς μειώνει το υψηλό κόστος της στρατηγικής της στρατιωτικής ανάσχεσης – επέκτασης, ενώ ταυτόχρονα μειώνει και την αβεβαιότητα της στρατηγικής των εξισορροπήσεων μέσω της ανάπτυξης ισχυρών στρατιωτικών ικανοτήτων. Συνήθως ακολουθείται στρατηγική στρατιωτικής ανάσχεσης – επέκτασης εναντίον του κύριου αντιπάλου και στρατηγική των εξισορροπήσεων εναντίον του δευτερεύοντος αντιπάλου.

Ο συνδυασμός αυτός ενδέχεται να υπονομευθεί από την έλλειψη εσωτερικής νομιμοποίησης. Η στρατηγική στρατιωτικής ανάσχεσης – επέκτασης, λόγω των δυσβάστακτων θυσιών που απαιτεί εκ μέρους των πολιτών, νομιμοποιείται μέσω έντονης ιδεολογικής, εθνικιστικής ή θρησκευτικής προπαγάνδας. Αντίθετα, η στρατηγική των εξισορροπήσεων δεν απαιτεί συναισθηματικές ταυτίσεις, αλλά μόνο ψυχρή εκτίμηση των συσχετισμών ισχύος.

Γ. Συνδυασμός στρατηγικής της στρατιωτικής ανάσχεσης - επέκτασης με στρατηγική του κατευνασμού. Η στρατηγική αυτή συνδυάζει την στρατιωτική απειλή με την προσφορά κινήτρων για συμβιβασμό. Αποτελεί έκφραση του μείγματος «της ράβδου και του καρότου»³⁴.

Όταν ένα κράτος ακολουθεί επεκτατική υψηλή στρατηγική, ο κατευνασμός του αντιπάλου γίνεται μέσω στρατιωτικής απειλής, οπότε συνήθως καταρρέει και ακολουθεί σύγκρουση. Στην περίπτωση αποτρεπτικής υψηλής στρατηγικής, ο κατευνασμός λειτουργεί μέχρι το σημείο που θα θεωρηθεί ένδειξη αδυναμίας, οπότε και πάλι καταρρέει και η σύγκρουση είναι αναπόφευκτη. Η στρατηγική αυτή μπορεί να καταρρεύσει λόγω έλλειψης εσωτερικής νομιμοποίησης, καθώς υπάρχει σύγκρουση μεταξύ των ακραίων θέσεων, που απαιτεί η στρατηγική της στρατιωτικής ανάσχεσης- επέκτασης και της μετριοπάθειας, που απαιτεί η στρατηγική του κατευνασμού.

Δ. Συνδυασμός στρατηγικής των συμμαχιών με στρατηγική των εξισορροπήσεων. Στόχος του συνδυασμού αυτού είναι να αμβλύνει τα μειονεκτήματα κάθε στρατηγικής, τον περιορισμό της ελευθερίας δράσης της στρατηγικής των συμμαχιών καθώς και την αβεβαιότητα της στρατηγικής των εξισορροπήσεων. Ωστόσο, οι δύο στρατηγικές αλληλο-υπονομεύονται, καθώς οι σύναψη συμμαχίας μειώνει τη δυνατότητα εξισορροπητικών ελιγμών, ενώ οι συνεχείς εξισορροπήσεις δυσκολεύουν τη σύναψη συμμαχίας, λόγω κυρίως της έλλειψης φερεγγυότητας του δρώντος.

Ε. Συνδυασμός στρατηγικής των εξισορροπήσεων με στρατηγική του κατευνασμού. Ο συνδυασμός αυτός είναι εξαιρετικά δύσκολο να λειτουργήσει, καθώς απαιτεί ταυτόχρονα επίδειξη προθέσεων άμβλυνσης της αντιπαράθεσης και εξισορρόπηση του αντιπάλου με χρήση τρίτων δυνάμεων.

Οι συνδυασμοί αυτοί δεν καλύπτουν το σύνολο των πολιτικών που μπορεί να ακολουθήσει ένα κράτος. Προσφέρουν, όμως, ένα χρήσιμο αναλυτικό εργαλείο κατανόησης γενικών τάσεων στη χάραξη της υψηλής στρατηγικής.

5. Κριτήρια Αξιολόγησης Υψηλής Στρατηγικής³⁵.

³⁴ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική*, op.cit, σσ. 31-32.

³⁵ Idem, σσ. 33-35.

Η ολοκλήρωση της θεωρίας υψηλής στρατηγικής προβλέπει και τη διατύπωση κριτηρίων αξιολόγησης διαχρονικής αξίας και εφαρμογής. Τα κριτήρια αυτά εξετάζουν το σχεδιασμό της υψηλής στρατηγικής καθώς και τις επιμέρους διαστάσεις της.

A. Καταλληλότητα. Το κριτήριο αυτό αναφέρεται στο βαθμό, στον οποίο μία υψηλή στρατηγική προσιδιάζει στο διεθνές περιβάλλον, εκμεταλλεύεται τις ευκαιρίες που προκύπτουν και προβαίνει σε έγκαιρη διάγνωση των κινδύνων και απειλών. Επίσης, σκόπιμο είναι η υψηλή στρατηγική να προσιδιάζει στην εθνική κουλτούρα και στο εσωτερικό πολιτικό περιβάλλον, ώστε να μη στερείται εσωτερικής νομιμοποίησης.

B. Εσωτερική συνοχή. Το κριτήριο αυτό αναφέρεται στο κατά πόσο οι επιμέρους διαστάσεις της υψηλής στρατηγικής μπορούν να συντονιστούν, ώστε η μία να μη λειτουργεί εις βάρος των υπολοίπων. Η επίτευξη εσωτερικής συνοχής συχνά αποδεικνύεται πολύ δύσκολη διαδικασία.

Γ. Αποδοτικότητα. Το κριτήριο αυτό αναφέρεται στους υπολογισμούς κόστους – οφέλους, στους οποίους πρέπει να προβαίνει μία δύναμη για την επιλογή της βέλτιστης στρατηγικής, της στρατηγικής δηλαδή που θα επιφέρει το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα με όσο το δυνατόν οικονομικότερη χρήση πόρων.

Δ. Συσχετισμός ικανοτήτων και στόχων. Το κριτήριο αυτό συνδέεται με το ζήτημα της υπερεξάπλωσης, όταν επιδιώκονται στόχοι που τα διατιθέμενα μέσα δεν μπορούν να υποστηρίξουν. Η ιστορική μελέτη του Paul Kennedy έχει καταδείξει ότι όλες οι αυτοκρατορίες κατέρρευσαν λόγω υπερεξάπλωσης³⁶.

Ε. Αντοχή σε σφάλματα. Το κριτήριο αυτό αναφέρεται στην αντοχή που έχει μία υψηλή στρατηγική να ξεπερνά πρόσκαιρα και συγκυριακά σφάλματα, αποφεύγοντας την κατάρρευσή της. Η προσαρμογή στις εξελίξεις του εσωτερικού και διεθνούς περιβάλλοντος είναι αναγκαία, ώστε να αποφεύγονται οι κακοτυχίες και οι λανθασμένες εκτιμήσεις.

Ένα από τα βασικά ζητήματα, είναι η ύπαρξη σύμπτωσης μεταξύ των δύο στρατηγικών, της μακροσκοπικής υψηλής στρατηγικής και της υψηλής στρατηγικής σε καιρό πολέμου. Η βασική υπόθεση είναι ότι η έλλειψη ισορροπίας μεταξύ των δύο στρατηγικών,

³⁶ KENNEDY P., op.cit.

η χάραξη, δηλαδή, προσανατολισμών, τάσεων και πολιτικών, τις οποίες οι διαστάσεις της μικροσκοπικής υψηλής στρατηγικής δεν μπορούν να στηρίξουν, στη καλύτερη περίπτωση τις καθιστά αναποτελεσματικές, ενώ στη χειρότερη επιφέρει την κατάρρευση και των δύο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη μελέτη της σχέσης των δύο μεθοδολογικών εργαλείων, είναι η περίπτωση της στρατηγικής της Ελλάδας στη Μικρά Ασία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΓΕΩΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟ ΠΕΔΙΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑΣ

Το πρόβλημα διαχείρισης των εδαφών της Μικράς Ασίας εντάσσεται στο ευρύτερο Ανατολικό ζήτημα, στο ζήτημα δηλαδή των σχέσεων των δυτικών χριστιανικών δυνάμεων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και του διαμοιρασμού των εδαφών της σε ενδεχόμενη κατάρρευσή της. Το πρόβλημα ετίθετο ως εξής: έπρεπε να διατηρηθεί η ακεραιότητα της Αυτοκρατορίας ή να την μοιραστούν οι Μεγάλες Δυνάμεις και τα μικρά έθνη, εικονικά ανεξάρτητα, να τεθούν υπό την «προστασία» των Μεγάλων Δυνάμεων³⁷. Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο το Ανατολικό ζήτημα εξελίχθηκε σε μείζον πρόβλημα, καθώς η κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν μία μη αναστρέψιμη διαδικασία και οι Μεγάλες Δυνάμεις έριζαν για την απόκτηση των εδαφών της. Οι ελληνικές διεκδικήσεις στη Μικρά Ασία και η ελληνοτουρκική σύγκρουση δεν ήταν διμερές πρόβλημα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, αλλά εντασσόταν στην ευρύτερη πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στην Εγγύς Ανατολή³⁸.

Τον 19ο αιώνα, η ανατολική πολιτική των δυτικών ευρωπαϊκών δυνάμεων κυριαρχούνταν από το δόγμα ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το δόγμα αυτό εξυπηρετούσε τις στρατηγικές τους ανάγκες, καθώς εμπόδιζε την κάθοδο της Ρωσίας στη Μεσόγειο και τους προσέφερε την εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πόρων της προστατευόμενης χώρας. Η επιρροή των ευρωπαϊκών δυνάμεων ήταν ισόρροπη. Η αύξηση της γερμανικής επιρροής και διείδυσης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία οδήγησε στην εγκατάλειψη του δόγματος αυτού. Επιπλέον, η γερμανική οικονομική βοήθεια ενίσχυσε τον τουρκικό εθνικισμό και την αδιαλλαξία των Νεότουρκων, παράγοντες που επέφεραν καταλυτικές αλλαγές στην Εγγύς Ανατολή³⁹. Καταλυτικός παράγοντας υπήρξε επίσης και η πτώση του τσαρικού καθεστώτος στη Ρωσία, οδηγώντας την μακριά από τις τάξεις της Αντάντ. Οι εξελίξεις αυτές άλλαξαν το γεωστρατηγικό πεδίο και προώθησαν την Ελλάδα ως τοποτηρητή των συμμαχικών, και ιδιαίτερα των βρετανικών, συμφερόντων στην Ανατολική Μεσόγειο.

Η περίπτωση, ωστόσο, των ελληνικών εδαφικών διεκδικήσεων ήταν διαφορετική. Τα κίνητρα της ανατολικής πολιτικής της Ελλάδας διέφεραν από τα οικονομικά – ιμπε-

³⁷ ΚΙΤΣΙΚΗΣ Δ., *Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20ο αιώνα*, (3η εκδ.), Αθήνα, Εκδόσεις Εστία, 1998, σσ. 51-60.

³⁸ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΕ, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1978, σ. 97.

³⁹ *Idem*, σ. 98.

ριαλιστικά συμφέροντα των υπόλοιπων ευρωπαϊκών δυνάμεων. Ελληνικές αποικίες⁴⁰ υπήρχαν στις ιωνικές ακτές της Μικράς Ασίας από τα τέλη του 9ου αιώνα π.Χ. Τον 7ο αιώνα ελληνικές αποικίες και εμπορικοί σταθμοί εμφανίστηκαν στις ακτές του Εύξεινου Πόντου. Το ελληνικό στοιχείο επικράτησε και αφομοίωσε τους λαούς που είχαν προηγηθεί στη Μικρά Ασία. Ο Μέγας Αλέξανδρος στην πορεία του μέσα από τη Μικρά Ασία προς την Αίγυπτο, την Περσία και την Ινδία, απελευθέρωσε τις ελληνικές αποικίες από την Περσική Αυτοκρατορία και εξελλήνισε όλη την Ανατολή. Η προχριστιανική αυτή ιστορία του ελληνισμού στη Μικρά Ασία συνεχίστηκε και κατά τη διάρκεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και διαμόρφωσε την εικόνα των Ελλήνων για τα όρια του Ελληνισμού. Η Μικρά Ασία υπήρξε η καρδιά του Βυζαντινού κράτους, το θεμέλιο της αυτοκρατορικής άρχουσας τάξης και η κυριότερη πηγή στρατολογίας⁴¹.

Με την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την εγκατάσταση των Τούρκων στη Μικρά Ασία το ελληνικό στοιχείο αντιμετώπισε τον κίνδυνο του αφανισμού σε όλες τις περιοχές εκτός από τα παράλια. Τον 18ο και 19ο αιώνα το ελληνικό στοιχείο γνώρισε μεγάλη οικονομική και εμπορική ανάπτυξη. Η ανάπτυξη αυτή ενισχύθηκε από το άνοιγμα της Μικράς Ασίας στο δυτικό εμπόριο και τη διείσδυση του δυτικού κεφαλαίου. Η κατασκευή σιδηροδρόμου αύξησε το εξαγωγικό εμπόριο της Σμύρνης, περιοχής που συγκέντρωνε αμιγή ελληνικό πληθυσμό, και το ντόπιο εμπόριο με την ενδοχώρα⁴². Παράλληλα προς την οικονομική ανάπτυξη, ο ελληνισμός γνώρισε και πολιτιστική ανάπτυξη⁴³. Ελληνικά σχολεία ιδρύθηκαν σε όλη την ανατολή, με κύριο στόχο την ανάπτυξη εθνικών ιδεών. Η ίδρυση ελληνικού ανεξάρτητου κράτους έδωσε νέα ώθηση στην αναγέννηση της Μικράς Ασίας, με την εισροή μεταναστών από ελληνικές περιοχές.

Κατά τον 19ο αιώνα και τις αρχές του 20ου αιώνα οι Έλληνες της Μικράς Ασίας δεν ήταν ένα ομοιογενές σύνολο⁴⁴. Στα παράλια του Εύξεινου Πόντου υπήρχαν ορθόδοξοι κάτοικοι που μιλούσαν μία πανάρχαια ελληνική διάλεκτο. Στο βιλαέτι του Ικονίου⁴⁵ υπήρχαν ορθόδοξες κοινότητες, οι οποίες μιλούσαν την τουρκική γλώσσα. Σε αντίθεση με τους ορθόδοξους Έλληνες των παραλίων, αυτοί διέφεραν από τους μουσουλμάνους μόνο στη θρησκεία. Η τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει το συμπαγή πληθυσμό της Σμύρνης και

⁴⁰ Για την ιστορία του ελληνισμού στη Μικρά Ασία βλ. SMITH M. L., Το Όραμα της Ιωνίας, Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, 2002, σσ. 65-87.

⁴¹ Για τη σημασία της Μικράς Ασίας ως συντελεστή ισχύος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας βλ. ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική, op.cit.

⁴² Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΔ, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1977, σσ. 368-372.

⁴³ Idem, σσ. 374-375.

⁴⁴ SMITH M. L., op.cit, σσ. 74-76.

⁴⁵ Για τη διοικητική διαίρεση της Μικράς Ασίας βλ. ΚΑΛΦΟΓΛΟΥΣ Ι., Ιστορική Γεωγραφία της Μικρασιατικής Χερσονήσου, Αθήνα, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 2002, σσ. 69-180.

των ιστορικών πόλεων της μικρασιατικής ακτής. Μέσω των Ελλήνων αυτών διαδίδονταν η ελληνική γλώσσα και η Μεγάλη Ιδέα. Βάση της ζωής των Ελλήνων ήταν η κοινότητα, μία συλλογική οντότητα με δικαιώματα αυτοδιάθεσης. Η κοινότητα είχε τους δικούς της αντιπροσώπους, που ρύθμιζαν τις δικαστικές διαφορές και τις σχέσεις με την οθωμανική διοίκηση.

Σε όλη τη διάρκεια της παρουσίας τους στη Μικρά Ασία, οι Έλληνες υπήρξαν θύματα διωγμών. Οι εσωτερικές εξελίξεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από τα μέσα του 19ου αιώνα και οι συνεχείς απώλειες εδαφών είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση των διωγμών εναντίον των μειονοτήτων και κυρίως εναντίον των Ελλήνων και των Αρμενίων. Η Επανάσταση των Νεότουρκων, με την επιβολή κοινοβουλίου και συντάγματος, δημιούργησε ελπίδες στους Έλληνες, που γρήγορα, όμως, διαψεύστηκαν. Οι Νεότουρκοι με το πρόσημα της ισότητας όλων των υπηκόων, καταπάτησαν τα διοικητικά, εκπαιδευτικά και στρατιωτικά προνόμια των χριστιανών και ουσιαστικά κατάργησαν την αυτονομία των κοινοτήτων ήδη από το 1910. Η επικράτηση του ριζοσπαστικού και ακραίου κινήματος του Παντουρκισμού, οδήγησε σε μία πολιτική βίαιου εξοθωμανισμού των μειονοτήτων. Στην Τουρκία πλέον δε θα υπήρχε χώρος όχι μόνο για μη μουσουλμανικές μειονότητες, αλλά ούτε για μη Τούρκους μουσουλμάνους⁴⁶. Παράλληλα, η βαθμιαία συρρίκνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με αποκορύφωμα τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, διόγκωσε τον τουρκικό εθνικισμό, που αντιμετώπιζε πια με απροκάλυπτη εχθρότητα τις μειονότητες. Οι διωγμοί εξυπηρετούσαν και την εγκατάσταση Τούρκων προσφύγων από τα Βαλκάνια σε σπίτια εκδιωχθέντων Ελλήνων⁴⁷. Επιπλέον, εκτός από την άνοδο του τουρκικού εθνικισμού, στη διώξη του ελληνικού στοιχείου συνετέλεσαν και οικονομικοί λόγοι. Η οικονομική και εμπορική ανάπτυξη των Ελλήνων στεκόταν εμπόδιο στη γερμανική διείσδυση. Πολλές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις έγιναν μετά από γερμανικές υποδείξεις και με γερμανικές μεθόδους⁴⁸.

Οι συστηματικοί διωγμοί των Ελλήνων ξεκίνησαν μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων. Ανάλογα με την έκταση και τη μορφή των καταπιέσεων του ελληνικού στοιχείου, οι διωγμοί αυτοί μπορούν να χωριστούν σε τρεις φάσεις⁴⁹. Η πρώτη περίοδος αρχίζει το 1913 και τελειώνει με την έξοδο της Τουρκίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στόχος των διώξεων ήταν η αλλοίωση της εθνολογικής σύστασης του πληθυσμού της δυτικής Μικράς Ασίας. Η δεύτερη περίοδος καλύπτει όλη τη διάρκεια του πολέμου, κατά την ο-

⁴⁶ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, *op.cit.*, σ. 98.

⁴⁷ SMITH M. L., *op.cit.*, σσ. 80-81.

⁴⁸ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, *op.cit.*, σσ. 99-103.

ποία επιχειρείται η εξόντωση των Ελλήνων παράλληλα προς τη γενοκτονία των Αρμενίων. Η τρίτη φάση εγκαινιάζεται με την απόβαση των Ελλήνων στη Σμύρνη και κυριαρχείται από τη δράση του Κεμάλ και τη συντριβή του μικρασιατικού ελληνισμού.

Η θέση των Ελλήνων της Μικράς Ασίας ήταν ένα ζήτημα που καμία ελληνική κυβέρνηση δεν μπορούσε να αγνοήσει. Δεν μπορούσαν, επίσης, να αγνοηθούν και οι πιέσεις που ασκούσαν στους Έλληνες πολιτικούς, να ενστερνιστούν την υπόθεση των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, οι οποίοι ζητούσαν την ένωση ως λύση στα προβλήματά τους. Ο Βενιζέλος αρχικά διαμαρτυρήθηκε έντονα για τους διωγμούς των Ελλήνων, αλλά δεν επιθυμούσε να υιοθετήσει τα κελεύσματα περί ένωσης, για να μην προκαλέσει τους Τούρκους. Ο πρωθυπουργός επιθυμούσε μία ειρηνική λύση, βασισμένη στην αναγνώριση από την Τουρκία, της ελληνικής επικυριαρχίας στα νησιά του Αιγαίου, τη Μυτιλήνη, τη Χίο και τη Σάμο. Διαπραγματεύτηκε με την Πύλη μία συμφωνία μερικής ανταλλαγής πληθυσμών και δημιουργήθηκε μεικτή επιτροπή για την εκτίμηση της περιουσίας των ανταλλαξιμών. Το ξέσπασμα όμως του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και η συμμετοχή της Τουρκίας στο πλευρό των Κεντρικών Αυτοκρατοριών διέκοψε τις εργασίες της Επιτροπής και η συμφωνία δεν επικυρώθηκε ποτέ⁵⁰.

Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσε για τον Βενιζέλο μοναδική ευκαιρία για την απελευθέρωση του ελληνισμού της Ιωνίας. Η συμμετοχή της Τουρκίας στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων παρείχε στην Ελλάδα, εάν συμμετείχε στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, την διπλωματική, οικονομική και στρατιωτική βοήθεια της Βρετανίας και της Γαλλίας, ώστε να αποσπάσει τη Σμύρνη από την Τουρκία. Η απόφαση των Συμμάχων να αποσταλεί ελληνικό εκστρατευτικό σώμα στη Σμύρνη, εντάσσεται στη λογική της προστασίας των ελληνικών πληθυσμών. Η προσάρτηση όμως της περιοχής αυτής ήταν ο τελικός στόχος.

Καταλυτικά για τις εξελίξεις στη Μικρά Ασία υπήρξαν η διαμόρφωση της εσωτερικής κατάστασης στην Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία και η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στην Εγγύς Ανατολή.

Η ελληνική πλευρά

⁴⁹ *Idem*, σ. 99.

⁵⁰ Η συμφωνία προέβλεπε εθελούσια ανταλλαγή των ελληνοφώνων πληθυσμών της τουρκικής Θράκης και του βιλαετίου του Αιδινίου στη Μικρά Ασία, με τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της ελληνικής Μακεδονίας και της Ηπείρου.
SMITH M. L., *op.cit*, σσ. 84-85.

Το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος του 1832 ασκούσε την κυριαρχία του σε μία μικρή, έκκεντρη, φτωχή και ερημωμένη περιοχή, περιέχοντας ένα μικρό μέρος του ελληνικού πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Από τότε μέχρι και τη μικρασιατική καταστροφή το 1922, η πολιτική και πνευματική ζωή της Ελλάδας στρεφόταν γύρω από τη Μεγάλη Ιδέα⁵¹. Το σχέδιο της ανασύνθεσης του Βυζαντινού χώρου υπό τη μορφή ενός εθνικού ελληνικού κράτους λειτούργησε ως εκπληκτική δύναμη κινητοποίησης των Ελλήνων τόσο στο εσωτερικό του Βασιλείου, όσο και στο εξωτερικό⁵².

Κατά την περίοδο του Όθωνα κύρια χαρακτηριστικά της υψηλής στρατηγικής ήταν η οργάνωση αντάρτικων εξεγέρσεων του αλύτρωτου Ελληνισμού και η αναζήτηση προστατών στις Μεγάλες Δυνάμεις, θεωρώντας ότι η αυτοθυσία εναντίον των Οθωμανών θα οδηγούσε στο επιθυμητό αποτέλεσμα και ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις όφειλαν να υποστηρίξουν τις ελληνικές επιδιώξεις ανεξάρτητα από τα δικά τους συμφέροντα. Στην ίδια συλλογιστική κινούνταν και ο Δηλιγιάννης, ενώ στον αντίποδα αυτής βρισκόταν η θέση του Τρικούπη, σύμφωνα με την οποία απαραίτητη για την προώθηση της Μεγάλης Ιδέας ήταν η βελτίωση των συντελεστών ισχύος της Ελλάδας. Αυτό προϋπέθετε βραχυπρόθεσμα καλές σχέσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά θα δημιουργούσε κόστος στις σχέσεις με τα υπόλοιπα βαλκανικά έθνη, τα οποία είχαν εκφράσει αντίστοιχες αλυτρωτικές διεκδικήσεις από τα μέσα του 19ου αιώνα⁵³. Η Μεγάλη Ιδέα όλων των βαλκανικών εθνών επέτεινε σημαντικά τις συγκρούσεις ανάμεσά τους. Ο επιθετικός της χαρακτήρας διέλυσε τη χριστιανική κοινότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και οδήγησε στη σύγκρουση για τη μοιρασιά των οθωμανικών εδαφών. Στο επίκεντρο της διεκδίκησης βρισκόταν η Μακεδονία, η Θράκη και η Ήπειρος⁵⁴.

Καταλυτικός για τις εξελίξεις στην Ελλάδα υπήρξε ο ατυχής πόλεμος του 1897. Η αποτυχία αυτή σε συνδυασμό με την αυξανόμενη βουλγαρική επιθετικότητα στη Μακε-

⁵¹ Η πατρότητα της έκφρασης ανήκει στον Ιωάννη Κωλέττη, αρχηγό του Γαλλικού Κόμματος, ο οποίος σε λόγο του στην Εθνοσυνέλευση στις 14 Ιανουαρίου 1844 διατύπωσε τα εξής: «Το Βασίλειον της Ελλάδος δεν είναι η Ελλάς· αποτελεί εν μέρος μόνον, το πλέον μικρόν και το πλέον φτωχόν της Ελλάδος ... Υπάρχουν δύο μεγάλα κέντρα του Ελληνισμού. Αι Αθήναι είναι η πρωτεύουσα του Βασιλείου. Η Κωνσταντινούπολις είναι η μεγάλη πρωτεύουσα, η Πόλις, το όνειρον και η ελπίς όλων των Ελλήνων». *Idem*, σ. 36.

⁵² Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του Driault, ότι ο ελληνισμός λειτούργησε ως κυματοθραύστης των εκάστοτε βαρβαρικών επιδρομών και ως φύλακας άγγελος του ευρωπαϊκού πνεύματος: «Από τα παλιά χρόνια υπάρχουν δυνάμεις βάρβαρες και σκοταδιστικές, που σκέφτονται και επιδιώκουν μόνο το κακό, αλλά παράλληλα υπάρχουν και άλλες δυνάμεις με ανθρωπιά και πολιτισμό, που πασχίζουν να νικήσουν τις πρώτες και να επιβάλλουν στον κόσμο την ειρήνη και την ευτυχία. Στις δυνάμεις του κακού κατατάσσονται οι Πέρσες, οι Τούρκοι και οι Γερμανοί. Στις δυνάμεις του καλού οι Έλληνες και οι Γάλλοι.». *DRIAULT É., Η Μεγάλη Ιδέα, Η Αναγέννηση του Ελληνισμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Κάτοπτρο, 1998, σ. 15.

⁵³ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., «Η Πορεία της Νεοελληνικής Υψηλής Στρατηγικής», Έρευνα *EKOME*, Μ 963, Μάρτιος 1996.

⁵⁴ ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ Γ., *Γεωπολιτική της Ελλάδας*, Αθήνα, Εκδόσεις Libro, 1998, σ. 109.

δονία ανάγκασαν το στρατό να συνειδητοποιήσει ότι η ανοικτή σύγκρουση με την Τουρκία ήταν σχεδόν απαγορευμένη και ότι η αντιμετώπιση της βουλγαρικής απειλής καθιστούσε αναγκαία τη ριζική αναδιοργάνωση του στρατού. Επίσης, διάχυτη ήταν η αίσθηση στον ελληνικό πολιτικό κόσμο ότι το Ανατολικό ζήτημα είχε μπει στη τελευταία φάση του, μετά την προσέγγιση Αγγλίας Ρωσίας, τη γαλλορωσική συμμαχία και την εγκατάλειψη του δόγματος της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Ελλάδα ως «νόμιμος διάδοχός της» έπρεπε να διαθέτει αξιόλογο και αξιόμαχο στρατό. Η κυβέρνηση Θεοτόκη (1906-1909) προχώρησε στην αναδιοργάνωση του στρατού⁵⁵. Ήδη από την προηγούμενη θητεία της, είχε καθιερώσει το θεσμό της γενικής διοίκησης του στρατού, σύμφωνα με τον οποίο στην αρμοδιότητα του γενικού διοικητή-επιθεωρητή διαδόχου Κωνσταντίνου υπάγονταν οι τοποθετήσεις, προαγωγές και άλλα θέματα που αφορούσαν τους αξιωματικούς, είχε ιδρύσει το εθνικό ταμείο στόλου ενώ κάλεσε εφένδρους για γενικές ασκήσεις. Το νέο αυτό μέτρο, οι εαρινές ασκήσεις του στρατού, θα καθιερωθεί για μία τετραετία και θα υποβοηθήσει, με τις κριτικές που ακολουθούσαν το τέλος κάθε άσκησης από το γενικό διοικητή και τους γενικούς επιτελείς, στην ενημέρωση του σώματος των αξιωματικών για τις νέες αντιλήψεις της τακτικής. Το σώμα των γενικών επιτελών, που απαρτίστηκε από νέους αξιωματικούς, μετεκπαιδευμένους κυρίως στη Γερμανία, συστήθηκε επίσης με νόμο Θεοτόκη. Την ίδια χρονιά (1904) εγκρίθηκε ο νέος οργανισμός του στρατού. Σύμφωνα με τον οργανισμό αυτό, σε περίπτωση επιστράτευσης, ο ελληνικός στρατός θα αποτελούνταν από τρεις μεραρχίες «βουλγαρικού τύπου» των τεσσάρων συνταγμάτων πεζικού, δύο ταγμάτων ευζώνων, ενός συντάγματος πυροβολικού και ενός συντάγματος ιππικού

η καθεμιά, με αθροιστική παρατακτική δύναμη 60.000 ανδρών. Τα νέα αυτά μέτρα για να λειτουργήσουν χρειάζονταν όπλα και χρήματα. Η νέα κυβέρνηση Θεοτόκη επικεντρώθηκε στη χρηματοδότηση της πολεμικής προπαρασκευής, με ενίσχυση από τον τακτικό προϋπολογισμό, έκτακτες πιστώσεις και δάνειο από την Εθνική Τράπεζα. Ο Θεοτόκης προχώρησε στην προμήθεια και τον εκσυγχρονισμό του πολεμικού υλικού, ενώ στον τομέα του πολεμικού ναυτικού αποκτήθηκαν έξι αντιτορπιλικά τύπου «Θυέλλης» και τέθηκαν οι οικονομικές βάσεις για τις ναυτικές παραγγελίες και αγορές της περιόδου 1909-1912.

Η αναδιοργάνωση Θεοτόκη αντιμετώπισε την έντονη κριτική μερίδας αξιωματικών. Η βασικότερη κατηγορία ήταν ότι με τους θεσμούς του γενικού διοικητή και των γενικών επιτελών δημιούργησε μία «αυλική καμαρίλα», που με την ευνοιοκρατία κλόνησε

⁵⁵ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΔ, *op.cit.*, σσ. 186-190.

την πειθαρχία στο στράτευμα⁵⁶. Το Μάιο του 1909⁵⁷ οι δυσαρεστημένοι αξιωματικοί συγκρότησαν το «Στρατιωτικό Σύνδεσμο» απαιτώντας αναδιοργάνωση του στρατού και του στόλου, πολιτικές μεταρρυθμίσεις και απομάκρυνση των πριγκίπων από τη διοίκηση μεγάλων στρατιωτικών μονάδων. Ο Σύνδεσμος, διαπιστώνοντας την άρνηση των πολιτικών αρχών να αποδεχτούν τους όρους του, προχώρησε με πραξικοπηματικό τρόπο και ανάγκασε τον Γεώργιο και την κυβέρνηση Μαυρομιχάλη να συγκατανεύσουν στις αξιώσεις του, στο μεγαλύτερό τους μέρος. Αδυνατώντας να διαχειριστεί τα πολιτικά, ο Σύνδεσμος κάλεσε στην Ελλάδα τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Η άφιξή του στην Ελλάδα σηματοδότησε την έναρξη μιας εποχής συνταγματικών μεταρρυθμίσεων, κοινωνικής νομοθεσίας και στρατιωτικής αναδιοργάνωσης⁵⁸. Η στρατιωτική ισχύς αποτέλεσε την εποχή εκείνη τη συνισταμένη της διπλωματικής δύναμης, της οικονομικής αντοχής και της πολιτικής σταθερότητας της χώρας. Ο Βενιζέλος προχώρησε στην ενίσχυση της αριθμητικής δύναμης του στρατού, την πληρέστερη εκπαίδευση των στελεχών και τη βελτίωση του εξοπλισμού. Το ύψος των κρατικών δαπανών ξεπέρασε κάθε προηγούμενο. Ο αριθμός των μεραρχιών από τρεις ανήλθε σε τέσσερις και κατά τις παραμονές των Βαλκανικών πολέμων σε οχτώ. Νέα εφόδια και νέα όπλα παραλαμβάνονταν και ειδικές σχολές οργανώνονταν για την εκμάθηση του χειρισμού τους⁵⁹. Παράλληλα, η εκπαίδευση των στελεχών ανατέθηκε σε Γάλλους εκπαιδευτές για το στρατό και σε Άγγλους για το ναυτικό, παρά την αντίδραση του βασιλιά που προτιμούσε Γερμανούς και Αυστριακούς εκπαιδευτές.

Όσον αφορά στην υψηλή στρατηγική, ο Βενιζέλος αρχικά τέθηκε υπέρ της συνέχισης της τρικουπικής πολιτικής των καλών σχέσεων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, υπολογίζοντας ότι ο εκδημοκρατισμός της τελευταίας θα οδηγούσε στην τελική επικράτηση του ελληνικού στοιχείου έναντι του τουρκικού και του σλαβικού⁶⁰. Οι εξελίξεις, ωστόσο, στη Βαλκανική και στα Δωδεκάνησα ματαίωσαν τους αρχικούς του σχεδιασμούς. Η σύναψη σερβοβουλγαρικής αμυντικής συμμαχίας εναντίον της Τουρκίας και της Αυστροουγγαρίας και επιθετικής εναντίον της Τουρκίας καθιστούσαν προβληματική τη διατήρηση του status quo στη Βαλκανική⁶¹. Η Ελλάδα έπρεπε να συμμετάσχει στις βαλκανι-

⁵⁶ Idem, σσ. 189-190.

⁵⁷ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Σ., Το Ελληνικό Κράτος 1821-1909, Οδηγός Αρχαικών Πηγών της Νεοελληνικής Ιστορίας, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1988, σσ. 156-158.

⁵⁸ Για τη διακυβέρνηση Βενιζέλου την περίοδο 1909-1912 βλ. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΔ, op.cit, σσ. 271-279.

⁵⁹ Idem, σ. 278.

⁶⁰ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., «Η Πορεία της Νεοελληνικής Υψηλής Στρατηγικής», op.cit.

⁶¹ Για τις διπλωματικές αυτές πρωτοβουλίες βλ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗΣ Θ., Διπλωματική Ιστορία Τριών Αιώνων, Από τη Βιέννη στις Βερσαλλίες 1815-1919, (3η εκδ.), Τόμος Β', Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 1997, σσ.419-422.

κές διεργασίες για να εξασφαλίσει μερίδιο στη μοιρασιά των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Παράλληλα, ο ιταλοτουρκικός πόλεμος του 1911-1912 και η ιταλική κατοχή των Δωδεκανήσων δημιούργησε ανησυχία, μήπως οι υπόλοιπες ευρωπαϊκές δυνάμεις ζητήσουν αντιστάθμισμα στα οθωμανικά εδάφη. Η Ελλάδα συμμετείχε στους Βαλκανικούς πολέμους με αποτέλεσμα τον διπλασιασμό του εδάφους και του πληθυσμού της. Η επέκταση της Ελλάδας, οφειλόμενη κυρίως στην αύξηση της ένοπλης ισχύος της και στη διπλωματία του Βενιζέλου, ήταν η πρώτη μεγάλη επιτυχία της υψηλής στρατηγικής μετά την επανάσταση του 1821⁶².

Οι επιτυχίες της Ελλάδας στους Βαλκανικούς πολέμους και η αναμενόμενη κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κίνησαν το ενδιαφέρον της βρετανικής κυβέρνησης να έρθει σε συνεννόηση με την Ελλάδα. Οι βάσεις της αγγλόφιλης πολιτικής του Βενιζέλου τέθηκαν στα τέλη του 1912 και στις αρχές του 1913, κατά τις μυστικές συνομιλίες με τον Λούντ Τζώρτζ, τον Τσώρτσιλ και τον σερ Τζων Σταυρίδη, γενικό πρόξενο της Ελλάδας στην Βρετανία την περίοδο εκείνη⁶³.

Εκείνο που έλκυε τον Βενιζέλο και τον Λούντ Τζώρτζ ήταν η ιδέα μιας ευρύτερης αγγλοελληνικής συνεννόησης. Η Ελλάδα θα γινόταν η ανερχόμενη δύναμη της ανατολικής Μεσογείου και στη θέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που κατέρρευε, ο στυλοβάτης της βρετανικής πολιτικής και ο προστάτης των συγκοινωνιών της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Σε αντάλλαγμα η Ελλάδα θα είχε τη διπλωματική και υλική υποστήριξη της Βρετανίας, που καθοριζόταν αόριστα, αλλά που δυνάμει θα ήταν πολύ σημαντική⁶⁴. Στον αντίποδα των αρχικών φιλελληνικών σχεδίων του Λούντ Τζώρτζ βρίσκονταν οι ρεαλιστικοί σχεδιασμοί του Τσώρτσιλ. Αυτό που επιθυμούσε ο Τσώρτσιλ την περίοδο εκείνη, ως πρώτος λόρδος του Ναυαρχείου, ήταν μία συμφωνία, βάσει της οποίας η βρετανική κυβέρνηση θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει το λιμάνι του Αργοστολίου στην Κεφαλονιά για τις ανάγκες του στόλου της, τόσο σε καιρό ειρήνης όσο και σε καιρό πολέμου⁶⁵. Η βάση αυτή χρειαζόταν για να εγκλωβίσει τον ιταλικό και αυστριακό στόλο στην Αδριατική. Ως αντάλλαγμα, ο Τσώρτσιλ προσέφερε την Κύπρο. Παράλληλα, συμβούλευσε με επιμονή τον Βενιζέλο να ακυρώσει την παραγγελία του μεγάλου θωρηκτού Vulcan και να παραγγείλει τη ναυπήγηση στόλου από μικρά και γρήγορα ταχύπλοα σκάφη που θα περιπολούσαν στην ανατολική Μεσόγειο και τα νησιά⁶⁶. Ο ρόλος του ελληνικού ναυτικού ήταν η

⁶² ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., «Η Πορεία της Νεοελληνικής Υψηλής Στρατηγικής», *op.cit.*

⁶³ Για τις συνομιλίες αυτές βλ. SMITH M. L., *op.cit.*, σσ. 51-64.

⁶⁴ *Idem*, σσ. 19-20.

⁶⁵ *Idem*, σ. 54.

⁶⁶ *Idem*, σ. 58.

περιπολία στην περιοχή αυτή, ώστε να εξασφαλίσει την ελευθερία δράσης του αγγλικού και του γαλλικού στόλου.

Μετά τις εξελίξεις αυτές ο Βενιζέλος ακολούθησε μία πιο φιλόδοξη υψηλή στρατηγική. Απώτερος στόχος ήταν η επέκταση του ελληνικού κράτους, ώστε να περιλαμβάνει όσο το δυνατόν περισσότερους Έλληνες, και η εξέλιξη της Ελλάδας σε μεγάλη μεσογειακή δύναμη. Η Μεγάλη Βρετανία προσέφερε τα διπλωματικά ερείσματα για την άσκηση αυτής της φιλόδοξης και μακροπρόθεσμης υψηλής στρατηγικής.

Το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ήταν για τον Βενιζέλο μία μοναδική ευκαιρία για την ευόδωση των στόχων της υψηλής στρατηγικής του. Η σταθερή κλίση προς τη συνεργασία με το αγγλικό συμμαχικό δίκτυο οφειλόταν στην πεποίθησή του ότι η Αντάντ τελικά θα υπερίσχυε των Κεντρικών Αυτοκρατοριών. Σε περίπτωση, όμως, που η Αντάντ έχανε, ο Βενιζέλος πίστευε ότι η Βρετανία θα εξακολουθούσε να είναι κυρίαρχη ναυτική δύναμη στη Μεσόγειο και κυρίαρχη δύναμη στην Εγγύς Ανατολή⁶⁷. Επιπλέον ο Βενιζέλος θεωρούσε σίγουρο το διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, γεγονός που θα έδινε στην Ελλάδα την ευκαιρία να ενσαρκώσει τη Μεγάλη Ιδέα με την ενσωμάτωση των αλύτρωτων Ελλήνων της Θράκης και της Μικράς Ασίας στον εθνικό κορμό.⁶⁸ Η τελική επιλογή του συμμαχικού μετώπου οδήγησε σε διάσταση απόψεων μεταξύ του Βενιζέλου και του βασιλιά Κωνσταντίνου και προκάλεσε έντονους εσωτερικούς κραδασμούς με αποκορύφωμα τον «Εθνικό Διχασμό». Ο Κωνσταντίνος θεωρούσε πιθανότερη την τελική επικράτηση των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, αλλά επειδή η Ελλάδα δεν θα μπορούσε να αντέξει την πίεση του βρετανικού στόλου, η αποχή από την ένοπλη διαμάχη εγκυμονούσε τους λιγότερους κινδύνους για το έθνος. Οι αντιβενιζελικοί θεωρούσαν ότι η πολιτική του Βενιζέλου έθετε σε κίνδυνο την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας από τη Βουλγαρία και εξέθετε τις ελληνικές κοινότητες της Μικράς Ασίας σε βέβαιους διωγμούς⁶⁹.

Αμέσως μετά το ξέσπασμα του πολέμου, η Μεγάλη Βρετανία απέρριψε την πρόταση του Βενιζέλου, τον Αύγουστο του 1914, για ελληνική συμμετοχή, ώστε να μην ωθηθούν η Βουλγαρία και η Τουρκία στο πλευρό των Κεντρικών Αυτοκρατοριών. Η είσοδος της Τουρκίας στον πόλεμο, ως σύμμαχος της Γερμανίας και οι δισταγμοί της Ιταλίας να προσχωρήσει στο συμμαχικό στρατόπεδο ανάγκασαν την Αντάντ να αλλάξει στάση. Στις 24 Ιανουαρίου 1915, ο Βρετανός Πρέσβης στην Ελλάδα σερ Φράνσις Έλιοτ διαβίβασε

⁶⁷ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945*, (9η εκδ.), Τόμος Α', Αθήνα, Εκδόσεις Εστία, 2002, σ. 109.

⁶⁸ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗΣ Θ., *op.cit*, σ. 489.

στον Βενιζέλο τηλεγράφημα του σερ Έντουαρντ Γκρέν, με το οποίο ζητούσε την έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο έναντι σημαντικότερων εδαφικών ανταλλαγμάτων στη Μικρά Ασία. Η Βρετανία αποσκοπούσε και στην ταυτόχρονη συνεργασία της Βουλγαρίας ή έστω στην τήρηση ευμενούς ουδετερότητας από αυτή. Το αντάλλαγμα θα ήταν να πειστούν η Ελλάδα και η Σερβία να κάνουν παραχωρήσεις στους Βούλγαρους, στη Μακεδονία. Και για να πειστούν οι Έλληνες να παραδώσουν την Καβάλα και την Ξάνθη, θα έπρεπε να τους δοθούν ανταλλάγματα αλλού⁷⁰. Στην πραγματικότητα, ο ίδιος ο Βενιζέλος είχε εκμιαεύσει την προσφορά Γκρέν. Ο σερ Φράνσις Έλιοτ είχε αρχικά ζητήσει από τον Βενιζέλο να συνδράμει στη Σερβία. Ο Βενιζέλος είχε απαντήσει ότι ήταν αδύνατον να μπει η Ελλάδα στον πόλεμο απλώς και μόνο για χάρη της Σερβίας. Η κατάσταση, όμως, των Ελλήνων στη Μικρά Ασία επιδειωνόταν δραματικά, και αν η ρήξη μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας επιταχυνόταν, το λαμπρό αντιστάθμισμα που θα μπορούσε να προσφέρει ο πόλεμος με την Τουρκία θα συγκινούσε την κοινή γνώμη τόσο, ώστε να του επιτρέψει να βάλει την Ελλάδα στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ⁷¹.

Οι αντιρρήσεις του Βασιλιά και του Επιτελείου στη Μικρασιατική πολιτική του Βενιζέλου ήταν σαφείς. Οι δυνάμεις της Αντάντ θα έπρεπε να ικανοποιήσουν μία σειρά από ελληνικά αιτήματα⁷². Θα έπρεπε να εγγυηθούν την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας (εδαφικές παραχωρήσεις στη Βουλγαρία αποκλείονταν ασυζητητί) και επιπλέον να εγγυηθούν στρατιωτική βοήθεια σε περίπτωση βουλγαρικής απειλής. Θα έπρεπε να προσφέρουν πειστικά τεκμήρια ότι είχαν τη δυνατότητα να κερδίσουν τον πόλεμο και ότι η κατάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θα γινόταν ένας από τους στόχους του πολέμου. Ο υπαρχηγός του Επιτελείου Ι. Μεταξάς σε υπόμνημά του στον Βενιζέλο τόνισε τις στρατιωτικές και πολιτικές δυσκολίες της επιχείρησης στη Μικρά Ασία. Σύμφωνα με τον Μεταξά, θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο για οποιαδήποτε δύναμη να εγκατασταθεί μόνιμα στη Μικρά Ασία και να χαράξει με ικανοποιητικό τρόπο τα σύνορα μιας δυτικής ζώνης. Ο Μεταξάς προφήτεψε ότι η ελληνική παρουσία στη Μικρά Ασία θα προκαλούσε την αντίδραση των Τούρκων και ο ελληνικός στρατός θα χρειαζόταν πολλά χρόνια να αντιμετωπίσει τις εσωτερικές αυτές αντιδράσεις⁷³. Η διάσταση απόψεων μεταξύ Βενιζέλου και Κωνσταντίνου – Επιτελείου κορυφώθηκε με την απόφαση του πρώτου να συμμετάσχει στη συμμαχική εκστρατεία στα Δαρδανέλια. Ο Μεταξάς διέγινωσε τις αδυναμίες της επι-

⁶⁹ SMITH M. L., *op.cit.*, σ. 94.

⁷⁰ *Idem*, σσ. 88-90.

⁷¹ *Idem*, σ. 104.

⁷² *Idem*, σ. 95.

⁷³ *Idem*, σσ. 109-116.

χειρήσης, ο Κωνσταντίνος αρνήθηκε να εγκαταλείψει την ουδετερότητα και ο Βενιζέλος εξαναγκάστηκε σε παραίτηση (6 Μαρτίου 1915). Η κυβέρνηση Γούναρη συνέχισε την πολιτική των διαπραγματεύσεων με την Αντάντ. Οι συνομιλίες, όμως, δεν κατέληξαν σε αποτέλεσμα, λόγω των συγκεκριμένων αιτημάτων που ζητούσε ο Γούναρης να ικανοποιηθούν, ανάμεσα στα οποία και ο καθορισμός συγκεκριμένης ζώνης κατοχής στη Μικρά Ασία, καθώς επίσης και λόγω της ευόδωσης των διαπραγματεύσεων των Συμμάχων με την Ιταλία. Οι διεκδικήσεις της Ελλάδας συγκρούονταν με τις διεκδικήσεις της Ιταλίας στην περιοχή της Σμύρνης, καθώς είχε προσφερθεί και στους Ιταλούς από τον Λούντ Τζώρτζ⁷⁴. Οι εκλογές της 13ης Ιουνίου 1915 ανέδειξαν νικητή το Βενιζέλο, ο οποίος εξαναγκάζεται σε δεύτερη παραίτηση στις 5 Οκτωβρίου. Μετά και την δεύτερη παραίτηση Βενιζέλου, οργανώνεται στη Θεσσαλονίκη το κίνημα της Εθνικής Άμυνας και η χώρα ουσιαστικά χωρίζεται στα δύο, με τον έναν πόλο εξουσίας στην Αθήνα και τον άλλο στη Θεσσαλονίκη. Τελικά, η κρίση εκτονώθηκε με την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου μετά από συμμαχική επέμβαση, την επάνοδο του Βενιζέλου στην Αθήνα και τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο ως ενιαίο κράτος. Η εκτόνωση, ωστόσο, ήταν μόνο επιφανειακή, καθώς η πόλωση των πολιτικών δυνάμεων και του εκλογικού σώματος ήταν τέτοια, που επηρέασε τα γεγονότα με δραματικό τρόπο. Η Ελλάδα έκτοτε και μέχρι την καταστροφή ήταν διαιρεμένη.

Όπως προαναφέρθηκε, η υψηλή στρατηγική του Βενιζέλου είχε δύο στόχους. Πρώτος στόχος ήταν η ολοκλήρωση της Μεγάλης Ιδέας και δεύτερος η εξέλιξη της Ελλάδας σε μεγάλη δύναμη της Ανατολικής Μεσογείου. Μετά το τέλος των Βαλκανικών πολέμων, ο Βενιζέλος επικεντρώθηκε στο δεύτερο στόχο, καθώς προσέβλεπε σε μία περίοδο ειρήνης, σταθερότητας και ανοικοδόμησης, κατά την οποία η βελτίωση των ελληνικών συντελεστών ισχύος θα διευκόλυνε την ανάδειξη της Ελλάδας στο μεσογειακό χώρο. Μετά το ξέσπασμα, ωστόσο, του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ο Βενιζέλος επικεντρώθηκε στον πρώτο στόχο, θεωρώντας ότι η εκμετάλλευση της συγκυρίας αποτελούσε μοναδική ευκαιρία για την επέκταση του ελληνικού κράτους. Σύμφωνα με τον πρωθυπουργό, η Ελλάδα θα κέρδιζε νέους οικονομικούς πόρους και ανθρώπινο δυναμικό, που θα την μεταμόρφωναν σε σημαντική δύναμη δευτέρας κατηγορίας⁷⁵. Ο Βενιζέλος ενσάρκωνε όλο το

⁷⁴ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, *op.cit.*, σ. 109.

⁷⁵ SMITH M. L., *op.cit.*, σ. 92.

πνεύμα της ανανεωτικής προσπάθειας των ετών 1910-1914 της ανερχόμενης φιλελεύθερης αστικής τάξης⁷⁶.

Ο σχεδιασμός του, ωστόσο, ήταν ριψοκίνδυνος. Η νίκη της Αντάντ δεν ήταν σίγουρη, η έκβαση του πολέμου παρέμενε εξαιρετικά αμφίροπη μέχρι την αποτελεσματική παρέμβαση των ΗΠΑ⁷⁷. Ο Βενιζέλος στηρίχθηκε στη διπλωματία, στη στρατιωτική ισχύ της χώρας και είχε και το πλεονέκτημα της διεθνούς νομιμοποίησης. Με την μικρασιατική του, όμως, πολιτική αναλάμβανε ένα εγχείρημα πέρα από τις δυνατότητες της Ελλάδας και χωρίς να έχει εκτιμήσει την ακριβή κατάσταση στην καταρρέουσα οθωμανική αυτοκρατορία και την αντίδραση που θα δημιουργούσε η ελληνική παρουσία στη Μικρά Ασία.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία

Το οθωμανικό σύστημα θεμελιώθηκε πάνω στην κατακτητική ορμή ενός νομαδικού λαού⁷⁸. Η εύρυθμη λειτουργία του συστήματος εξασφαλιζόταν με την απονομή των κατακτημένων εδαφών στο στράτευμα⁷⁹. Το τέλος της προέλασης των Οθωμανών προς τη δύση και η αναδίπλωσή τους μετά την τελευταία αποτυχημένη πολιορκία της Βιέννης το 1683 σηματοδοτούν την απαρχή της παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι ρίζες, όμως, της μακροπρόθεσμης οθωμανικής παρακμής βρίσκονται στην αδυναμία των Οθωμανών να ακολουθήσουν την οικονομική, πολιτική και επιστημονική εξέλιξη και πνευματική αναγέννηση της Δυτικής Ευρώπης τον 17ο και 18ο αιώνα, η οποία υποβάθμισε την οθωμανική ισχύ. Από την εποχή εκείνη αρχίζει η σταδιακή απώλεια εδαφών, η οποία συμβάλλει στην εσωτερική παρακμή και οδηγεί στην οριστική κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1918.

Στην πορεία προς την κατάρρευσή της έλαβαν χώρα σοβαρές μεταρρυθμιστικές προσπάθειες, που δεν μπόρεσαν, ωστόσο, να αποτρέψουν τη διάλυσή της⁸⁰. Το μεταρρυθμιστικό, στον στρατιωτικό κυρίως τομέα, έργο του Σελήμ Γ' (1789-1807), που διακόπηκε με τον βίαιο θάνατό του, συνεχίστηκε από τον Μαχμούτ Β' (1803-1839). Οι μεταρρυθμίσεις του Μαχμούτ είχαν ως στόχο την ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας και την περυστολή της δύναμης των τοπικών περιφερειακών ηγετών και την κατάργηση του σώμα-

⁷⁶ Για την ιδεολογία του Βενιζέλου και την κοινωνική προβληματική του βλ. ΒΟΥΡΝΑΣ Τ., Ιστορία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας, Τόμος Β', (6η εκδ.), Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 1997, σσ. 15-29.

⁷⁷ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., «Η Πορεία της Νεοελληνικής Υψηλής Στρατηγικής», (υποσημείωση 28), *op.cit.*

⁷⁸ ΒΕΡΕΜΗΣ Θ., Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453-1998, (2η εκδ.), Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 1999, σ. 28.

⁷⁹ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., Ο Αγώνας για την Ελληνική Ανεξαρτησία, *op.cit.*, σσ. 33-40.

⁸⁰ ΒΕΡΕΜΗΣ Θ., *op.cit.*, σσ. 34-50.

τος των Γενίτσαρων⁸¹. Οι διάδοχοί του, Αβδούλ Μετζίτ (1839-1861) και Αβδούλ Αζίζ (1861-1876), συνέχισαν το μεταρρυθμιστικό του έργο. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές γνωστές ως μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ⁸² σε μεγάλο βαθμό καθορίστηκαν έως και επιβλήθηκαν από τις αναγκαιότητες της εξωτερικής πολιτικής⁸³. Ήταν μία περίοδος υποταγής της οθωμανικής πολιτικής στις Μεγάλες Δυνάμεις. Οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ συνδέονται άμεσα με το Ανατολικό ζήτημα και τον ανταγωνισμό Αγγλίας Ρωσίας. Στα μέσα του 19ου αιώνα, στόχος της ρωσικής πολιτικής ήταν η διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ώστε τα εδάφη της να περιέλθουν στη Ρωσία ή σε άλλα μικρότερα κράτη υπό την προστασία της. Η βρετανική πολιτική δεν ήταν αναγκαστικά φιλοτουρκική, ήταν όμως αποφασιστικά αντιρωσική. Οποιαδήποτε υποχώρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θα έπρεπε να συμβεί με τρόπο που να εξασφαλίζει τα συμφέροντα της Βρετανίας στην Ανατολική Μεσόγειο⁸⁴. Καθώς την περίοδο εκείνη δεν υπήρχε εναλλακτικός αξιόπιστος σύμμαχος, η Βρετανία στήριζε την Οθωμανική Αυτοκρατορία και προσέφερε σημαντική ενίσχυση στους εισηγητές των μεταρρυθμίσεων, ώστε η τελευταία να παραμείνει ακέραιη και να εμποδίζει τη ρωσική έξοδο στη Μεσόγειο. Παράλληλα, οι μεταρρυθμίσεις αυτές διαμόρφωσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία θεσμούς δυτικότροπους, που διευκόλυναν την ξένη οικονομική και πολιτική διείσδυση και, σε αρκετές περιπτώσεις, στράφηκαν εναντίον των Τούρκων. Η μείωση των δασμών των εισαγόμενων προϊόντων έπληξε τις οθωμανικές βιοτεχνίες, αποθαρρύνοντας συγχρόνως την ανάπτυξη της εγχώριας βιομηχανίας. Η αύξηση εξάλλου των εμπορικών σχέσεων με τη δύση ευνόησε κυρίως τους χριστιανούς, οι οποίοι ασχολούνταν κατά κύριο λόγο με το εμπόριο και τη ναυτιλία. Παράλληλα, τα επαχθή δάνεια από την Αγγλία και τη Γαλλία οδήγησαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία σταδιακά στην πτώχευση.

Η αυξανόμενη ξένη διείσδυση και κυρίως η οικονομική ισχύς των χριστιανών προκάλεσε την αντίδραση των συντηρητικών στοιχείων, οι οποίοι θεωρούσαν ότι οι χριστιανοί στη χώρα τους αποτελούσαν την προφυλακή των ξένων συμφερόντων. Έτσι, μία ομάδα μορφωμένων Τούρκων αστών άσκησε, μετά το 1865 με την ίδρυση της οργάνωσης

⁸¹ Για το ρόλο τους στην εσωτερική παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βλ. ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., Ο Αγώνας για την Ελληνική Ανεξαρτησία, op.cit, σσ. 34-40.

⁸² Αφετηρία των μεταρρυθμίσεων θεωρείται το Χάτι Σερίφ του Γκιουλχανέ, που πρόσφερε εγγυήσεις για ορισμένα βασικά δικαιώματα των Οθωμανών υπηκόων ανεξάρτητα από το θρήσκευμά τους. Το διάταγμα αυτό ισχυροποιήθηκε από τον Χάρτη της 18ης Φεβρουαρίου 1856, το Χάτι Χιουμαγιούν, που επαγγέλταν ακόμα και την αρχή της αντιπροσώπευσης όλων των θρησκευτικών κοινοτήτων της αυτοκρατορίας. Αποκορύφωμα των μεταρρυθμίσεων ήταν το Σύνταγμα του 1876 το οποίο υποσχόταν σημαντικές μεταρρυθμίσεις στους επαναστατημένους χριστιανούς των Βαλκανίων.

ΒΕΡΕΜΗΣ Θ., op.cit, σσ. 36-39.

⁸³ Idem, σσ. 35-36.

⁸⁴ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., Ο Αγώνας για την Ελληνική Ανεξαρτησία, op.cit, σ. 31.

των «Νέων Οθωμανών», αυστηρή κριτική, από σκοπιά πατριωτική, κατά του Τανζιμάτ και των υπουργών που το πραγματοποιούσαν.

Από τον Μάιο του 1876 αρχίζουν μία σειρά από πραξικοπήματα που κατέληξαν στην ενθρόνιση του Αβδούλ Χαμίτ Β'. Η περίοδος της βασιλείας του (1876-1909) χαρακτηρίζεται από την οικονομική εξάρτηση του οθωμανικού κράτους από τους δυτικούς πιστωτές του, την εισαγωγή δυτικής τεχνολογίας και την προσπάθεια αποκλεισμού των δυτικών ιδεών⁸⁵.

Ο απολυταρχισμός της βασιλείας του Αβδούλ Χαμίτ εκδηλώθηκε με τους διωγμούς των προοδευτικών ομοθρήσκων του και τις σφαγές των χριστιανών Αρμενίων. Ωστόσο, καθώς δεν κατόρθωσε να αποκτήσει τη μεθοδικότητα του κατοπινού καθεστώτος των Νεότουρκων, οργανώθηκε στην ίδια την πρωτεύουσα η αντίδραση κατά του σουλτάνου. Ο όρος Νεότουρκοι αναφέρεται στο σύνολο των φιλελεύθερων που αντιτάχθηκαν στη σουλτανική δεσποτεία. Το 1889 τέσσερις μουσουλμάνοι φοιτητές της ιατρικής σχολής ίδρυσαν την οργάνωση «Επιτροπή Ενώσεως και Προόδου», που αποτέλεσε μαζί με τους εξόριστους από το Παρίσι και κυρίως τον Αχμέτ Ριζά την απαρχή της κίνησης των Νεότουρκων.

Η κίνηση περιελάμβανε μία ποικιλία απόψεων που εξέφραζαν και την ανομοιογένεια των οπαδών της. Από το 1902 έγινε φανερή η διάσταση ανάμεσα στις δύο επικρατέστερες τάσεις. Οι φιλελεύθεροι με κύριο εκπρόσωπο τον πρίγκιπα Σαμπαχετίν τάσσονταν υπέρ ενός ομοσπονδιακού συστήματος, σύμφωνα με το οποίο οι θρησκευτικές κοινότητες της αυτοκρατορίας θα απολάμβαναν σχετική αυτονομία. Η τάση αυτή δεν άσκησε τελικά επιρροή στην επανάσταση του 1908. Η δεύτερη τάση των εθνικιστών πίστευε στην επιβολή του τουρκικού στοιχείου μέσα σε ένα σύστημα κεντρικής και συγκεντρωτικής εξουσίας. Οι εθνικιστές κυριάρχησαν στην «Επιτροπή Ενώσεως και Προόδου» και έδωσαν τελικά τον τόνο στο καθεστώς που προέκυψε, όταν επιβλήθηκε το Κίνημα.

Τρεις ευδιάκριτες ιδεολογικές τάσεις επικρατούσαν στην οθωμανική κοινωνία στις αρχές του 20ου αιώνα⁸⁶. Ο «Πανισλαμισμός» φιλοδοξούσε να αναδείξει τον σουλτάνο-χαλίφη αρχηγό όλων των ισλαμιστών μέσα και έξω από την αυτοκρατορία και να τον θέσει επικεφαλής ενός ιερού πολέμου εναντίον των απίστων. Ο «Οθωμανισμός» πρέσβευε τη νομιμοφροσύνη προς τον εκάστοτε εκπρόσωπο της δυναστείας του Οσμάν και την κατάργηση των εθνικών και θρησκευτικών διακρίσεων, ιδεολογία που υιοθετούσαν οι φιλελεύθεροι οπαδοί της ομοσπονδιακής δομής και της συνταγματικής μοναρχίας. Ο «Τουρ-

⁸⁵ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΔ, *op.cit.*, σ. 254.

⁸⁶ *Idem*, σ. 254.

κισμός» ή «Παντουρανισμός», μία ιδεολογία κατασκευασμένη από Τουρκομάνους διανοούμενους εξόριστους από τη Ρωσία, πρέσβευε την αναβίωση του κράτους του Τζέγκινς Χαν ή του Ταμερλάνου και την ένωση όλων των Τούρκων. Η κοσμική αυτή ιδεολογία ταίριαζε περισσότερο με το νέο φυλετικό εθνικισμό των αξιωματικών του νεοτουρκικού κινήματος και δεν αντιμετώπιζε την έχθρα των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Η ιδεολογία αυτή επικράτησε και υπαγόρευσε την εξάλειψη των μειονοτήτων στην οθωμανική επικράτεια.

Μολονότι το καθεστώς του Αβδούλ Χαμίτ ανέστειλε τις μεταρρυθμιστικές διαδικασίες του 19ου αιώνα, δεν απάλειψε τελείως τα ευεργετικά, για τους μη μουσουλμάνους της οθωμανικής επικράτειας, αποτελέσματα της νομοθεσίας του Τανζιμάτ. Η οικονομική ευρωστία των χριστιανών τους εξέθετε επικίνδυνα στις συνέπειες του φθόνου των μουσουλμάνων. Η μεταγενέστερη προσπάθειά τους να ισοπεδώσουν με τη βία τα millet των Ελλήνων και των Αρμενίων μπορεί να αποδοθεί στο φόβο τους ότι υπό καθεστώς ισοπολιτείας οι εθνότητες αυτές θα ανέτρεπαν με την οικονομική τους ισχύ την πρωτοκαθεδρία των Τούρκων⁸⁷. Οι Νεότουρκοι, αν και στρέφονταν αρχικά εναντίον όλων των οπισθοδρομικών θεσμών του συστήματος και συνεπώς εναντίον της μουσουλμανικής θρησκείας, πέτυχαν τελικά τη σύζευξη της ιδιότητας του πιστού του Ισλάμ με την εθνικιστική ταυτότητα του Τούρκου⁸⁸.

Το Κίνημα των Νεότουρκων πραγματοποιήθηκε στη Μακεδονία τον Ιούνιο του 1908 από αξιωματικούς του Τρίτου Οθωμανικού Σώματος Στρατού. Η επίσπευση της εκδήλωσης του Κινήματος οφειλόταν στο γεγονός ότι το Κίνημα είχε αρχίσει να διαβρώνεται από πράκτορες της Πύλης, καθώς επίσης και στο γεγονός ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις σχεδίαζαν να επέμβουν για να τερματίσουν τη σύγκρουση Ελλήνων και Βουλγάρων για τη διεκδίκηση της Μακεδονίας και προωθούσαν την αυτονόμησή της. Η Επανάσταση του 1908 δεν αποτελεί στην ουσία πραξικόπημα αλλά στρατιωτική στάση. Οι αξιωματικοί δεν σφετερίστηκαν απ' ευθείας την εξουσία στην πρωτεύουσα με αιφνιδιαστική ανατροπή των νομίμων αρχών, αλλά παρέμειναν στην επαρχία και από εκεί απήθηναν στον σουλτάνο τελεσίγραφο, να επαναφέρει το Σύνταγμα του 1876 μέσα σε 24 ώρες⁸⁹. Υποκύπτοντας στις πιέσεις αυτές, ο σουλτάνος αναγνώρισε τον Ιούλιο του 1908 την ισχύ του Συντάγματος, με την υστεροβουλία να κερδίσει χρόνο για να οργανώσει τη συντριβή των Κινηματιών.

⁸⁷ ΒΕΡΕΜΗΣ Θ., *op.cit*, σ. 62.

⁸⁸ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΔ, *op.cit*, σ. 255.

⁸⁹ ΚΙΤΣΙΚΗΣ Δ., *op.cit*, σ. 92.

Η επανάσταση των Νεότουρκων είχε ενσταλάξει στους αλύτρωτους χριστιανικούς πληθυσμούς της Βαλκανικής την ελπίδα της πραγματοποίησης φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων. Παρά, ωστόσο, τις εξαγγελίες του, και το νέο τουρκικό καθεστώς ακολούθησε με την ίδια συνέπεια την καταπιεστική και απολυταρχική πολιτική του προκατόχου του.

Τον Απρίλιο του 1909 εκθρονίστηκε ο σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ και έτσι η στρατιωτική στάση μετατράπηκε σε πραξικόπημα και επανάσταση. Ο διάδοχος του Μεχμέτ Ρεσίτ (Μωάμεθ Ε΄) ήταν δέσμιος και υποχείριο των Νεότουρκων. Οι εξουσίες του σουλτάνου περιορίστηκαν σημαντικά. Η κυριαρχία του δεν ήταν πια απόλυτη, αλλά εξαρτιόταν από τη συνεργασία του με τη Βουλή και τη γενικότερη συμμόρφωσή του με τις διατάξεις του συντάγματος και από τη συνεχιζόμενη αφοσίωσή του στην πατρίδα και το έθνος⁹⁰. Εγκαταλείφθηκε η αρχική ιδέα περί ελευθερίας, ισονομίας και ισότητας των πολιτών όλων των εθνικοτήτων και υιοθετήθηκε η πολιτική εκτουρκισμού της αυτοκρατορίας. Μη μουσουλμάνοι ήταν πλέον υποχρεωμένοι να υπηρετούν στο στρατό, απαγορεύτηκαν οι πολιτικές οργανώσεις των διαφόρων εθνικοτήτων, απαγορεύτηκε η οπλοφορία και σχηματίστηκαν ειδικά καταδιωκτικά τάγματα. Το 1909-1910 το καθεστώς των Νεότουρκων έγινε τυραννικότερο από το καθεστώς του σουλτάνου, που τον είχε αρχικά περιορίσει και στη συνέχεια εκθρονίσει για την τυραννική εξουσία που ασκούσε⁹¹.

Ο ιταλοτουρκικός πόλεμος και οι βαλκανικοί πόλεμοι προκάλεσαν τριγμούς στο καθεστώς των Νεότουρκων. Ωστόσο, έπειτα από διαδοχικά πραξικοπήματα το Μάρτιο του 1913, οι Νεότουρκοι εγκαθίδρυσαν δικτατορία. Τα κόμματα της αντιπολίτευσης καταργήθηκαν, οι ηγέτες τους φυλακίστηκαν ή εξορίστηκαν και μία νέα εποχή αδίστακτης πολιτικής καταπίεσης άρχισε. Την εξουσία ασκούσαν οι τρεις ισχυροί ηγέτες της Επιτροπής Ενώσεως και Προόδου: ο Τάλαατ, ο Τζεμάλ και ο Ενβέρ. Η κυριαρχία των Νεότουρκων έληξε τελικά με τη στρατιωτική ήττα της Τουρκίας το 1918, όταν η Επιτροπή Ενώσεως και Προόδου αυτοδιαλύθηκε και οι ηγέτες της δραπετεύσαν στο εξωτερικό. Οι φιλελεύθεροι αντίπαλοί τους επέστρεψαν από την εξορία και άρχισαν να φιλονικούν μεταξύ τους ως προς το ποιος θα προΐσταται του διαμελισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁹².

Παράλληλα, η λήξη των βαλκανικών πολέμων σηματοδοτεί την οριστική αναδίπλωση της Τουρκίας από την Ευρώπη εκτός από μία μικρή περιοχή της. Αποδυναμωμένη από τα εξωτερικά πλήγματα και αποδιοργανωμένη από τις εσωτερικές επαναστάσεις, η

⁹⁰ ΚΟΥΤΣΗΣ Α., Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική Ανάπτυξη, Τόμος Α΄, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1992, σσ. 55-56.

⁹¹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΔ, *op.cit.*, σ. 279.

Τουρκία άφησε πίσω της ένα κενό ισχύος, που η διαδικασία της πλήρωσής του πυροδότησε μία νέα ανάφλεξη. Ωστόσο, η Τουρκία κατόρθωσε να κρατηθεί στα Στενά και να διατηρήσει σχεδόν ακέραια τη γεωπολιτική σημασία της, την οποία θα επιβεβαιώσει ο επικείμενος μεγάλος πόλεμος. Η απειλή της κατάρρευσης δεν είχε, όμως, αποτραπεί οριστικά και μάλιστα έγινε σοβαρότερη με την εμφάνιση των αραβικών εθνικιστικών κινήματων. Η Τουρκία θα αναζητήσει έναν ισχυρό σύμμαχο, στον οποίο είναι έτοιμη να παραδώσει ακόμη και την ανεξαρτησία της με αντάλλαγμα τη διασφάλιση της ακεραιότητάς της. Θα τον βρει στη Γερμανία, υπό τον έλεγχο της οποίας θα θέσει πρώτα το στρατό της και αργότερα το στόλο της⁹³.

Στις 27 Νοεμβρίου 1913 υπογράφηκε γερμανοτουρκική συμφωνία, σύμφωνα με την οποία ο Γερμανός στρατηγός Λίμαν φον Σάντερς, επικεφαλής μιας αποστολής πενήντα αξιωματικών, θα ασκούσε την εποπτεία του στρατού, των οχυρωματικών έργων και των σιδηροδρόμων σε ολόκληρη την οθωμανική επικράτεια και επιπλέον θα αναλάμβανε τη διοίκηση του Πρώτου Σώματος Στρατού της Τουρκίας, το οποίο είχε την έδρα του στην Κωνσταντινούπολη. Με τη συμφωνία αυτή, η Γερμανία αποσκοπούσε να αυξήσει και να ισχυροποιήσει τα ερείσματά της στην Τουρκία⁹⁴.

Η γερμανική επιρροή κορυφώθηκε με το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου⁹⁵. Η Τουρκία είχε ιδιαίτερους λόγους να φοβάται μία ρωσική νίκη, η οποία θα άνοιγε στους Ρώσους το δρόμο για τα Στενά. Η Βρετανία δεν θα μπορούσε να την προστατεύσει, εμποδίζοντας τη Ρωσία να προβεί στις εδαφικές προσαρτήσεις που σταθερά επεδίωκε, χωρίς να θέσει σε κίνδυνο την ενότητα του συμμαχικού στρατοπέδου. Έπρεπε, συνεπώς, να αποτρέψει τη νίκη της Ρωσίας θέτοντας στη διάθεση των Κεντρικών Αυτοκρατοριών τον αναδιοργανωμένο στρατό της και κυρίως το μεγάλο πλεονέκτημα που της εξασφάλιζε η γεωγραφική της θέση, με τον έλεγχο των Στενών. Η συμπαράταξή της με την Γερμανία και την Αυστρία θα στερούσε τη Ρωσία από τη συντομότερη οδό επικοινωνίας με τους δυτικούς συμμάχους της. Κατά πρωτεύοντα λόγο, όμως, η νίκη των Κεντρικών Αυτοκρατοριών θα διαφύλαττε την εδαφική ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με την άποψη των κυβερνώντων στην Κωνσταντινούπολη⁹⁶, η Τουρκία βρισκόταν απέναντι σε δύο παραδοσιακούς εχθρούς: τη Ρωσία και τη Μεγάλη Βρετανία. Η Ρωσία επιζητά έξοδο στη Μεσόγειο και η Μεγάλη Βρετανία αναζητά καινούργιες αγορές για τα

⁹² ΚΟΥΤΣΗΣ Α., *op.cit*, σ. 61.

⁹³ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΑ, σ. 437.

⁹⁴ *Idem*, σ. 452.

⁹⁵ *Idem*, σσ. 476-478.

⁹⁶ DUMONT P., *Κεμάλ: Ο Δημιουργός της νέας Τουρκίας*, Αθήνα, Κούριερ Εκδοτική, 1998, σσ. 7-16.

προϊόντα της, επιβάλλοντας την οικονομική και την πολιτική της ηγεμονία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αντίθετα, η Γερμανία είναι η μόνη δύναμη η οποία, κατά τα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου, υπεράσπισε συστηματικά τα συμφέροντα του Ισλάμ και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με τους Τούρκους ιθύνοντες, η νίκη της Γερμανίας ήταν σίγουρη και η σύμπραξη της Τουρκίας με τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες θα της επέτρεπε να ανακτήσει τις επαρχίες Καρς, Αρνταχάν και Μπατούμ που παραχωρήθηκαν στη Τσαρική Ρωσία με τη συνθήκη του Βερολίνου, να επεκταθεί στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία και να εγκατασταθεί στις παλαιές κτήσεις της στην Αφρική. Η επεκτατική υψηλή της στρατηγική στηριζόταν κυρίως στη διπλωματία και στη στρατιωτική στρατηγική. Ωστόσο, όπως και στην περίπτωση της Ελλάδας, η επιλογή του συμμαχικού στρατοπέδου, που θα εξασφάλιζε τους στόχους της υψηλής της στρατηγικής, ήταν ένα στοίχημα για το ποια παράταξη των Μεγάλων Δυνάμεων τελικά θα επικρατήσει.

Με την έναρξη του πολέμου η Τουρκία υπέγραψε με τη Γερμανία μυστική συνθήκη αμυντικής και επιθετικής συμμαχίας. Ο μυστικός χαρακτήρας της συνθήκης της επέτρεπε να ολοκληρώσει τις στρατιωτικές της προετοιμασίες και συγχρόνως συντηρούσε στις Δυνάμεις της Αντάντ την ελπίδα ότι θα παρέμενε ουδέτερη. Το στρατιωτικό επεισόδιο, ωστόσο, με τα δύο γερμανικά θωρηκτά «Γκαίμπεν» και «Μπρεσλάου» δεν άφησε αμφιβολίες για τη στάση της Τουρκίας. Στις 26 Σεπτεμβρίου η Τουρκία έκλεισε τα Στενά στην εμπορική ναυτιλία, διακόπτοντας τη ροή του πολεμικού υλικού από τη δυτική Ευρώπη προς τη Ρωσία. Στις 7 Σεπτεμβρίου η κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης κήρυξε την κατάργηση των διομολογήσεων, καταφέροντας ένα βαρύ πλήγμα στα οικονομικά συμφέροντα των δυνάμεων της Αντάντ. Στις 29 Οκτωβρίου, ο τουρκικός στόλος, ενισχυμένος με τις ισχυρότερες μονάδες του υπό τη διοίκηση του Γερμανού ναυάρχου Σουσών βομβάρδισε την Οδησό και τη Σεβαστούπολη. Δύο ημέρες αργότερα, οι πρεσβευτές της Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας εγκατέλειψαν την Κωνσταντινούπολη. Την 1η Νοεμβρίου, η Τουρκία κήρυξε τον πόλεμο κατά της Αντάντ. Η ήττα, όμως, της Γερμανίας ανέτρεψε τους στρατηγικούς και πολιτικούς σχεδιασμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και κατέστησε σίγουρη τη διάλυσή της. Η κυβέρνηση των Νεότουρκων παραιτήθηκε στις 8 Οκτωβρίου 1918. Μερικές μέρες αργότερα, ανέλαβε νέα κυβέρνηση υπό την προεδρία του Χαλήλ μπέη.

Τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων στην Εγγύς Ανατολή⁹⁷

Η στρατηγική θέση της Εγγύς Ανατολής στο σταυροδρόμι των τριών ηπείρων και ο πλούτος του υπεδάφους της προσέλκυσαν από παλιά την προσοχή των Μεγάλων Δυνάμεων. Όπως προαναφέρθηκε⁹⁸, ο ανταγωνισμός μεταξύ Ρωσίας και Αγγλίας διαμόρφωσε την πολιτική στην ευρύτερη περιοχή της Εγγύς Ανατολής. Η Βρετανία στήριζε την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ως εμπόδιο στη κάθοδο της Ρωσίας στα Στενά και τη Μεσόγειο. Η περίπτωση της Γαλλίας ήταν διαφορετική. Παραδοσιακά η Γαλλία διατηρούσε φιλοτουρκική στάση. Κύριος άξονας της γαλλικής εξωτερικής πολιτικής ήταν η διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η εκστρατεία του Ναπολέοντα στη Μέση Ανατολή κλόνησε τα θεμέλια της πολιτικής αυτής. Από την εποχή εκείνη (1798) η Γαλλία εγκαταλείπει σταδιακά τον παραδοσιακό της ρόλο και επιδιώκει να επεκτείνει την κυριαρχία της στο χώρο αυτό⁹⁹. Μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου το πρόβλημα που κυριαρχούσε στην εξωτερική της πολιτική ήταν η διευθέτηση των διαφορών της με την Γερμανία για το θέμα της Ρηνανίας και οι οικονομικές επανορθώσεις. Παράλληλα, ενδιαφερόταν και για την Οθωμανική Αυτοκρατορία· τα πετρέλαια της Μοσούλης εντάσσονταν στη σφαίρα των απώτερων επιδιώξεων της. Οι Γάλλοι ήθελαν να διατηρήσουν την πολιτιστική τους υπεροχή στην Ανατολική Μεσόγειο και τα οικονομικά τους συμφέροντα σε οθωμανικούς θεσμούς, όπως η εταιρεία καπνών και το δημόσιο χρέος του οθωμανικού κράτους. Αρχικά όμως, άφησε τη Βρετανία να γίνει ο ρυθμιστής του τουρκικού ζητήματος, πιστεύοντας ότι με αυτόν τον τρόπο θα πετύχαινε την υποστήριξή της στα ζητήματα που αφορούσαν τις διαφορές της με τη Γερμανία¹⁰⁰. Η διάσταση απόψεων και συμφερόντων μεταξύ των δύο χωρών εκδηλώθηκε ανοιχτά μετά την επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου στην Ελλάδα τον Δεκέμβριο του 1920. Από εκείνη τη στιγμή και έπειτα η Γαλλία στήριξε οικονομικά, στρατιωτικά και διπλωματικά τον Κεμάλ.

Η πολιτική της Βρετανίας θα αλλάξει το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα, από τη στιγμή δηλαδή που η Ιταλία και η Γερμανία συγκροτούνται σε ανεξάρτητα κράτη και αρ-

⁹⁷ Για μία αναλυτική παρουσίαση των οικονομικών συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων στην Εγγύς Ανατολή και του μεταξύ τους ανταγωνισμού, βλ. ΨΥΡΟΥΚΗΣ Ν., Η Μικρασιατική Καταστροφή, (4η εκδ.), Λευκωσία, Εκδόσεις Αιγαίον –Κουκίδα, 2000, (μαρξιστική προσέγγιση).

⁹⁸ Βλ. παραπάνω σ. 21.

⁹⁹ ΚΟΥΤΣΗΣ Α., *op.cit.*, σσ. 21-22.

¹⁰⁰ ΤΟΥΝΤΑ - ΦΕΡΓΑΔΗ Α., Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας (1912-1940), Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, σ. 157.

χίζουν σταδιακά να ενδιαφέρονται για την Οθωμανική Αυτοκρατορία¹⁰¹. Ο πόλεμος όμως με την Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν μία διπλωματική τραγωδία, καθώς σήμαινε το τέλος μιας μακροχρόνιας πολιτικής και την καταστροφή του παραδοσιακού συμμάχου της. Κατά τη διάρκεια του πολέμου το κύριο βάρος των βρετανικών στρατιωτικών προσπαθειών έπεσε στο μέτωπο της Εγγύς Ανατολής για να εξασφαλίσει την ακεραιότητα των κτήσεών της στην Ινδία και να εδραιώσει την κυριαρχία της στην πετρελαιοφόρα περιοχή της Μοσούλης¹⁰². Μετά τον πόλεμο και με την ανάμνηση της αποτυχημένης απόβασης στην Καλλίπολη, είχε ως διακηρυγμένο στόχο τη διεθνοποίηση των Στενών και της Κωνσταντινούπολης. Όσον αφορά στο θέμα της Μικράς Ασίας και σε ποιον τελικά θα επιδικάζοταν η περιοχή της Σμύρνης, η Βρετανία δεν είχε σαφή πολιτική. Στους κόλπους της βρετανικής κυβέρνησης υπήρχε διάσταση απόψεων ως προς τη διαχείριση του τουρκικού ζητήματος. Ο Λούντ Τζωρτζ έβλεπε με κατανόηση τις ελληνικές διεκδικήσεις, ο Κώρζον υποστήριζε ότι η Τουρκία θα έπρεπε να κρατήσει ολόκληρη τη Μικρά Ασία και ο Μπαλφούρ δεν είχε διαμορφωμένη πολιτική για την περιοχή αυτή¹⁰³.

Η Ιταλία το 1912, με τον ιταλοτουρκικό πόλεμο και την κατάληψη των Δωδεκανήσων, εγκαινίασε τη μεσογειακή της πολιτική, εξαιρετικά φιλόδοξη σε σχέση με το περιορισμένο δυναμικό της. Ανέπτυξε έντονη προπαγάνδα στο βιλαέτι του Αϊδινίου και ιδιαίτερα στη Σμύρνη. Κατά τη διάρκεια του πολέμου υπέγραψε με τις Μεγάλες Δυνάμεις στο Λονδίνο την ομώνυμη συνθήκη, με την οποία καθορίζονταν οι όροι συμμετοχής της στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ¹⁰⁴. Το άρθρο 9 όριζε ότι, σε περίπτωση διαμελισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η Ιταλία θα προσαρτούσε την παράκτια περιοχή που συνορεύει με την Αττάλεια. Η ιταλική πολιτική στη Μικρά Ασία εκτός από τις πιέσεις εθνικιστικού χαρακτήρα είχε και οικονομική βάση, καθώς οι νέες αυτές κτήσεις θα απορροφούσαν το πλεονάζον ανθρώπινο δυναμικό και τα αποθέματα άνθρακα και σιταριού¹⁰⁵.

Η παραδοσιακή ρωσική πολιτική για έξοδο στα Στενά και στη Μεσόγειο μεταβλήθηκε με την Επανάσταση των Μπολσεβίκων το 1917 και την αποχώρηση από το συμμαχικό στρατόπεδο. Η κομμουνιστική Ρωσία παραιτήθηκε από τις προγενέστερες αξιώσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, διαδραμάτισε, όμως, σημαντικό ρόλο στις εξελίξεις στη Μικρά Ασία, καθώς αποτέλεσε βασικό χρηματοδότη του Κεμάλ, προσπαθώντας να ακυρώσει την πολιτική των δυτικών ευρωπαϊκών δυνάμεων.

¹⁰¹ Idem, σ. 155.

¹⁰² Ιστορία του Ελληνικού Έθνους Τόμος ΙΕ, op.cit, σσ. 107-108.

¹⁰³ SMITH M. L., op.cit, σσ. 136-139.

¹⁰⁴ ΤΟΥΝΤΑ - ΦΕΡΓΑΔΗ Α., op.cit, σ. 156.

¹⁰⁵ SMITH M. L., op.cit, σ. 146.

Το πιο ολοκληρωμένο ανατολικό πρόγραμμα είχε η Γερμανία. Η ραγδαία εκβιομηχάνισή της ώθησε το Βερολίνο να αναζητήσει νέες καταναλωτικές αγορές και η Τουρκία της προσέφερε τέτοιες πιθανότητες. Μέχρι το 1910 η Γερμανία είχε αναδειχθεί η σημαντικότερη, μετά την Αγγλία, προμηθεύτρια χώρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το πιο σημαντικό και ταυτόχρονα επίμαχο έργο ήταν η κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής από την Κωνσταντινούπολη έως τη Βαγδάτη. Η πραγματοποίησή του θα συνέδεε τη Γερμανία με τον Περσικό κόλπο. Η στρατηγική του σημασία ενέτεινε τον πολιτικό ανταγωνισμό μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων για τον έλεγχο της Μέσης Ανατολής¹⁰⁶. Η ήττα της Γερμανίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είχε ως αποτέλεσμα τη διακοπή της γερμανοτουρκικής προσέγγισης: την θέση της στην Εγγύς Ανατολή πήραν οι δυνάμεις της Αντάντ.

Επικίνδυνο για τα συμφέροντα των ευρωπαϊκών δυνάμεων ήταν το ενδιαφέρον των ΗΠΑ για την Εγγύς Ανατολή, που αρχίζει από τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα και εντείνεται στο τέλος το ίδιου αιώνα, όταν η οικονομική σημασία του πετρελαίου αυξάνεται. Οι ΗΠΑ έκαναν αισθητή την παρουσία τους στο διεθνή χώρο με την εξαγγελία του διαγγέλματος Ουίλσον, που διακήρυττε τη μη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς όφελος των Μεγάλων Δυνάμεων. Παρόλα αυτά, στη συνδιάσκεψη των Βερσαλλιών οι ΗΠΑ δείχνουν εμφανώς το ενδιαφέρον τους για την Εγγύς Ανατολή, όπου έχουν μεγάλα οικονομικά συμφέροντα συνυφασμένα με τα πετρέλαια της περιοχής¹⁰⁷. Οι ΗΠΑ ήθελαν να εμποδίσουν τις ευρωπαϊκές δυνάμεις να συνάψουν αποκλειστικές συμφωνίες αποικιοκρατικού τύπου, που θα τις απομάκρυναν από τις τουρκικές αγορές.

Προκειμένου να ρυθμίσουν τις διάφορες επιδιώξεις τους, τα μέλη της Συμμαχίας διεξήγαγαν σειρά συνομιλιών και διαπραγματεύσεων που οδήγησαν τελικά στη σύναψη ενός πλέγματος συμφωνιών με κύριο στόχο τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το σύμφωνο της Κωνσταντινούπολης του 1915 προέβλεπε την προσάρτηση από τη Ρωσία της Κωνσταντινούπολης, της δυτικής όχθης του Βοσπόρου, της θάλασσας του Μαρμαρά με τα νησιά της, των νήσων Ίμβρου και Τενέδου, καθώς και της παράκτιας περιοχής της Μικράς Ασίας που βρίσκεται ανατολικά του Βοσπόρου μέχρι τον ποταμό Σαγγάριο¹⁰⁸. Το 1916 υπογράφηκε η συμφωνία Σάικς Πικό¹⁰⁹, η οποία καθόριζε τις ζώνες επιρροής μετά τον πόλεμο και τις εδαφικές προσαρτήσεις που θα εξασφάλιζαν στην ασιατική Τουρκία η Βρετανία, η Γαλλία και η Ρωσία. Στη Ρωσία εκχωρήθηκαν οι επαρχίες της Τραπεζούντας,

¹⁰⁶ ΚΟΥΤΣΗΣ Α., *op.cit.*, σ. 33.

¹⁰⁷ ΤΟΥΝΤΑ -ΦΕΡΓΑΔΗ Α., *op.cit.*, σ. 156.

¹⁰⁸ ΚΟΥΤΣΗΣ Α., *op.cit.*, σ. 77.

του Μπιτλίζ, του Βαν και του Ερζερούμ, καθώς και τμήμα του νοτίου Κουρδιστάν. Η Γαλλία θα έπαιρνε την παράκτια λωρίδα της Συρίας, το Βιλαέτι των Αδάνων και το τμήμα της ασιατικής Τουρκίας μεταξύ Συρίας και Μεσοποταμίας και της ρωσικής ζώνης που μόλις είχε προσδιοριστεί. Η Αγγλία θα έπαιρνε τη νότια Μεσοποταμία με τη Βαγδάτη.

Η μυστική αυτή συμφωνία προκάλεσε την αντίδραση της Ιταλίας, η οποία εκτός από την Αττάλεια, απαίτησε να πάρει, τη Σμύρνη, το Ικόνιο, τα Άδανα και τη Μερσίνα. Η διευθέτηση των συγκρουόμενων διευθετήσεων επιτεύχθηκε με τη συμφωνία του Αγίου Ιωάννη της Μωριέννης τον Απρίλιο του 1917¹¹⁰. Η Ιταλία αποκήρυξε τις διεκδικήσεις της στα Άδανα και τη Μερσίνα και, επομένως, αναγνώρισε τη συμφωνία Σάικς Πικό. Σε αντάλλαγμα παραχωρήθηκε στην Ιταλία μία σαφώς καθορισμένη ζώνη στη Μικρά Ασία που περιελάμβανε το Ικόνιο και τη Σμύρνη, η οποία είχε παραχωρηθεί και στη Ελλάδα. Η Ρωσία παραιτήθηκε από τις διεκδικήσεις της μετά την επανάσταση των Μπολσεβίκων, καταγγέλλοντας τις συμφωνίες αυτές ως ιμπεριαλιστικές.

Η νίκη των δυνάμεων της Αντάντ οριστικοποίησε τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι συμφωνίες, όμως, διαμοιρασμού των εδαφών της έμειναν τελικά “νεκρό γράμμα” λόγω της αντίστασης του κεμαλικού κινήματος. Για την ματαίωση, όλων αυτών των συμφωνιών και των σχεδιασμών των εμπλεκόμενων κρατών απαραίτητη είναι η μελέτη της μικροσκοπικής υψηλής στρατηγικής της Ελλάδας και της Τουρκίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

1919-1922

¹⁰⁹ SMITH M. L., op.cit, σσ. 144-145.

¹¹⁰ SMITH M. L., op.cit, σσ. 145-146.

Η Ελλάδα κήρυξε τον πόλεμο εναντίον των Κεντρικών Αυτοκρατοριών τον Ιούνιο του 1917. Τον Σεπτέμβριο του 1918 ελληνικές, σερβικές, αγγλικές και γαλλικές δυνάμεις εξαπέλυσαν μεγάλη επίθεση εναντίον της Βουλγαρίας στο μακεδονικό μέτωπο¹¹¹. Η επιτυχία της επίθεσης σηματοδότησε την απαρχή του τερματισμού των εχθροπραξιών, εξαναγκάζοντας τη Βουλγαρία και την Τουρκία να συνθηκολογήσουν. Ένα μήνα αργότερα, τον Νοέμβριο του 1918, συνθηκολόγησε και η Γερμανία.

Η ανακωχή του Μούδρου έθετε την Τουρκία στο έλεος των συμμαχικών δυνάμεων¹¹². Την υποχρέωνε να ανοίξει τα Δαρδανέλια, να παραχωρήσει τα οχυρά των Στενών στους Συμμάχους και να διευκολύνει τη διόδο των πλοίων τους στον Εύξεινο Πόντο. Στις 13 Νοεμβρίου 1918, 55 συμμαχικά πλοία αγκυροβόλησαν στην Κωνσταντινούπολη, ο έλεγχος της οποίας διαμοιράστηκε μεταξύ Άγγλων, Γάλλων και Ιταλών. Ο τουρκικός στρατός θα αποπλιζόταν, εκτός από έναν μικρό αριθμό ενόπλων για την επιβολή της τάξης, και θα παραχωρούνταν στους Συμμάχους ο έλεγχος των συγκοινωνιών και των επικοινωνιών. Οι σύμμαχοι θα είχαν το δικαίωμα της στάθμευσης στις πετρελαιοφόρες περιοχές του Βατούμ και του Μπακού και η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα απέσυρε τα στρατεύματά της από τη Συρία, την Υεμένη, την Κιλικία, τη Χετζάζη, τη Μεσοποταμία και τα Βιλαέτια της Αρμενίας. Η ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και όροι αυτοί που προμήνυαν τη διάλυσή της προκάλεσαν την πτώση των Νεότουρκων και αποτέλεσαν τον επιτάφιο της «Επιτροπής Ενώσεως και Προόδου».

Η συνδιάσκεψη ειρήνης πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι, χωρίς τη συμμετοχή των ηττημένων δυνάμεων. Η Ελλάδα διεκδικούσε τα νησιά του Αιγαίου, που παρέμεναν στην Τουρκία, τα Δωδεκάνησα, που ήταν υπό ιταλική κατοχή, τη Βόρειο Ήπειρο καθώς και την Ανατολική και Δυτική Θράκη. Ο Βενιζέλος δε διεκδικούσε επίσημα την Κύπρο, για να μην προκαλέσει τη δυσαρέσκεια των Βρετανών, ούτε την Κωνσταντινούπολη εξαιτίας του διεθνούς ενδιαφέροντος για την πόλη αυτή. Όσον αφορά στη Μικρά Ασία, ο Βενιζέλος διεκδικούσε τη λωρίδα που εκτεινόταν στα δυτικά μιας νοητής γραμμής μεταξύ των περιοχών της Πανόρμου στο Μαρμαρά και ενός σημείου στη νότια ακτή απέναντι από το Καστελόριζο. Η περιοχή περιελάμβανε μεγάλο μέρος του βιλαετίου της Προύσας και το μεγαλύτερο τμήμα από το βιλαέτι του Αιδινίου, εκτός από το σαντζάκι του Ντενιζλί, που ο πληθυσμός του ήταν σχεδόν αποκλειστικά τουρκικός. Για το ζήτημα του Πόντου ο Βενιζέλος πρότεινε να συγχωνευτεί το βιλαέτι της Τραπεζούντας με το νέο αρμενικό κράτος,

¹¹¹ Για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο βλ. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, op.cit, σσ. 55-74.

¹¹² Idem, σσ. 103-104.

αρνούμενος να υιοθετήσει το αίτημα των Ποντίων να γίνει ο Πόντος ανεξάρτητη ελληνική δημοκρατία. Οι διεκδικήσεις της Ελλάδας βασιζόνταν σε εθνολογικά στοιχεία¹¹³, στη φυσική και κλιματολογική κατάσταση της Μικράς Ασίας· η δυτική Μικρά Ασία ήταν ιστορικά και γεωγραφικά διαφορετική από το κεντρικό υψίπεδο της Ανατολίας και αποτελούσε τμήμα της λεκάνης του Αιγαίου και, τέλος, στην ανάγκη αποκατάστασης των εκδιωχθέντων. Η αποκατάστασή τους συνεπαγόταν την κατάργηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Για τη γενικότερη ρύθμιση του τουρκικού ζητήματος ο Βενιζέλος πρότεινε σε υπόμνημα που είχε στείλει στον Λούντ Τζωρτζ τον Νοέμβριο του 1918¹¹⁴, τη δημιουργία ανεξάρτητου αρμενικού κράτους, τη δημιουργία, υπό την αιγίδα της νεοσύστατης Κοινωνίας των Εθνών, ενός ανεξάρτητου κράτους Κωνσταντινούπολης και Ανατολικής Θράκης και την προσάρτηση της Μικράς Ασίας στην Ελλάδα.

Οι ελληνικές διεκδικήσεις υποβλήθηκαν σε επιτροπή εμπειρογνομόνων. Οι Βρετανοί και οι Γάλλοι αντιπρόσωποι ήταν σύμφωνοι με την παραχώρηση στην Ελλάδα μιας εκτεταμένης ζώνης, αν και μικρότερης από αυτήν που διεκδικούσε ο Βενιζέλος. Οι Αμερικανοί εμπειρογνώμονες αμφισβήτησαν τη θέληση των Ελλήνων της Ιωνίας να ενωθούν με το ελληνικό Βασίλειο, υπογράμμισαν την αναπόσπαστη γεωγραφική και οικονομική εξάρτηση της παράκτιας ζώνης από το εσωτερικό της Ανατολίας και προσανατολιζόνταν στην επιβολή ενός καθεστώτος προστασίας κάτω από την κηδεμονία της Κοινωνίας των Εθνών¹¹⁵. Η ιταλική αντίδραση ήταν πιο ισχυρή. Η περιοχή της Σμύρνης είχε παραχωρηθεί στην Ιταλία με τις συμφωνίες του Λονδίνου και του Αγίου Ιωάννη της Μωριέννης και η ενίσχυση του ρόλου της Ελλάδας στην ευρύτερη ζώνη της ανατολικής Μεσογείου αντιμετωπιζόταν από τη Ρώμη ανταγωνιστικά. Τέλος, η Ιταλία υποστήριξε ότι η ζώνη της Σμύρνης δεν έπρεπε να απομονωθεί από τον ευρύτερο πολιτικό και εδαφικό διακανονισμό για τη Μικρά Ασία.

Η προσπάθεια της Ιταλίας για τη δημιουργία τετελεσμένου γεγονότος, με την κατάληψη της Αττάλειας και την τάση για επέκταση στο βιλαέτι του Αϊδινίου και η έντονη διαφωνία της με τις ΗΠΑ για το θέμα του Φιούμε στην Αδριατική, προκάλεσαν τη συγκατάθεση του Ουίλσον για την αποστολή ελληνικού εκστρατευτικού σώματος στη Σμύρνη, σε συνεδρίαση του Ανώτατου Συμβουλίου στις 5 Μαΐου 1919, από την οποία απουσίαζαν

¹¹³ Για να ενισχύσει αριθμητικά το ελληνικό στοιχείο στη διεκδικούμενη περιοχή, ο Βενιζέλος συμπεριέλαβε στη ζώνη αυτή τα γειτονικά νησιά, Ίμβρο, Τένεδο, Μυτιλήνη, Χίο, Σάμο, Ικαρία, Ρόδο, Καστελόριζο και τα υπόλοιπα Δωδεκάνησα, όπου οι Έλληνες είχαν μεγάλη αριθμητική υπεροχή. Ο ελιγμός αυτός δικαιολογήθηκε με το επιχείρημα ότι από οικονομική και γεωγραφική άποψη τα νησιά αυτά ήταν μέρος της ηπειρωτικής Τουρκίας.

SMITH M. L., *op.cit.*, σσ. 151-152.

¹¹⁴ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, σ. 111.

οι Ιταλοί. Για να εξασφαλιστεί η εκ των υστέρων έγκριση των Ιταλών, ο Κλεμανσώ τόνισε ότι η απόβαση δεν αποτελούσε τελική απόφαση για την «τύχη» της Σμύρνης. Η επιχείρηση ήταν προσωρινού χαρακτήρα με στόχο την προστασία του πληθυσμού. Τελικά, οι παραχωρήσεις διαμορφώθηκαν ως εξής¹¹⁶: η Ελλάδα θα έπαιρνε τη ζώνη από τη Σμύρνη έως το Αϊβαλί, που περιέκλειε και την κάτω κοιλάδα του Μαιάνδρου. Η τουρκική Μικρά Ασία θα διαμοιραζόταν στα τρία, η ελληνική εντολή θα περιελάμβανε το υπόλοιπο βιλαέτι του Αιδινίου, η ιταλική τη νότια Μικρά Ασία και η γαλλική τη βόρεια και κεντρική Ανατολία. Η αρμενική ζώνη θα περιερχόταν στην κηδεμονία των ΗΠΑ.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι οι Ευρωπαίοι εμπειρογνώμονες στην Τουρκία εξέφραζαν την ανησυχία τους για τις πρακτικές δυσκολίες της διατήρησης της ελληνικής διοίκησης στη Σμύρνη, καθώς έβλεπαν την απροθυμία της πλειοψηφίας των Τούρκων να εφαρμόσουν τον όρο της ανακωχής περί αφοπλισμού. Εξάλλου και οι στρατιωτικοί κύκλοι της Αγγλίας, που εκπροσωπούσαν κυρίως από τον αρχιστράτηγο Χένρυ Ουίλσον θεωρούσαν την αποστολή του ελληνικού στρατού ως εμπλοκή της Αγγλίας σε έναν καινούργιο μακροχρόνιο πόλεμο¹¹⁷. Παρά τις αντιρρήσεις αυτές, αναμφισβήτητο είναι το γεγονός ότι η Ελλάδα εξυπηρετούσε τα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα της Βρετανίας στην περιοχή των Στενών και στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Η Ελλάδα θα ήταν η δύναμη στην οποία θα μπορούσε να στηριχθεί η Βρετανία, αν βρίσκονταν σε κίνδυνο οι αυτοκρατορικές επικοινωνίες με την Ινδία ή η ελευθερία των Στενών. Βέβαια η πολιτική αυτή δεν είχε τη μορφή επίσημης συμμαχίας με αμοιβαίες οικονομικοστρατιωτικές υποχρεώσεις και στηριζόταν στο λανθασμένο, όπως αποδείχθηκε, συμπέρασμα ότι η Τουρκία ήταν ανίσχυρη.

Στρατιωτική Στρατηγική Ελλάδας Τουρκίας

Η στρατιωτική αντιπαράθεση Ελλάδας Τουρκίας πήρε αρχικά, μέχρι τις επιχειρήσεις του Ιανουαρίου 1921, τη μορφή διεθνούς ανταρτοπολέμου μεταξύ ενός τακτικού-συμβατικού στρατού και ομάδων ατάκτων.

¹¹⁵ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., *op.cit.*, σ. 150.

¹¹⁶ SMITH M. L., *op.cit.*, σ. 168.

¹¹⁷ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, σ. 116.

Ο ανταρτοπόλεμος ως μορφή πολέμου χαρακτηρίζεται από την ασυμμετρία μεταξύ των ανταρτών και του κρατικού στρατού. Σύμφωνα με τον ορισμό του ΝΑΤΟ, ο ανταρτοπόλεμος αναφέρεται σε στρατιωτικές και παραστρατιωτικές επιχειρήσεις που διεξάγονται σε κατεχόμενες από τον εχθρό, ή σε εχθρικές περιοχές, από άτακτες, βασικά ντόπιες δυνάμεις. Η έμφαση δίνεται στη φύση των δυνάμεων που διεξάγουν τον ανταρτοπόλεμο και όχι στον τρόπο διεξαγωγής του. Ο ανταρτοπόλεμος εμφανίζεται μόνο όταν συμμετέχουν «άτακτες, βασικά ντόπιες δυνάμεις»¹¹⁸.

Οι αντάρτες δεν έχουν διάταξη μάχης, είναι οργανωτικά διάσπαρτοι, σε αντίθεση με τον κρατικό στρατό που διαθέτει συνοχή, υψηλό βαθμό οργάνωσης, συγκεντρωμένη και ιεραρχική διοίκηση και, κατά κανόνα, τακτική υπεροχή στο πεδίο της μάχης¹¹⁹. Απόρροια της ασυμμετρίας αυτής, καθώς και του γεγονότος ότι οι δυνάμεις που τον διεξάγουν έχουν περιορισμένους πόρους, είναι η αποφυγή των μεγάλων μαχών. Προβαίνουν σε μάχες, μόνο αν η επιτυχία είναι κατά μεγάλο βαθμό εξασφαλισμένη και οι απώλειες λίγες. Ο μεγάλος αριθμός απωλειών πλήττει την αγωνιστικότητα των αντάρτικων ομάδων και ο αρχικός ενθουσιασμός μετατρέπεται σε ηττοπάθεια και εγκατάλειψη του αγώνα. Η αγωνιστικότητά τους πλήττεται και από την σύλληψη ή τη δολοφονία του αρχηγού τους, καθώς είναι πιο προσωποπαγείς από τις συμβατικές δυνάμεις.

Η στρατηγική του ανταρτοπολέμου συνίσταται στην αποκέντρωση δυνάμεων. Οι αντάρτες αποκεντρώνουν τον πόλεμο όσο το δυνατό περισσότερο και επιδιώκουν πολλές αψιμαχίες με λίγες δυνάμεις του αντίπαλου τακτικού στρατού, στις οποίες αυξάνονται οι πιθανότητες επιτυχίας τους. Η αποκέντρωση των ανταρτών οδηγεί και στην αποκέντρωση των δυνάμεων του αντιπάλου. Για να επικρατήσει στον ανταρτοπόλεμο, ο κρατικός στρατός πρέπει να εξαπλωθεί στις περιοχές των ανταρτών, είτε για να τους κυνηγήσει, είτε για να τους εξολοθρεύσει, είτε για να εκμηδενίσει την υποστήριξη του πληθυσμού, παθητική και ενεργητική, προς τους αντάρτες¹²⁰. Οι αντάρτικες ομάδες συγκεντρώνονται μόνο στα πλαίσια συγκεκριμένων επιχειρήσεων, αλλά η συγκέντρωση αυτή καλύπτει περιορισμένο χώρο και γίνεται για περιορισμένο χρόνο. Οι αντάρτες μόνο προσωρινά είναι σε θέση να καταλάβουν ή να διατηρήσουν μία αμυντική γραμμή. Η επιτυχής κατάληψη και διατήρη-

¹¹⁸ Και ένας τακτικός στρατός μπορεί να προβεί σε επιχειρήσεις παρενόχλησης, κυρίως των γραμμών επικοινωνίας του αντιπάλου, παραμένει όμως συμβατική, στρατιωτική δύναμη, με καθορισμένη δομή και στρατιωτική πειθαρχία.

ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Κ., «Θεωρία Ανταρτοπολέμου», Έρευνα ΙΔΙΣ, Working Paper Series # 9, 2000.

¹¹⁹ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., Ο Αγώνας για την Ελληνική Ανεξαρτησία, op.cit, σσ. 83.

¹²⁰ Idem, σσ. 84-85.

ση αμυντικών γραμμών σηματοδοτεί την μετεξέλιξη του ανταρτοπολέμου σε συμβατικό πόλεμο¹²¹.

Η ανάγκη του ανταρτοπολέμου για αποκέντρωση δυνάμεων οδήγησε τον Clausewitz να θέσει ως απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχή έκβασή του το μεγάλο εύρος της περιοχής στην οποία εκδηλώνεται¹²². Το θέατρο επιχειρήσεων πρέπει να είναι σχετικά μεγάλο για να δυσκολεύει τον κρατικό στρατό να εξαπλωθεί και να αντιμετωπίσει τους αντάρτες σε κάθε σημείο. Συναφής με τη γεωγραφική περιοχή είναι και η μορφολογία του εδάφους. Το έδαφος πρέπει, σύμφωνα με τον Clausewitz, να είναι δύσβατο λόγω βουνών, δασών, βάλτων ή τοπικών μεθόδων καλλιέργειας.

Το έδαφος και η γεωγραφία στη Μικρά Ασία ευνοούσαν την εκδήλωση ανταρτοπολέμου. Το κεντρικό υψίπεδο που καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της μικρασιατικής χερσονήσου είναι περικυκλωμένο από βουνά, που προσφέρουν ευνοϊκό έδαφος στους υπερασπιστές για να πλευροκοπήσουν τους εισβολείς και να κόψουν τις γραμμές επικοινωνιών τους. Τα βουνά της βόρειας πλευράς, το Σιμάβ και η Τρωάδα, δεσπόζουν πάνω από τον σιδηρόδρομο, το πρώτο στη γραμμή Σμύρνης - Αφιόν Καραχισάρ και το δεύτερο στη γραμμή Σμύρνης - Πανόρμου, στη Προποντίδα. Ο μεγάλος όγκος του Ολύμπου υψώνεται πάνω από τη Προύσα προς το Εσκί Σεχίρ. Εξαιτίας των ορεινών αυτών όγκων, η επικοινωνία του εισβολέα από τα πλάγια σε ορισμένα σημεία δυτικά από τη κρημνώρεια του υψιπέδου θα παρεμποδιζόταν αποτελεσματικά. Η περιγραφή της στρατιωτικής γεωγραφίας της Μικράς Ασίας καταδεικνύει ότι το πρόβλημα δεν ήταν να κατακτήσει κανείς τη Μικρά Ασία, αλλά να την «κρατήσει». Η δυτική Μικρά Ασία έχει ένα κομμάτι ερήμου στο εσωτερικό της, αλλά τα ενδεχόμενα αυτά σύνορα βρίσκονται σε απόσταση περίπου τετρακοσίων χιλιομέτρων από τα δυτικά παράλια. Επιπλέον, υπάρχουν ανοίγματα στις άκρες αυτής της ερήμου που οδηγούν, γύρω από τα βόρεια και τα νότια όριά της, στην αχανή ενδοχώρα της κεντρικής και της ανατολικής Μικράς Ασίας. Η αξία λοιπόν της Μικρασιατικής ερήμου ως ορίου για έναν κατακτητή του δυτικού τμήματος της χώρας δεν πρέπει να υπερεκτιμάται¹²³.

¹²¹ ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Κ., «Θεωρία του Ανταρτοπολέμου», *op.cit.*

¹²² Ο Clausewitz μελετά τον ανταρτοπόλεμο που εκδηλώνεται ως κίνημα αντίστασης του πληθυσμού μιας χώρας σε εχθρική εισβολή. Εκτός από το εύρος της γεωγραφικής έκτασης και τη μορφολογία του εδάφους στο οποίο εκδηλώνεται, θέτει τρεις ακόμη προϋποθέσεις: α) ο πόλεμος να διεξάγεται στο εσωτερικό της χώρας, β) να μην τελειώνει με ένα μοναδικό πλήγμα και γ) ο εθνικός χαρακτήρας να ταιριάζει σε αυτό το είδος πολέμου.

ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Κ., «Θεωρία Ανταρτοπολέμου», *op.cit.*

¹²³ ΤΟΥΝΒΕΕ Α. J., Το Δυτικό Ζήτημα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, Μία μελέτη επαφής πολιτισμών, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2003, σσ. 240-241.

Οι γεωγραφικοί αυτοί παράγοντες συντελούν στο σχηματισμό μετώπου σε μία από δύο γραμμές. Η πρώτη γραμμή περνάει από βορρά προς νότο κοντά στη δυτική πλευρά της κρημνώρειας του υψιπέδου, με τη δεξιά πλευρά υποστηριζόμενη από το όρος Σιμάβ και την αριστερή από τα βουνά των Μούγλων. Όσο η άμυνα κρατά αυτή τη γραμμή, ο εισβολέας καθλώνεται στις δυτικές πεδιάδες, χωρίς να μπορεί να αξιοποιήσει τη δυνατότητα συνδυασμένων επιχειρήσεων από την Αττάλεια ή το Μαρμαρά, υποκείμενος σε παρενοχλήσεις των επικοινωνιών του λόγω ανταρτοπολέμου, αν έχει αξιόλογο αντίπαλο. Η δεύτερη γραμμή, σε απόσταση 250 χιλιομέτρων περίπου προς τα ανατολικά, έχει την ίδια κατεύθυνση από βορρά προς νότο, με την έρημο να δημιουργεί ένα ρήγμα στο κέντρο¹²⁴. Οι Έλληνες υποστήριζαν ότι η δεύτερη γραμμή ήταν πιο ευνοϊκή για τον εισβολέα. Έκοβε το μέτωπο των αμυνόμενων στα δύο, ενώ στον εισβολέα προσέφερε μέτωπο ενοποιημένο, που μπορούσε να εφοδιαστεί από τη δυτική ακτή μέσω Σμύρνης και από τη βορειοδυτική μέσω Μαρμαρά. Ο εισβολέας είχε στη διάθεσή του εγκάρσιες γραμμές οδικής και σιδηροδρομικής επικοινωνίας κατά μήκος του υψιπέδου, μεταξύ Εσκή Σεχίρ και Αφιόν Καραχισάρ. Συγχρόνως, όμως, οι γραμμές επικοινωνίας επιμηκύνονταν επικίνδυνα και του δημιουργούσαν σοβαρά προβλήματα, γιατί τόσο εκτεταμένα σύνορα δεν θα ήταν εύκολο να προστατευθούν. Η άμυνα επίσης θα μπορούσε να συνεχίσει τον ανταρτοπόλεμο, πιο αποτελεσματικά απ' ό,τι πριν. Όντως, η ανατολικότερη γραμμή μπορεί να παρείχε στον εισβολέα περισσότερες δυνατότητες, όχι, όμως, και τα μέσα να ολοκληρώσει την επιχείρηση, ενώ αύξανε σημαντικά την εξάντληση των εθνικών του πόρων. Οι εκτιμήσεις αυτές επιβεβαιώθηκαν απόλυτα από τα γεγονότα.

Ο ελληνικός στρατός αποβιβάστηκε στη Σμύρνη στις 2/15 Μαΐου 1919. Ήδη την προηγούμενη, αποσπάσματα συμμαχικού στρατού υπό τη διοίκηση του ναυάρχου Κάλθροπ αποβιβάστηκαν για να καταλάβουν τα οχυρά της Σμύρνης. Το εκστρατευτικό σώμα που αποβιβάστηκε στη Σμύρνη αποτελούνταν από την 1η Μεραρχία. Αυτή περιελάμβανε τρία συντάγματα πεζικού (4ο, 5ο, 1/38ο Ευζώνων) και δύο μοίρες πυροβολικού. Η ελληνική δύναμη έφτασε στη Σμύρνη με 18 ελληνικά μεταγωγικά, ενώ συνοδευόταν από 3 αγγλικά και 4 ελληνικά αντιτορπιτικά. Αντικειμενικός σκοπός των συνταγμάτων πεζικού ήταν η περίσχεση όλης της πόλης και ο χωρισμός της τουρκικής συνοικίας από την ελληνική για να αποφευχθεί η σύγκρουση με τους Τούρκους¹²⁵.

Η κατάσταση στη Τουρκία ήταν χαοτική. Η ανακωχή του Μούδρου επέβαλε τον αφοπλισμό του τουρκικού στρατού, η επιτήρησή του όμως παρουσίαζε προβλήματα. Οι

¹²⁴ Idem, σ. 242.

¹²⁵ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, op.cit, σσ. 116-117.

Τούρκοι δεν είχαν πρόθεση να παραδώσουν τον μεγάλο όγκο του οπλισμού τους, απλά επεδίωκαν να αναβάλουν μία σύγκρουση με τους Συμμάχους όσο το δυνατό περισσότερο. Προβλήματα αντιμετώπιζε ο ελληνικός στρατός και με τους Ιταλούς αξιωματικούς, οι οποίοι ενίσχυαν συνεχώς τους Τούρκους αντάρτες. Η ιταλική ζώνη κατοχής αποτελούσε βάση για επιθετικές εξορμήσεις στην ελληνική, καθώς οι Τούρκοι ήταν σίγουροι ότι θα αποσύρονταν ανενόχλητοι στην κοιλάδα του Μαιάνδρου.

Η επέκταση της ελληνικής ζώνης κατοχής στο Αϊδίνι, την Πέργαμο και τη Μαινεμένη συνάντησε την αντίσταση των Τούρκων. Οργανωτικός πυρήνας της τουρκικής αντίδρασης στο βιλαέτι του Αϊδινίου ήταν ο τουρκικός στρατός της Σμύρνης, που στο μεγαλύτερο μέρος του (2.000 πεζοί και 150 ιππείς) είχε εγκαταλείψει τους στρατώνες και είχε καταφύγει στην ύπαιθρο. Το Αϊδίνι καταλήφθηκε από τους Έλληνες στις 27 Μαΐου, εκκενώθηκε στις 30 Μαΐου και ανακαταλήφθηκε στις 4 Ιουλίου. Στο μεταξύ, στις 15 Ιουνίου είχε φτάσει στη Σμύρνη ο διοικητής του Α΄ Σώματος Στρατού, στρατηγός Κωνσταντίνος Νίδερ.

Τα γεγονότα του Αϊδινίου έκαναν εμφανές ότι οι ομάδες των Τούρκων ατάκτων ήταν σε θέση να προκαλέσουν σοβαρές παρενοχλήσεις στον ελληνικό τακτικό στρατό. Οι τούρκικες δυνάμεις θα μπορούσαν να εξουδετερωθούν, μόνο αν ο ελληνικός στρατός έπληττε τη βάση τους στην ιταλική ζώνη κατοχής. Οι Σύμμαχοι όμως, είχαν απαγορεύσει την επέκταση των στρατιωτικών επιχειρήσεων, από τις ελληνικές δυνάμεις, εκτός της ελληνικής ζώνης. Τα όρια της ζώνης κατοχής συνιστούσε τότε η γραμμή Κερέμκιϊ-Πέργαμος-Ζαγνός-Κινίκ-Γενιτζέ-Αχμετλί-Σάρδεις-Μπιρτζέ-Αντιτζεντέ και Αϊδίνι, με φυλάκια μέχρι το Μαιάνδρο ποταμό. Κινητά αποσπάσματα επιτηρούσαν τις κοιλάδες του Καϊκού, του Έρμου, του Καϋστρου και του Μαιάνδρου¹²⁶. Η γραμμή αυτή διατηρήθηκε μέχρι τον Ιούνιο του 1920. Επίσης, οι Σύμμαχοι είχαν απαγορεύσει στον ελληνικό στρατό να προβεί σε αφοπλισμό του πληθυσμού. Δεν είχε εφαρμοστεί λογοκρισία, η τηλεγραφική επικοινωνία διεξαγόταν από Τούρκους υπαλλήλους και ο έλεγχος των σιδηροδρομικών μεταφορών ήταν απαγορευμένος¹²⁷.

Στα τέλη Ιουλίου 1919 η ελληνική δύναμη στη Σμύρνη αποτελούνταν από ένα Σώμα Στρατού με πέντε μεραρχίες, συνολικού αριθμού 54.340 αξιωματικών και οπλιτών. Έναντι του ελληνικού στρατού βρισκόνταν τρεις συγκεντρώσεις τουρκικών δυνάμεων, δύο σοβαρές στις δύο πτέρυγες και μία ασθενέστερη στο κέντρο. Στην περιοχή Αξαρίου-

¹²⁶ Idem, σ. 122.

¹²⁷ ΓΕΝΙΚΟΝ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΝ ΣΤΡΑΤΟΥ, Επίτομος Ιστορία Εκστρατείας Μικράς Ασίας 1919-1922, Αθήνα, Έκδοσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, 1967, σ. 24.

Μπαλικεσέρ-Πανόρμου στάθμευε το XIV Τουρκικό Σώμα Στρατού και 4.000 άτακτοι με πυροβόλα. Στην περιοχή Σαλιχλί-Φιλαδέλφειας-ανατολικά του Οδεμήςίου στάθμευε η 23η Μεραρχία πεζικού και 3000 άτακτοι με πυροβόλα. Επίσης, ομάδες ατάκτων κινούνταν στο εσωτερικό ενισχυμένοι από τον Κεμάλ. Στην περιοχή της Κιουτάχειας δρούσαν ισχυρές ομάδες και στην περιοχή της Νικομήδειας η 1η και η 10η Μεραρχία¹²⁸.

Η πρώτη επίσημη σύσκεψη της τουρκικής στρατιωτικής ηγεσίας έγινε στην Αμάσεια, με τη συμμετοχή του Κεμάλ και των στρατηγών Αλή Φουάτ και Ρεφέντ. Στη σύσκεψη καταρτίστηκε σχέδιο κοινής ενέργειας, με την οργάνωση και ενίσχυση των ατάκτων της περιοχής της Σμύρνης και την προώθηση της εκπαίδευσής τους, με στόχο τη συνεχή παρενόχληση των ελληνικών τμημάτων και την επιβράδυνση της προέλασής τους. Επίσης, προβλέφθηκε ο εξοπλισμός μιας νέας στρατιάς τακτικού στρατού με τη χρησιμοποίηση στελεχών του τουρκικού στρατού. Για το σκοπό αυτό, αποφασίστηκε να δημιουργηθούν μυστικά κέντρα επιστράτευσης και αποθήκες όπλων με τον κλεμμένο οπλισμό από τις αποθήκες που φρουρούσαν οι Σύμμαχοι. Όλες οι οργανώσεις αντίστασης θα τίθεντο υπό την ενιαία διοίκηση επιτελείου, με διοικητές των προς Δυσμάς τακτικών μονάδων το διοικητή του XX Σώματος Στρατού, των προς Ανατολάς μονάδων το διοικητή του XV Σώματος Στρατού, ενώ ο Κεμάλ θα παρέμενε στο κέντρο¹²⁹. Απώτερος στόχος ήταν η δημιουργία τακτικού στρατού και ο τερματισμός της δράσης των ανταρτών.

Το ζήτημα των ορίων της ελληνικής ζώνης κατοχής διευθετήθηκε στις αρχές Οκτωβρίου, όταν ο στρατηγός Μίλν¹³⁰ παραχώρησε στους Έλληνες ελευθερία δράσης μέχρι βάθους τριών χιλιομέτρων, με τον όρο όμως, να επιστρέφουν στο σημείο εκκίνησης. Η διείσδυση αυτή δεν είχε στρατηγικούς σκοπούς, επέκταση δηλαδή, της ελληνικής ζώνης, αλλά μόνο τακτικούς, την απόκρουση των ανταρτών. Στο τέλος του ίδιου μήνα, κοινοποιήθηκε στον Νίδερ συμμαχική απόφαση για τον οριστικό καθορισμό των ελληνοτουρκικών και ελληνοϊταλικών ορίων. Η γνωστή ως «γραμμή Μίλν» περνούσε από τα εξής μέρη: Κερέμκιγι-Ντουσμέ-ύψωμα 590-Γενιτζέ-Παπαζλί-αναλικά από το Αχμετλί-Σάρδεις-Μπόζ-Δάγ-ανατολικά από το Οδεμήσιο-Μπαντέμια-βόρεια όχθη του Μαιάνδρου ως το Μουσλούκ Ντερέ-Ντεμερτζίκ-δυτικά από το Αζιζιέ-εκβολές του Καύστρου¹³¹.

¹²⁸ Idem, σ. 30.

¹²⁹ Idem, σ. 31.

¹³⁰ Από τα μέσα Ιουλίου, ο στρατηγός Μίλν είχε τεθεί επικεφαλής όλων των στρατευμάτων της Μικράς Ασίας. Ο Μίλν σε αναφορά του στη Διασυμμαχική Επιτροπή για τα γεγονότα της 15ης Μαΐου 1919, εξετάζοντας το ευρύτερο θέμα της στρατηγικής θέσης των Ελλήνων, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ελληνική κατοχή ήταν ένα ατυχές και επικίνδυνο λάθος.

SMITH M. L., op.cit, σ. 214.

¹³¹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, op.cit, σ. 128.

Το 1920 εγκαινιάστηκε με μία ελληνική επιτυχία. Στις αρχές Ιανουαρίου το 2ο Σύνταγμα πεζικού αντιμετώπισε νυχτερινή επίθεση των Τούρκων, από τις υπώρειες του Τμώλου ως τον Έρμο ποταμό, και τους ανάγκασε να υποχωρήσουν άτακτα προς το Σαλιχλί. Σε σύσκεψη στη Χίο στις 16/29 Ιανουαρίου με τον Βενιζέλο, τον Αρχιστράτηγο Παρασκευόπουλο, μέλη του Επιτελείου και τον Στεργιάδη, αποφασίστηκε να σταλεί μία ακόμη μεραρχία, να ενισχυθεί ο τομέας της Μαγνησίας και να δοθεί ελευθερία κίνησης στη Στρατιά, για να αντιμετωπίσει τις επικείμενες κινήσεις των Τούρκων. Το ελληνικό στρατηγείο μεταφέρθηκε από τη Θεσσαλονίκη στη Σμύρνη και ο Αρχιστράτηγος Παρασκευόπουλος ανέλαβε τη γενική διοίκηση του στρατού στη Μικρά Ασία¹³². Οργανώθηκε στη Θεσσαλονίκη η Μεραρχία Κυδωνιών, που θα ενίσχυε τη Στρατιά Μικράς Ασίας, ενώ οποιαδήποτε μείωση του ελληνικού στρατού αποκλείστηκε από τη στρατιωτική ηγεσία. Στις αρχές Απριλίου 1920, ο ελληνικός στρατός αριθμούσε 3.248 αξιωματικούς και 91.063 οπλίτες¹³³.

Η τουρκική επίθεση στη χερσόνησο της Νικομήδειας, τον Ιούνιο του 1920¹³⁴, εναντίον των βρετανικών θέσεων, προκάλεσε τη συμμαχική απόφαση για προέλαση του ελληνικού στρατού. Επρόκειτο για προέλαση προς τα βορειοανατολικά από την περιοχή της Σμύρνης, κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής Σμύρνης-Πανόρμου με στόχο την κατάληψη της Πανόρμου στη θάλασσα του Μαρμαρά. Η προέλαση αυτή θα ελάφρυνε την πίεση που ασκούσαν στη συμμαχική φρουρά στην περιοχή των Στενών. Δεν επρόκειτο για μία μεγάλη εξόρμηση και αποκέντρωση που θα επέφερε συντριπτικό πλήγμα στις δυνάμεις του Κεμάλ.

Τις παραμονές της ελληνικής προέλασης ο ελληνικός στρατός διέθετε σημαντική υπεροχή έναντι των τουρκικών δυνάμεων. Η αριθμητική του δύναμη ήταν περίπου 100.000 αξιωματικοί και οπλίτες. Διέθετε 52 τάγματα πεζικού, 14 ίλες, 96 ορειβατικά, 72 πεδινά και 36 βαρέα πυροβόλα. Ο τουρκικός στρατός τον Ιούνιο του 1920 βρισκόταν ακόμη υπό την επήρεια της ήττας. Η κίνηση του Κεμάλ είχε συνεγείρει τους στρατιωτικούς, αλλά η μάζα του τουρκικού λαού δεν είχε ακόμα συνεργασθεί. Ο τουρκικός στρατός

¹³² ΓΕΝΙΚΟΝ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΝ ΣΤΡΑΤΟΥ, *op.cit.*, σ. 42.

¹³³ *Idem*, σ. 47.

¹³⁴ Την περίοδο εκείνη του κίνημα του Κεμάλ ήταν στην κρισιμότερη καμπή από την εποχή της εμφάνισής του. Οι δυνάμεις του σουλτάνου υπερίσχυαν στον εμφύλιο πόλεμο, φιλοσουλτανικά κινήματα εκδηλώθηκαν ακόμη και στον στρατό ενώ αντιμετώπιζε τους Γάλλους στην Κιλικία και την επαναστατική κινητοποίηση στην Αρμενία. Η υποστήριξη των Μεγάλων Δυνάμεων τελικά απέτρεψε την διάλυση του εθνικιστικού κινήματος.

διέθετε 42 τάγματα πεζικού, μεγάλο αριθμό ατάκτων και 50 πυροβόλα, με συνολικό αριθμό ανδρών 42.250. Στην πραγματικότητα οι δυνάμεις αυτές ήταν αρκετά μικρότερες¹³⁵.

Η προέλαση του ελληνικού στρατού άρχισε στις 9/22 Ιουνίου. Το Α΄ Σώμα Στρατού προχώρησε στις κοιλάδες του Έρμου και του Καϋστρου ως την Φιλαδέλφεια. Για υποστήριξη υπήρχε μία παράλληλη προώθηση στα νότια, στην κοιλάδα του Μαιάνδρου. Στο βορρά το στρατιωτικό σώμα της Σμύρνης κατευθύνθηκε βόρεια της Μαγνησίας, ακολουθώντας τη σιδηροδρομική γραμμή κατά τον Αξάριο και τη Σόμα. Η Πάνορμος καταλήφθηκε στις 19 Ιουνίου (παλιά ημερομηνία) και η Προύσα στις 25 Ιουνίου (παλιά ημερομηνία)¹³⁶. Η ελληνική προέλαση του Ιουνίου ήταν η πρώτη σοβαρή επιθετική ενέργεια του ελληνικού στρατού από την αρχή των μικρασιατικών επιχειρήσεων. Η πραγματοποίηση των αντικειμενικών σκοπών της προέλασης σε μέτωπο 400 και σε βάθος 100-150 χιλιομέτρων οφειλόταν στα άριστα επιτελικά σχέδια, στο ακμαίο ηθικό των στρατιωτών και στη μειωμένη τουρκική αντίσταση. Η ελληνική επιτυχία είχε σαν αποτέλεσμα να αυξηθούν οι λιποταξίες στον τουρκικό στρατό και να μειωθεί το ρεύμα της εθελοντικής κατάταξης. Μετά την ήττα, ο Κεμάλ πήγε στο Εσκή Σεχίρ για να ανασυγκροτήσει και να εμψυχώσει τις αποθαρρυσμένες τουρκικές μονάδες¹³⁷.

Στις 18 Ιουνίου/1 Ιουλίου, ο Παρασκευόπουλος τηλεγράφησε στον Βενιζέλο εκθέτοντάς του τις δυνατότητες του ελληνικού στρατού: πρώτον, να παραμείνει σταθερά στις γραμμές που κατείχε εκείνη τη στιγμή και να αποσπαστούν δυνάμεις από τη Μικρά Ασία για την Ανατολική Θράκη ή, δεύτερον, να αγνοήσουν τη Θράκη και να συνεχιστούν οι επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία, ώσπου να καταστραφεί τελείως ο εχθρός. Ο Παρασκευόπουλος πρόκρινε τη δεύτερη λύση, αλλά ο Έλληνας πρωθυπουργός απάντησε ότι προείχε η κατάληψη της Ανατολικής Θράκης¹³⁸. Στις 7 Ιουλίου το ανώτατο συμμαχικό συμβούλιο στο Σπά αποφάσισε ότι τα ελληνικά στρατεύματα θα παρέμεναν στις θέσεις τους μέχρι να υπογραφεί η συνθήκη ειρήνης¹³⁹. Με την απόφαση αυτή δινόταν η ευκαιρία και ο χρόνος στον Κεμάλ να οργανώσει εκ νέου το στρατό του.

Παράλληλα, ο ελληνικός στρατός είχε αναλάβει εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στην περιοχή του Ουσάκ και του Τσεντίς. Στις 11 Οκτωβρίου τουρκικές δυνάμεις από 7.300

¹³⁵ ΓΕΝΙΚΟΝ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΝ ΣΤΡΑΤΟΥ, *op.cit.*, σ. 53.

¹³⁶ *Idem*, σσ. 56-61.

¹³⁷ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, *op.cit.*, σσ. 130-131.

¹³⁸ Στα τέλη Ιουλίου η Μεραρχία Σμύρνης και το Γ΄ Σύνταγμα Πεζικού του Κονδύλη πέρασαν από την Πάνορμο στη Ραιδεστό. Οι ανίσχυρες και ανοργάνωτες άτακτες δυνάμεις του Τζαφάρ Ταγιά, του Τούρκου αρχηγού των εθνικιστών στην Ανατολική Θράκη, συμπίεστηκαν ανάμεσα στις ελληνικές δυνάμεις και σκορπίστηκαν εύκολα. Τα ελληνικά στρατεύματα μπήκαν στην Ανδριανούπολη στις 13/26 Ιουλίου 1920.

SMITH M. L., *op.cit.*, σ. 242.

¹³⁹ *Idem*, 241.

περίπου άνδρες, 29 πολυβόλα και 18 πυροβόλα επιτέθηκαν εναντίον του 2ου και 3ου συντάγματος της 13ης Μεραρχίας. Η επίθεση ήταν σφοδρή, αλλά αποκρούστηκε από τις ελληνικές δυνάμεις. Ήταν η πρώτη καλά οργανωμένη επίθεση του κεμαλικού στρατού, ο οποίος έπαψε να στηρίζεται αποκλειστικά σε ατάκτους¹⁴⁰.

Η καθεστωτική αλλαγή στην Ελλάδα τον Νοέμβριο του 1920 προκάλεσε αλλαγές και στο στράτευμα. Η πρώτη υποχρέωση του νέου καθεστώτος αφορούσε στους αξιωματικούς που είχαν απολυθεί από το βενιζελικό καθεστώς. Με βασιλικό διάταγμα οι απότακτοι αποκαταστάθηκαν, χωρίς να αποστρατευθούν οι βενιζελικοί. Υιοθετήθηκε μία σειρά περίπλοκων μέτρων για την αποκατάσταση της παλιάς σειράς της αρχαιότητας¹⁴¹. Πολλοί βενιζελικοί ανώτατοι αξιωματικοί παραιτήθηκαν. Το αποτέλεσμα ήταν ότι κατά τις επιχειρήσεις της άνοιξης του 1921 μόνο δύο από τους παλιούς διοικητές σωμάτων στρατού και μεραρχιών απέμειναν· ο Τρικούπης που διοικούσε τη 3η Μεραρχία και ο Λεοναρδούπουλος που διοικούσε τη 10η. Ο γενικός διοικητής, οι τρεις σωματάρχες και επτά από τους εννέα διοικητές είχαν αλλάξει. Είχαν γίνει επίσης εκτεταμένες αλλαγές και σε ανώτερες θέσεις στο Επιτελείο και σε διοικήσεις συνταγμάτων, πολλές από τις οποίες έγιναν πριν από τις επιχειρήσεις του Μαρτίου. Πολλοί από τους απότακτους δεν είχαν πείρα μεταγενέστερη από τους βαλκανικούς πολέμους και αγνοούσαν τις ιδιαίτερες συνθήκες στη Μικρά Ασία. Το αποτέλεσμα ήταν να επηρεαστεί το μαχητικό πνεύμα και η αποτελεσματικότητα του ελληνικού στρατού.

Ο Αρχιστράτηγος Παρασκευόπουλος παραιτήθηκε και στη θέση του τοποθετήθηκε ο Αναστάσιος Παπούλας. Ο νέος αρχιστράτηγος ανέλαβε τα καθήκοντά του στις 9 Νοεμβρίου 1920 (παλιά ημερομηνία). Την ίδια μέρα το Γενικό Στρατηγείο Σμύρνης μετονομάστηκε σε Στρατιά Μικράς Ασίας¹⁴². Θεωρητικά υπήρχαν πολλές επιλογές για την κυβέρνηση και το Επιτελείο. Μπορούσε να διαταχθεί η εκκένωση της Μικράς Ασίας από τον ελληνικό στρατό – η λύση αυτή δεν αντιμετωπίστηκε ποτέ σοβαρά, λόγω της αντίδρασης που θα προκαλούσε στο εσωτερικό της χώρας. Ο ελληνικός στρατός θα μπορούσε να κρατηθεί αμυντικά στα όρια του μετώπου που κατείχε τότε ή ενός συμπυκνμένου μετώπου πιο δυτικά ή να προελάσει και να προσπαθήσει να εκμηδενίσει τον εχθρό. Τα τρία

¹⁴⁰ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΕ, *op.cit*, σσ. 131-133.

¹⁴¹ Ο Νόμος 927 του 1917 είχε προσθέσει στο φάκελο των αξιωματικών της Εθνικής Άμυνας, ως πολεμική υπηρεσία, τη δεκάμηνη περίοδο της ανεπίσημης υπηρεσίας στη Θεσσαλονίκη, από τον Σεπτέμβριο του 1916 μέχρι τον Ιούλιο του 1917. Ο Νόμος αυτός καταργήθηκε· όσοι είχαν μείνει σε ενεργό υπηρεσία μεταξύ 1917 και 1920 επαναφέρονταν στην αρχαιότητά τους όπως πριν από το Νόμο 927, όσοι είχαν απολυθεί, αποστρατευθεί ή παραιτηθεί ανάμεσα στον Ιούνιο του 1917 και τον Νοέμβριο του 1920 ανακαλούνταν και ανακτούσαν την αρχαιότητα που είχαν προτού εγκαταλείψουν τον στρατό.

SMITH M. L., *op.cit*, σσ. 314-315.

¹⁴² ΓΕΝΙΚΟΝ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΝ ΣΤΡΑΤΟΥ, *op.cit*, σ. 73.

σημεία συγκεντρώσεων των ελληνικών μονάδων που αντιστοιχούσαν στα τρία Σώματα Στρατού σχημάτιζαν ένα τεράστιο μισοφέγγαρο ανοιχτό προς την ανατολή. Στο νότιο τμήμα της ελληνικής ζώνης το Α' Σώμα Στρατού είχε προωθηθεί και κατείχε την περιοχή Ουσάκ – Μπουλαντάν. Το Γ' Σώμα Στρατού είχε οχυρωθεί 160 χιλιόμετρα προς βορρά ανατολικά από την Προύσα, ενώ στο κέντρο και δυτικότερα προς την κατεύθυνση των ακτών του Αιγαίου, το Β' Σώμα Στρατού είχε κάτω από τον έλεγχό του τη σιδηροδρομική γραμμή Μαγνησίας – Πανόρμου, που αποτελούσε και το μοναδικό αξιόλογο μέσο χερσαίας επικοινωνίας ανάμεσα στα τρία αυτά σημεία¹⁴³. Η μεγάλη απόσταση ανάμεσα στο βόρειο και το νότιο τμήμα των ελληνικών δυνάμεων, σε συνδυασμό με τη διαμόρφωση του εδάφους στο κεντρικό τμήμα του μετώπου, δημιουργούσε κινδύνους μόνιμης αποκοπής κάθε επικοινωνίας μεταξύ τους, ενώ η προωθημένη θέση τους απαιτούσε ισχυρές δυνάμεις για την εξασφάλιση των γραμμών επικοινωνίας με τα μετόπισθεν. Ο ελληνικός στρατός θα έπρεπε, λοιπόν, ή να προελάσει με στόχο την κατάληψη του Εσκή Σεχίρ και του Αφιόν Καραχισάρ για να πετύχει τη μείωση της απόστασης μεταξύ του Α' και του Γ' Σώματος Στρατού και να εξασφαλίσει με τη σιδηροδρομική γραμμή την άμεση επικοινωνία τους ή να συμπυκωθεί με αντικειμενικό σκοπό την άμυνα στην περίμετρο της ζώνης της Σμύρνης¹⁴⁴. Η ζώνη αυτή, ωστόσο, δεν είχε προσδιοριστεί από τους Συμμάχους με την προοπτική άμυνάς της απέναντι στις επιθέσεις αντάρτικων ομάδων που είχαν την υποστήριξη του ντόπιου πληθυσμού. Το δίλημμα αυτό δεν ήταν μόνο στρατιωτικό αλλά και πολιτικό, άμεσα συνυφασμένο με τις διπλωματικές και πολιτικές εξελίξεις εντός και εκτός Ελλάδας.

Η επιλογή της Αθήνας έκλεινε οριστικά προς την υιοθέτηση της επιθετικής πολεμικής τακτικής. Η δύναμη της Στρατιάς, της Μεραρχίας Κυδωνιών και του 5ου Συντάγματος Αρχιπελάγους ήταν 3.805 παρόντες αξιωματικοί, 111.861 παρόντες οπλίτες, 115 πεδινά πυροβόλα των 75, 37 ορειβατικά πυροβόλα των 75, 109 ορειβατικά πυροβόλα των 65, 24 βαρέα πυροβόλα των 120 και 12 οβιδοβόλα των 155. Η μελέτη της μαχητικής ικανότητας της Στρατιάς κατέδειξε την ύπαρξη μεγάλων ελλείψεων σε προσωπικό και υλικό. Οι ελλείψεις σε προσωπικό ανέρχονταν σε 850 αξιωματικούς και 30.000 οπλίτες, μετά την απόλυση από την κυβέρνηση Βενιζέλου της κλάσης 1915. Όσον αφορά στον οπλισμό,

¹⁴³ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, *op.cit.*, σ. 158.

¹⁴⁴ Τη σύμπυξη υποστήριζε και ο Βενιζέλος. Ο ελληνικός στρατός θα έπρεπε να περιοριστεί στην υπεράσπιση εκείνων μόνο των εδαφών που είχαν παραχωρηθεί στην Ελλάδα από τη συνθήκη των Σεβρών, μαζί με την κοιλάδα του Μαιάνδρου. Η υπεράσπιση αυτής της περιοχής θα μπορούσε, σύμφωνα με τον Βενιζέλο, να διεκπεραιωθεί με μία δύναμη τριών μεραρχιών, δηλαδή από 45.000 άνδρες. Μία τέτοια σύμπυξη θα έδινε τη δυνατότητα στην κυβέρνηση να αποστρατεύσει τις τάξεις των εφέδρων και να στηριχθεί σε εθελοντές και στις δύο κλάσεις που υπηρετούσαν στον στρατό.

υπήρχε ανεπάρκεια πυρομαχικών πεζικού και πυροβολικού και βλημάτων ορειβατικών πυροβόλων των 65. Το διατιθέμενο βαρύ πυροβολικό ήταν ποσοτικά ανεπαρκές, ενώ υστερούσε και ποιοτικά. Υπήρχε, τέλος, μεγάλη έλλειψη σε μεταφορικά μέσα, ιδίως σε φορτηγά και σε νοσοκομειακά αυτοκίνητα, και σε υλικό διαβιβάσεων¹⁴⁵.

Στο μεταξύ, στο μέτωπο της Κιλικίας οι Γάλλοι, μετά τη λήξη της ανακωχής του Μαΐου 1920, άρχισαν ξανά με τη βοήθεια των Αρμενίων τις εχθροπραξίες εναντίον των Τούρκων. Στην κατεχόμενη περιοχή του Μαιάνδρου και της Αττάλειας, ύστερα και από την εκκένωση της περιοχής του Ικονίου τον Μάρτιο του 1920, οι Ιταλοί υπέγραψαν εμπορικές συμφωνίες με τον Κεμάλ και διαπραγματεύονταν τον ανεφοδιασμό του σε οπλισμό, καύσιμα και πυρομαχικά. Το λιμάνι της Αττάλειας άρχισε να χρησιμοποιείται ως κέντρο ανεφοδιασμού. Στο μέτωπο της Αρμενίας και της Γεωργίας στην περιοχή του Καυκάσου, οι Αρμένιοι εισήλθαν τον Ιούνιο του 1920 στην περιοχή Αλεξανδρουπόλ, αλλά εκδιώχθηκαν από τους Τούρκους. Την 21η Οκτωβρίου 1920 (παλιά ημερομηνία) η πόλη καταλήφθηκε από τους Τούρκους και στις 19 Νοεμβρίου οι Αρμένιοι υπέγραψαν με τον Κεμάλ συνθήκη ειρήνης¹⁴⁶.

Το κίνημα του Κεμάλ αντιμετώπιζε, ωστόσο, εσωτερικά προβλήματα. Από το φθινόπωρο του 1920 και αφού ο Κεμάλ είχε ισχυροποιήσει τη θέση του πολιτικά και στρατιωτικά, αποφάσισε να διαλύσει τα άτακτα σώματα ενόπλων υπό τον Ετέμ Μπέη και να τα εντάξει στον τουρκικό στρατό. Ξέσπασε εμφύλιος πόλεμος. Στις 16 Δεκεμβρίου 1920 (παλιά ημερομηνία) οι τακτικές τουρκικές δυνάμεις επιτέθηκαν κατά των άτακτων του Ετέμ Μπέη και κατέλαβαν την Κιουτάχεια. Ο Ετέμ αποσύρθηκε με τις δυνάμεις του στο Τσεντίζ. Στο μεταξύ ο Κεμάλ είχε πληροφορηθεί την επικείμενη ελληνική επίθεση στην Προύσα και συγκέντρωσε ισχυρές δυνάμεις στο Εσκή Σεχίρ¹⁴⁷.

Τη χρονική εκείνη περίοδο, σύμφωνα με τις πληροφορίες της ελληνικής στρατιάς, η τουρκική στρατιά περιελάμβανε τα XII, XIV και XX Σώματα Στρατού και 7 μεραρχίες (11η, 23η, 24, 41η, 56η, 57η, 61η). Οι τουρκικές δυνάμεις υπολογίζονταν σε 29.300 άνδρες. Ο οπλισμός τους αποτελούνταν από τουρκικά κυρίως όπλα Μάουζερ. Λόγω, όμως, της ανεπάρκειάς τους χρησιμοποιούνταν διάφοροι τύποι όπλων, γερμανικών, ρωσικών, ιταλικών και αγγλικών, τα οποία μετατρέπονταν στα εργοστάσια της Άγκυρας και του Εσκή Σεχίρ, ώστε να δέχονται φυσίγγια Μάουζερ. Το πυροβολικό αποτελούνταν από πεδινά πυροβόλα των 75 και ορειβατικά των 75 και 105, αυστριακής προέλευσης (Skoda). Τα

SMITH M. L., *op.cit.*, σσ. 331-332.

¹⁴⁵ ΓΕΝΙΚΟΝ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΝ ΣΤΡΑΤΟΥ, *op.cit.*, σ. 74.

¹⁴⁶ *Idem*, σ. 75.

πυροβόλα ήταν συστήματος Μάξιμ και Σβαρτς-Λόζε. Για τις διαβιβάσεις χρησιμοποιούνταν ασύρματοι τηλεφούνκεν, μεταφερόμενοι από αυτοκίνητα¹⁴⁸.

Η ελληνική επιχείρηση ξεκίνησε στις αρχές Ιανουαρίου 1921, κάτω από δύσκολες καιρικές συνθήκες. Ήταν μία αναγνωριστική επιχείρηση για να δοκιμαστεί η δύναμη των συγκεντρώσεων του κεμαλικού στρατού. Το μεγαλύτερο μέρος του Γ' Σώματος Στρατού κινήθηκε με κατεύθυνση νοτιοανατολική. Πρώτα κινήθηκε ο βόρειος σχηματισμός και προέλασε μέχρι το Αβγκίν, 35 περίπου χιλιόμετρα βορειοδυτικά από το Εσκή Σεχίρ. Το κεντρικό και νότιο συγκρότημα, όμως, συνάντησε μία καλά οχυρωμένη δύναμη 6.000 περίπου Τούρκων κοντά στην Κοβαλίτσα. Η τουρκική αντίσταση άρχισε να κάμπτεται, όταν τμήμα των ελληνικών δυνάμεων πραγματοποίησε κυκλωτική κίνηση. Οι Έλληνες αποκρούστηκαν και στο χωριό Ινονού ο ελληνικός στρατός υποχώρησε με απόλυτη τάξη και στις 1/14 Ιανουαρίου είχε επανέλθει στις οχυρωμένες θέσεις του ανατολικά από την Προύσα¹⁴⁹. Ήταν η πρώτη φορά που οι Έλληνες αντιμετώπισαν τακτικό στρατό με αυστηρή πειθαρχία. Η υποχώρηση του ελληνικού στρατού θεωρήθηκε ως νίκη από τον Κεμάλ και ανύψωσε το ηθικό του στρατού του. Ο Κεμάλ προχώρησε και στη συντριβή του Ετέμ, ο στρατός του οποίου υποχώρησε στην ελληνική ζώνη και παρέδωσε τις δυνάμεις του στον ελληνικό στρατό¹⁵⁰.

Μετά τις επιχειρήσεις του Ιανουαρίου, η τουρκική ηγεσία άρχισε να προετοιμάζεται για επιχειρήσεις ευρύτερης κλίμακας. Μετά την αναγνώριση από τους Συμμάχους της κεμαλικής Τουρκίας, με την πρόσκληση αντιπροσωπείας της στη συνδιάσκεψη του Λονδίνου, οι αξιωματικοί του τουρκικού στρατού κατατάγονταν στον κεμαλικό στρατό. Όσον αφορά στην προμήθεια του πολεμικού υλικού, ο Κεμάλ είχε στη διάθεσή του το υλικό που είχαν εγκαταλείψει οι Σύμμαχοι στις αποθήκες της Μικράς Ασίας και της Κωνσταντινούπολης. Επιπλέον, ο Κεμάλ προμηθευόταν από το εξωτερικό πολεμικό υλικό και αεροπλάνα, τα οποία έφταναν στα λιμάνια της Αττάλειας, του Αγά Λιμάν και της Μερσίνης και προωθούνταν στο εσωτερικό της Τουρκίας. Η Σοβιετική Ένωση εφοδίαζε τον κεμαλικό στρατό με βαρύ πυροβολικό και στα εργοστάσια του Εσκή Σεχίρ επισκευάζονταν τα κλείστρα των πυροβόλων.

Ο Κεμάλ στράφηκε κυρίως στη συγκρότηση ισχυρού ιππικού. Έναντι του ελληνικού μετώπου διέθετε 10 μεραρχίες πεζικού και 3 ιππικού και ανεξάρτητα συντάγματα πεζικού. Το τουρκικό επιτελείο είχε πάντοτε ακριβείς πληροφορίες, δεδομένου ότι οι Σύμ-

¹⁴⁷ Idem, σσ. 80-81.

¹⁴⁸ Idem, σσ. 75-76.

¹⁴⁹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, *op.cit*, σσ. 156-157.

μαχοι αξιωματικοί και άλλοι «πράκτορες» μετέδιδαν τις κινήσεις των ελληνικών τμημάτων. Η τουρκική αντιπροσωπεία στο Λονδίνο μετέδιδε την πληροφορία ότι οι Έλληνες θα προχωρούσαν σε επιχείρηση κατάληψης της γραμμής Εσκή Σεχίρ - Αφιόν Καραχισάρ στις 10 Μαρτίου 1921 (παλιά ημερομηνία). Τα γεγονότα επιβεβαίωσαν τις τουρκικές πληροφορίες. Ο κεμαλικός στρατός ανέμενε την επίθεση και ήταν πλήρως ενημερωμένος για τις κινήσεις των ελληνικών δυνάμεων, σε αντίθεση με τις πληροφορίες του ΙΙ Γραφείου της Ελληνικής Στρατιάς, οι οποίες μετά τις επιχειρήσεις του Ιανουαρίου 1921 δεν ήταν ακριβείς¹⁵¹.

Στις 7/20 Μαρτίου 1921 βασιλικό διάταγμα καλούσε από την εφεδρεία τρεις ακόμη κλάσεις στρατεύσιμων (1913β, 1914, 1915) και όλους τους αξιωματικούς από την κλάση του 1909 και μετά, ενώ ακύρωνε τις άδειες όλων των υπηρετούντων αξιωματικών. Ταυτόχρονα, έγινε έκκληση για εθελοντές στην περιοχή της Ανατολικής Θράκης και της Σμύρνης. Το Υπουργείο Στρατιωτικών υπολόγιζε να αυξήσει τη δύναμη του ελληνικού στρατού κατά 60.000 άνδρες, σύμφωνα με το αίτημα για αποστολή ενισχύσεων του στρατηγού Παπούλα.

Η ελληνική επιχείρηση άρχισε στις 10/23 Μαρτίου 1921, πριν φτάσουν στο μέτωπο οι ενισχύσεις. Ο παράγοντας χρόνος, σε σχέση με την γαλλοτουρκική και ιταλοτουρκική συμφωνία του Λονδίνου, επηρέασε αναμφισβήτητα την απόφαση για την εσπευσμένη αυτή κίνηση του ελληνικού στρατού. Η επίθεση εκδηλώθηκε χωρίς να έχουν ολοκληρωθεί τα απαραίτητα επιτελικά σχέδια, λόγω της σιγουριάς για εύκολη νίκη. Τις παραμονές της επιχείρησης απομακρύνθηκε ο στρατηγός Νίδερ από τη διοίκηση του Α' Σώματος Στρατού.

Το Α' Σώμα Στρατού, που το αποτελούσαν η 2η και η 13η Μεραρχία, ξεκινώντας από τη βάση του στο Ουσάκ κατέλαβε το Αφιόν Καραχισάρ στις 15/28 Μαρτίου. Το Γ' Σώμα Στρατού, που τα αποτελούσαν η 3η, η 7η και η 10η Μεραρχία, και η ταξιαρχία ιππικού κινήθηκαν προς την κατεύθυνση του Εσκή Σεχίρ, συνάντησαν, όμως, την αποτελεσματική αντίσταση των στρατευμάτων του Ισμέτ. Για πρώτη φορά ο ελληνικός στρατός αντιμετώπιζε τμήματα τακτικού στρατού καλά περιχαρακωμένα σε οχυρές θέσεις. Στις 20 Μαρτίου/2 Απριλίου ολόκληρο το Γ' Σώμα Στρατού άρχισε να υποχωρεί προς το σημείο αφετηρίας του στην Προύσα. Το Α' Σώμα Στρατού υποχώρησε στο Ουσάκ, ύστερα από την αντίσταση στην τουρκική επίθεση του 34ου Συντάγματος στο Τομλού Μπουνάρ¹⁵².

¹⁵⁰ ΓΕΝΙΚΟΝ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΝ ΣΤΡΑΤΟΥ, *op.cit.*, σ. 85.

¹⁵¹ *Idem*, σσ. 90-91.

¹⁵² Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, *op.cit.*, σ. 165.

Οι επιχειρήσεις του Μαρτίου 1921 αποτέλεσαν την πρώτη αποτυχία του ελληνικού στρατού στο μικρασιατικό μέτωπο, αποτυχία που είχε σοβαρό ψυχολογικό αντίκτυπο. Οι στρατιωτικοί και πολιτικοί συνειδητοποίησαν ότι αντιμετώπιζαν έναν οργανωμένο και συνεχώς ισχυροποιούμενο αντίπαλο. Η ήττα και η περικύκλωση αποφεύχθηκε μόνο χάρη στην αντίσταση του 34ου Συντάγματος.

Μετά τις επιχειρήσεις του Μαρτίου, η ελληνική κυβέρνηση αντιμετώπισε δύο λύσεις: ή να προχωρήσει σε νέες επιχειρήσεις με όλες τις στρατιωτικές δυνάμεις που μπορούσε να διαθέσει η χώρα, ή να αποχωρήσει από τη Μικρά Ασία. Επέλεξε τη πρώτη λύση μετά και από την απόρριψη από την κυβέρνηση της Άγκυρας των συμβιβαστικών προτάσεων της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου. Η διεθνής συγκυρία (αναγνώριση αγοράς πολεμικού υλικού από τις χώρες της Αντάντ, προτεινόμενη από τους Βρετανούς διπλωμάτες υποστήριξη του ελληνικού παράγοντα, επιδείνωση των γαλλοκεμαλικών σχέσεων) ενίσχυσε σημαντικά το ηθικό των ενόπλων δυνάμεων, παρά το γεγονός ότι δεν υπήρξαν συγκεκριμένα μέτρα ενίσχυσης της ελληνικής πλευράς.

Η Στρατιά Μικράς Ασίας άρχισε να προετοιμάζεται πυρετωδώς για τη νέα επίθεση. Το Υπουργείο Στρατιωτικών κάλεσε δύο ακόμη κλάσεις (1912, 1913Α). Οι δυνάμεις της Στρατιάς ενισχύθηκαν με την 4η και 9η Μεραρχία. Από αριθμητική τουλάχιστον άποψη, ο ελληνικός στρατός ήταν το καλοκαίρι του 1921 ισχυρότερος από οποιαδήποτε άλλη φορά. Το άθροισμα της δύναμής του σε αξιωματικούς και οπλίτες ξεπερνούσε τους 200.000 άνδρες. Η απομάκρυνση, όμως, του μετώπου από τα μετόπισθεν, σε συνδυασμό με τη δραστηριότητα ατάκτων τουρκικών σωμάτων, απορροφούσαν ένα μεγάλο μέρος του στρατού στη διασφάλιση των γραμμών επικοινωνίας και στις υπηρεσίες εφοδιασμού. Έτσι, οι ελληνικές δυνάμεις στην πρώτη γραμμή του μετώπου δεν ξεπερνούσαν τους 60.000 άνδρες¹⁵³.

Μεγάλη προσπάθεια καταβλήθηκε, επίσης, στην υλική υποστήριξη του ελληνικού στρατού. Ο φορητός οπλισμός ενισχύθηκε με πυροβόλα, τυφέκια, πυρομαχικά πεζικού και βλήματα πυροβολικού. Το πυροβολικό της Στρατιάς υπερτερούσε αριθμητικά του τουρκικού, μειονεκτούσε όμως σε βεληνεκές και καμπυλότητα τροχιάς. Ανάλογη ενίσχυση έγινε και στα αυτοκίνητα της Στρατιάς με 1.000 βαρέα, 500 ελαφρά και 250 νοσοκομειακά αυτοκίνητα. Βελτιώθηκε σημαντικά και η μεταφορική δυνατότητα του σιδηροδρόμου με τη μεταφορά από την Ελλάδα ατμομηχανών. Κατασκευάστηκε, επίσης, σιδηροδρομική γραμμή στενού πλάτους (Ντεκωβίλ) μήκους 22 χιλιομέτρων, για να συνδέσει την Προύσα

¹⁵³ Idem, σ. 172.

με τους Μύλους. Στη γενική αναδιοργάνωση συμπεριελήφθη και η αεροπορία, η οποία αποτελούνταν από τρεις μοίρες αεροπλάνων και ένα ναυτικό σμήνος. Ελλείψεις, όμως, συνέχιζε να παρουσιάζει η ελληνική πλευρά στον τομέα των αεροπορικών αναγνωρίσεων και στον τομέα των ασύρματων επικοινωνιών¹⁵⁴. Η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε να ανασυγκροτήσει το παλιό «Βασιλικό Αρχηστρατηγείο» των βαλκανικών πολέμων με αρμοδιότητα τη γενική επίβλεψη ολόκληρου του ελληνικού στρατού σε όλο το βασίλειο. Η ανασύστασή του είχε περισσότερο προπαγανδιστική παρά ουσιαστική αξία¹⁵⁵. Τον κεμαλικό στρατό – δυτικά από την Άγκυρα – με διοικητή τον στρατηγό Ισμέτ Πασά, αποτελούσαν 18 μεραρχίες πεζικού και 5 μεραρχίες ιππικού, συνολικά 50.000 μάχιμοι με 200 πυροβόλα και 400 πολυβόλα στην πρώτη γραμμή και 10.000 άνδρες στις γραμμές εφεδρείας. Υπήρχαν, παράλληλα, και πολλές ομάδες ατάκτων. Το ηθικό του κεμαλικού στρατού ήταν ακμαίο, ιδίως μετά τις επιχειρήσεις του Μαρτίου 1921¹⁵⁶. Ο τουρκικός στρατός υπερτερούσε στο ιππικό, το πιο σημαντικό ίσως όπλο για τις συγκεκριμένες καιρικές και εδαφικές συνθήκες του μετώπου.

Στις 27 Ιουνίου/10 Ιουλίου 1921 ξεκίνησε η επίθεση του ελληνικού στρατού. Σκοπός της ελληνικής επίθεσης ήταν η συντριβή των κεμαλικών στην περιοχή της Κιουτάχειας και η κατάληψη της σιδηροδρομικής γραμμής Κωνσταντινούπολης- Βαγδάτης, από τον κόμβο Εσκή Σεχίρ μέχρι τον κόμβο Αφιόν Καραχισάρ, πολύτιμη οδός εφοδιασμού και επικοινωνίας με τα μετόπισθεν. Η τακτική κινήσεων των ελληνικών μονάδων είχε σχεδιαστεί με βάση τον μεγαλύτερο δυνατό συντονισμό δράσεως ανάμεσα στα τρία Σώματα Στρατού· αντίθετα, δηλαδή, από τις επιχειρήσεις του Μαρτίου, όταν το Α' και το Γ' Σώμα Στρατού διατάχθηκαν να προελάσουν ανεξάρτητα το ένα από το άλλο προς την κατεύθυνση του Εσκή Σεχίρ (Γ' Σώμα) και του Αφιόν Καραχισάρ (Α' Σώμα).

Μετά από σκληρές μάχες, οι ελληνικές δυνάμεις κατέλαβαν το Αφιόν Καραχισάρ στις 30 Ιουνίου/13 Ιουλίου και το Εσκή Σεχίρ στις 6/18 Ιουλίου. Δεν κατόρθωσαν όμως να περικυκλώσουν τις τουρκικές δυνάμεις στην Κιουτάχεια, γιατί ο Κεμάλ διέταξε γενική υποχώρηση. Ο ίδιος ο Κεμάλ είχε εκθέσει την τουρκική τακτική σε μία γενική οδηγία:

¹⁵⁴ ΓΕΝΙΚΟΝ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΝ ΣΤΡΑΤΟΥ, *op.cit.*, σσ. 139-140.

¹⁵⁵ Ο Γούναρης και ο Πρωτοπαπαδάκης είχαν προτείνει στον Μεταξά να συμμετάσχει στο «Βασιλικό Αρχηστρατηγείο», με επικεφαλής τον Κωνσταντίνο και σύμβουλο τον Δούσμανη και τον ίδιο. Ο Μεταξάς αρνήθηκε να συνεργαστεί με τον Δούσμανη και επεσήμανε ότι οι υπουργοί δεν είχαν μελετήσει τις επιπτώσεις της κίνησης αυτής στην κατανομή των ευθυνών μεταξύ του βασιλιά και του επιτελείου του και της μικρασιατικής διοίκησης υπό τον Παπούλα. Ο Μεταξάς αρνήθηκε να συνδράμει την κυβέρνηση από οποιαδήποτε άλλη θέση, εφόσον δεν έβλεπε καμία προοπτική τελικής νίκης, ακόμα και αν νικούσε κατά κράτος τη δεδομένη στιγμή τις κεμαλικές δυνάμεις.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, *op.cit.*, σ. 167.

¹⁵⁶ ΓΕΝΙΚΟΝ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΝ ΣΤΡΑΤΟΥ, *op.cit.*, σσ. 145-147.

«Αφού ο στρατός συγκεντρωθεί βόρεια και νότια από το Εσκή Σεχίρ, πρέπει να δημιουργήσουμε μια μεγάλη περιοχή ανάμεσα σ' αυτόν και στις δυνάμεις του εχθρού, έτσι ώστε να μπορέσουμε να συνεχίσουμε την ανασυγκρότηση, την αναδιοργάνωση και την ενίσχυσή μας Γι' αυτό το σκοπό θα έπρεπε να είμαστε ικανοί να αποσυρθούμε ακόμα και βόρεια από τον Σαγγάριο. Αν ο εχθρός μας καταδιώξει χωρίς να σταματήσει, θα απομακρυνθεί ακόμα πιο πολύ από τη βάση των επιχειρήσεών του... Έτσι ο στρατός μας θα μπορέσει να ανασυνταχθεί και να αντιμετωπίσει τον εχθρό με πιο ευνοϊκές συνθήκες»¹⁵⁷. Για να καλύψουν την υποχώρηση και να δώσουν χρόνο στην εκκένωση των τουρκικών στρατευμάτων, οι Τούρκοι εξαπέλυσαν αντεπίθεση σε όλη την κλίμακα στις 8/21 Ιουλίου. Η αντεπίθεση αποκρούστηκε με μεγάλες απώλειες των Τούρκων. Εντούτοις, είχαν γλιτώσει τον εγκλωβισμό. Ο ελληνικός στρατός πέτυχε τον τακτικό του στόχο, που ήταν η κατάληψη της σιδηροδρομικής γραμμής Εσκή Σεχίρ - Αφιόν Καραχισάρ, όχι όμως και τον στρατηγικό που ήταν η καταστροφή του κεμαλικού στρατού και η σύναψη ειρήνης. Απέναντι στη στρατηγική εκμηδένιση που ακολουθούσε ο ελληνικός στρατός, με στόχο τη συντριβή του κεμαλικού στρατού μέσω αποφασιστικής μάχης, οι Τούρκοι ακολουθούσαν στρατηγική εξουθένωσης. Στόχος τους ήταν η όσο το δυνατό μεγαλύτερη επιμήκυνση των γραμμών επικοινωνίας και ανεφοδιασμού του ελληνικού στρατού και η εξάντλησή του.

Μετά τις εξελίξεις αυτές συγκλήθηκε στην Κιουτάχεια πολεμικό συμβούλιο στις 15/28 Ιουλίου, με τη συμμετοχή του Γούναρη, κατά το οποίο αποφασίστηκε η διεξαγωγή επιχειρήσεων πέρα από τον ποταμό Σαγγάριο με τελικό στόχο την Άγκυρα και τη συντριβή του κεμαλικού στρατού¹⁵⁸. Η πίεση για ενεργό δράση προήλθε από τον Γούναρη. Υπήρχαν διαφωνίες, λόγω των προβλημάτων που θα δημιουργούσε η προέλαση στα μετόπισθεν και στις γραμμές ανεφοδιασμού.

Το χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από το πολεμικό συμβούλιο της Κιουτάχειας μέχρι τη μέρα εξόρμησης, καταναλώθηκε σε εντατικές προετοιμασίες για την πορεία. Η επιθετική δύναμη της Στρατιάς περιελάμβανε τρία Σώματα Στρατού των τριών μεραρχιών το καθένα, ένα σύνταγμα πεζικού, μία ταξιαρχία ιππικού, ένα σύνταγμα βαρέως πυροβολικού, δύο μοίρες πυροβολικού Skoda και τρεις μοίρες αεροπλάνων¹⁵⁹.

Η δύναμη του ελληνικού στρατού ήταν 120.000 άνδρες. Ο τουρκικός στρατός αποτελούνταν από 90.000 άνδρες. Η διαφορά αυτή δεν ήταν ουσιαστική, γιατί ήταν όλοι μάχιμοι και είχαν ελαφρύτερη διάταξη σε σύγκριση με τις ελληνικές δυνάμεις. Το ελληνι-

¹⁵⁷ SMITH M. L., op.cit, σ. 402.

¹⁵⁸ ΓΕΝΙΚΟΝ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΝ ΣΤΡΑΤΟΥ, op.cit, σσ. 206-208.

¹⁵⁹ Idem, σ. 209.

κό πεζικό διέθετε 50.000 τυφέκια, 2.052 οπλοπολυβόλα και 672 πολυβόλα έναντι των 60.000 τουρκικών τυφεκίων, 205 οπλοπολυβόλων και 515 πολυβόλων. Οι Τούρκοι υπερείχαν στο ιππικό. Έναντι της μοναδικής ελληνικής ταξιαρχίας των δύο συνταγμάτων με 750 σπαθιά και 32 οπλοπολυβόλα, 12 πολυβόλα και 4 πυροβόλα, διέθεταν τέσσερις μεραρχίες και μία ταξιαρχία με δεκαπέντε συντάγματα, 6.000 σπαθιά και 30 ελαφρά πολυβόλα. Το ελληνικό πυροβολικό υπερετρούσε του τουρκικού σε αριθμό (296 έναντι 167), αλλά υστερούσε σε ποιότητα υλικού και διαμέτρημα¹⁶⁰.

Στις 1/14 Αυγούστου ξεκίνησε η προέλαση του ελληνικού στρατού προς τον Σαγγάριο. Ύστερα από εννέα ημέρες πορεία, οι Έλληνες ήρθαν σε επαφή με προκεχωρημένες τουρκικές θέσεις στα νότια του ποταμού Γκεκ. Η μάχη κράτησε τρεις εβδομάδες. Στις 20 Αυγούστου/2 Σεπτεμβρίου τα υψώματα του Τσαλ Νταγ κατελήφθησαν από Έλληνες, οι οποίοι είχαν φτάσει στη δεύτερη τουρκική γραμμή άμυνας. Αυτό ήταν το αποκορύφωμα της ελληνικής επιτυχίας. Υπήρχε οξύ πρόβλημα ανεφοδιασμού, γιατί το τουρκικό ιππικό παρενοχλούσε τις ελληνικές επικοινωνίες πίσω από τις ελληνικές γραμμές. Οι Τούρκοι άρχισαν αντεπίθεση στις 28 Αυγούστου/10 Σεπτεμβρίου, η ελληνική γραμμή αρχικά κράτησε, αλλά η σφοδρότητα της τουρκικής επίθεσης ανάγκασε τον Παπούλα να διατάξει υποχώρηση. Τη νύχτα της 30ης/31ης Αυγούστου η ελληνική Στρατιά πέρασε τον Σαγγάριο καταστρέφοντας 120 χιλιόμετρα σιδηροδρομική γραμμή. Η νέα αμυντική γραμμή διαμορφώθηκε ως εξής: Νικομήδεια-Σειντή Γαζή-Εσκή Σεχίρ-Αφιόν Καραχισάρ-κοιλιάδα Μαιάνδρου¹⁶¹. Εκεί παρέμεινε μέχρι τον Αύγουστο του 1922.

Η κατάσταση του ελληνικού στρατού έκτοτε γινόταν όλο και πιο δυσχερής. Η κατάσταση της Στρατιάς από άποψη πειθαρχίας και ηθικού των στρατιωτών ήταν απογοητευτική. Ο Εθνικός Διχασμός και η πολιτικοστρατιωτική μεταβολή με τις εκλογές του 1920 είχαν σοβαρό αντίκτυπο στο στράτευμα. Επιπλέον, οι επιχειρήσεις του καλοκαιριού 1921 επηρέασαν το ηθικό του στρατού εξαιτίας τη μη συντριβής του κεμαλικού στρατού και των βαρύτερων απωλειών που υπέστη. Η κομμουνιστική προπαγάνδα αναζωπύρωσε τις κομματικές και πολιτικές αντιθέσεις των στρατιωτών και συντελούσε στην απονομιμοποίηση του σκοπού του πολέμου, τονίζοντας τον αποικιακό και ιμπεριαλιστικό χαρακτήρα του. Καταλυτική, επίσης, για την πτώση του ηθικού υπήρξε η πεποίθηση ότι ήταν μάταιη η συνέχιση του αγώνα και η χαλάρωση της δίωξης των χιλιάδων ανυπότακτων και λιποτακτών στην Ελλάδα και στη Μικρά Ασία. Η νέα διοίκηση της Στρατιάς από τον

¹⁶⁰ Idem, σσ. 211-212.

¹⁶¹ Idem, σσ. 269-302.

στρατηγό Χατζηανέστη¹⁶² έλαβε ορισμένα μέτρα, που δεν ήταν, όμως, ικανά να επαναφέρουν το ηθικό σε υψηλό σημείο και διάχυτη ήταν η επιθυμία των στρατιωτών να επιστρέψουν στα σπίτια τους¹⁶³.

Μεγάλο μειονέκτημα του μετώπου που κατείχαν οι Έλληνες ήταν το μεγάλο ανάπτυσμα του, με αποτέλεσμα από τις δώδεκα μεραρχίες της Στρατιάς, οι εννέα να έχουν διατεθεί στην κάλυψη του μετώπου και μόνο τρεις να βρίσκονται σε εφεδρεία. Επίσης η πυκνότητα της κατεχόμενης γραμμής δεν ήταν η απαιτούμενη και υπήρχαν κενά αρκετών χιλιομέτρων, που απλώς επιτηρούνταν από περιπόλους. Η δύναμη της Στρατιάς είχε μειωθεί και από την απόφαση του Χατζηανέστη να σταλούν στη Θράκη ενισχύσεις από τη Στρατιά Μικράς Ασίας, οι οποίες δεν επέστρεψαν έγκαιρα, όταν η επιχείρηση στην Κωνσταντινούπολη ματαιώθηκε. Άλλο σοβαρό μειονέκτημα ήταν η μεγάλη απόσταση (400 και πλέον χιλιόμετρα) του μετώπου από τη Σμύρνη, κύρια βάση της Στρατιάς, και οι πολύ μακρές γραμμές εφοδιασμού της, εκτεθειμένες σε επιδρομές Τούρκων ατάκτων. Τέλος, το δίκτυο συγκοινωνιών που τις εξυπηρετούσε ήταν πενιχρό¹⁶⁴.

Οι Τούρκοι μετά τις επιχειρήσεις του καλοκαιριού του 1921, θεωρώντας ότι ο ελληνικός στρατός δεν μπορούσε να αναλάβει επιθετική δράση, επιδόθηκαν σε ανασύνταξη, ενίσχυση και μεταφορά του κύριου όγκου των δυνάμεων τους στο Νότο, λόγω αναγκών ανεφοδιασμού. Με τη μεταφορά αυτή εξασφαλιζόταν η δυνατότητα ανάληψης επίθεσης εναντίον του πλέον ευπαθούς σημείου του ελληνικού μετώπου, της εξέχουσας του Αφιόν Καραχισάρ. Ο τουρκικός στρατός ενισχυόταν συνεχώς με υλικό και χρήματα από Γαλλία, Ιταλία και Ρωσία. Έχοντας διευθετήσει το πρόβλημα των εδαφών της Υπερκαυκασίας με τους Ρώσους και επιτύχει την αποχώρηση των γαλλικών στρατευμάτων από την Κιλικία, ο Κεμάλ μπόρεσε να συγκεντρώσει όλες τις διαθέσιμες δυνάμεις στο δυτικό μέτωπο: σχεδόν 200.000 άνδρες, 100.000 τυφέκια, 3.000 μυδραλιοβόλα, πάνω από 300 πολυβόλα, 5.286 σπαθιά και περίπου 50 αεροπλάνα¹⁶⁵.

Η συνεχώς βελτιούμενη κατάσταση του τουρκικού στρατού και οι πληροφορίες για την όχι καλή κατάσταση του ηθικού του ελληνικού στρατού ενθάρρυναν τον Κεμάλ να αποφασίσει την ανάληψη επίθεσης. Αυτή εκδηλώθηκε στις 13/26 Αυγούστου με καταγιστικά πυρά του πυροβολικού στο μέτωπο στα δυτικά του Αφιόν Καραχισάρ. Ο αιφ-

¹⁶² Ο Παπούλας παραιτήθηκε στις 13/26 Μαΐου 1922, ύστερα από την άρνηση (αδυναμία) της κυβέρνησης να χορηγήσει πολεμικό υλικό και ενισχύσεις.

¹⁶³ ΓΕΝΙΚΟΝ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΝ ΣΤΡΑΤΟΥ, *op.cit.*, σσ. 342-344.

¹⁶⁴ *Idem*, σ. 340.

¹⁶⁵ DUMONT P., *op.cit.*, σ. 152.

νιδιασμός¹⁶⁶ ήταν πλήρης, καθώς οι Έλληνες περίμεναν επίθεση στο Εσκή Σεχίρ¹⁶⁷. Το ελληνικό μέτωπο διασπάστηκε και οι ελληνικές δυνάμεις άρχισαν να υποχωρούν χωρίς σχεδιασμό, καθώς δεν υπήρχε δεύτερη γραμμή άμυνας. Το μεγαλύτερο μέρος από το Α' και το Β' Σώμα Στρατού που πολέμησαν στο Αφιόν Καραχισάρ αιχμαλωτίστηκε, εκτός από μία δύναμη που έφτασε στο Ουσάκ. Το Γ' Σώμα Στρατού που προχωρούσε προς το βορρά και κρατούσε το μέτωπο από τη θάλασσα του Μαρμαρά ως το Εσκή Σεχίρ είχε μείνει ανέπαφο. Ακολούθησε η αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Μικρά Ασία με κατεύθυνση τη Χίο και τη Μυτιλήνη, η πυρπόληση από τους Τούρκους της Σμύρνης, σφαγές λεηλασίες και άλλες φρικαλεότητες εις βάρος των χριστιανών Αρμενίων και Ελλήνων και ο ξεριζωμός του ελληνισμού από τις προαιώνιες εστίες του στη Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη.

Οικονομία Ελλάδας Τουρκίας

Η οικονομική βάση της ελληνικής κοινωνίας ήταν ανέκαθεν η γη, η κυριότητά της και οι σχέσεις που πηγάζουν από μία αγροτική κοινωνική δομή. Παρά το γεγονός ότι στα τέλη του 19ου αιώνα είχε σημειωθεί κάποια πρόοδος, η ελληνική οικονομία παρέμενε οπισθοδρομική και σχετικά στάσιμη. Οι λόγοι ήταν η αναποτελεσματικότητα και οι παρωχημένες μέθοδοι καλλιέργειας καθώς και η δομή γαιοκτησίας¹⁶⁸. Η επανάσταση του 1909 και το νέο πνεύμα της ανερχόμενης τάξης των επιχειρηματιών, που ευνοούσε έναν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, συνέβαλαν στις προσπάθειες απαλλοτρίωσης των τσιφλικιών στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, χωρίς, ωστόσο, οι νομοθετικές αυτές πρωτοβουλίες των κυβερνήσεων Βενιζέλου να λύσουν το μεγάλο γεωργικό πρόβλημα της χώρας. Οι βαλκανικοί πόλεμοι και η συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο επιδείνωσαν την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας. Η Ελλάδα βγήκε από τον πόλεμο βαριά χρεωμένη, με το νόμισμά της στα πρόθυρα της καταστροφής, τη βασική οικονομική της δομή χωρίς ποιοτικές αλλαγές, ένα απαρχαιωμένο φορολογικό σύστημα και μεγάλες περιοχές της κατεστραμμέ-

¹⁶⁶ Για τη θεωρία του στρατηγικού αιφνιδιασμού βλ. ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Στρατηγικός Αιφνιδιασμός, Υπηρεσίες Πληροφοριών και Αιφνιδιαστικές Επιθέσεις, Αθήνα, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2000.

¹⁶⁷ DUMONT P., op.cit, σ. 153.

¹⁶⁸ Στη νότια Ελλάδα και κυρίως στην Πελοπόννησο η διανομή της γης και οι επικρατούσες κληρονομικές συνθήκες την εποχή εκείνη είχαν οδηγήσει σε σοβαρό τεμαχισμό της γης, που απέκλειε την αποταμίευση και κατά συνέπεια την συγκέντρωση του απαραίτητου κεφαλαίου για έναν τεχνολογικό εκσυγχρονισμό. Στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία η επικρατούσα μορφή ιδιοκτησίας ήταν η μεγάλη γαιοκτησία τα τσιφλίκια, τα οποία καλλιεργούσαν φτωχοί κολλήγοι. Ομοίως, ο ιδιοκτήτης του τσιφλικιού ήταν ικανοποιημένος με το ενοίκιο της γης σε είδος και απέφευγε τον τύπο της επιχειρηματικής επένδυσης κεφαλαίου που θα ενθάρρυνε τεχνολογικό εκσυγχρονισμό.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, op.cit, σ. 74.

νες. Επιπλέον, η πόλωση των πολιτικών δυνάμεων προμήνυε περαιτέρω οικονομικές καταστροφές.

Σε μεγάλο βαθμό η Ελλάδα στηριζόταν στην οικονομική υποστήριξη των χωρών της Αντάντ. Στην διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και για να μπορέσει να διεξαγάγει τον πόλεμο, οι Σύμμαχοι άνοιξαν πίστωση για την ελληνική κυβέρνηση μέσω της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος: 12 εκατομμύρια στερλίνες η Αγγλία, 30 εκατομμύρια φράγκα η Γαλλία και 50 εκατομμύρια δολάρια οι ΗΠΑ. Με βάση αυτές τις πιστώσεις που θα μπορούσαν να ληφθούν μόνο μετά το τέλος του πολέμου, η Εθνική Τράπεζα εξέδωσε τραπεζογραμμάτια που η αξία τους ανερχόταν σε 850 εκατομμύρια δραχμές. Στην πραγματικότητα, μετά την υπογραφή της ειρήνης η Ελλάδα δεν κατόρθωσε να χρησιμοποιήσει τις πιστώσεις αυτές εξαιτίας της νομισματικής αστάθειας και της ταχείας υποτίμησης της δραχμής. Στο τέλος του 1920 το σύνολο των γαλλικών πιστώσεων, το μισό των αγγλικών και τα 2/3 των αμερικανικών παρέμειναν αχρησιμοποίητες¹⁶⁹. Η επάνοδος του Κωνσταντίνου στην Ελλάδα προκάλεσε την ανάκληση όλων των πιστώσεων και τον οικονομικό αποκλεισμό της χώρας. Η Ελλάδα αναγκαζόταν να συνεχίσει τη μικρασιατική πολιτική της βασιζόμενη στους δικούς της πόρους. Η μη εκπλήρωση αυτής της υποχρέωσης από μέρους των τριών Δυνάμεων ήταν μία από τις κυριότερες αιτίες αποτυχίας της εκστρατείας στη Μικρά Ασία.

Μετά το πάγωμα των συμμαχικών πιστώσεων, η ελληνική οικονομία άρχισε να οδηγείται σταθερά προς όλο και μεγαλύτερα αδιέξοδα. Οι κύριες κυβερνητικές προσπάθειες για την εξεύρεση χρημάτων στράφηκαν προς την κατεύθυνση της σύναψης δανείου. Τον Ιούνιο και τον Ιούλιο του 1921, ο διοικητής της Εθνικής Τράπεζας Δ. Μάξιμος επιχείρησε, χωρίς αποτέλεσμα, να συνάψει δάνειο στην αγγλική κεφαλαιαγορά με την υποθήκευση των προσόδων του κρατικού μονοπωλίου καπνού. Το Δεκέμβριο του 1921, υπογράφηκε στο Λονδίνο η συμφωνία Γούναρη – Χόρν, η οποία απομάκρυνε μερικά από τα εμπόδια για τη σύναψη δανείου στην ελεύθερη αγορά. Με τη συμφωνία αυτή η βρετανική κυβέρνηση συγκατένευε να εκχωρήσει η Ελλάδα τα έσοδά της ως εγγύηση για ένα δάνειο μέχρι 15 εκατομμύρια λίρες, που έπρεπε να συναφθεί στη Μεγάλη Βρετανία. Σε αντάλλαγμα για αυτή την παραχώρηση, η Ελλάδα όφειλε να παραιτηθεί από κάθε απαίτηση για το αχρησιμοποίητο των πιστώσεων των 12 εκατομμυρίων στερλινών¹⁷⁰. Οι Βρετανοί κεφαλαιούχοι, όμως, ήταν απρόθυμοι να διαπραγματευθούν σοβαρά ένα δάνειο, εφόσον έλειπε η υποστήριξη του από την βρετανική κυβέρνηση. Τον Απρίλιο του 1922, η ελληνική

¹⁶⁹ Idem, σσ. 84-85.

¹⁷⁰ SMITH M. L., op.cit, σσ. 428-429.

κυβέρνηση κατέφυγε στη λύση του εσωτερικού δανεισμού. Το αναγκαστικό δάνειο του Πρωτοπαπαδάκη απέφερε στο Δημόσιο Ταμείο 1.550 εκατομμύρια δραχμές. Δεν έλυσε, όμως, το τεράστιο οικονομικό πρόβλημα της χώρας.

Παρόμοια ήταν και η οικονομική κατάσταση της Τουρκίας. Η χώρα μετά την ανακωχή του Μούδρου ήταν σε ελεύθερη πτώση. Η σταδιακή αλλαγή, όμως, της στάσης μιας μερίδας των Μεγάλων Δυνάμεων και κυρίως η υποστήριξη από την κομμουνιστική Ρωσία, με 400 κιά χρυσό τον Αύγουστο του 1920 και 4 εκατομμύρια ρούβλια τον Απρίλιο του 1921¹⁷¹, οδήγησαν στην de facto αναγνώριση της κυβέρνησης της Άγκυρας και στη δημιουργία των αναγκαίων οικονομικών προϋποθέσεων, ώστε να ανταποκριθεί στον αγώνα εναντίον της Ελλάδας.

Εσωτερική Πολιτική Ελλάδας Τουρκίας

Αν και το βασικό κίνητρο της αντιπαράθεσης Βενιζέλου Κωνσταντίνου ήταν η καλύτερη εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος, αυτή πήρε τελικά δραματικές διαστάσεις. Η αντιπαράταξη των φιλελεύθερων και ριζοσπαστικών στοιχείων προς τα συντηρητικά κοινωνικά στοιχεία, που ανήκαν στο παλαιοκομματικό κατεστημένο και είχαν υποβαθμιστεί μετά την επικράτηση του κινήματος του 1909, έλαβε ευρύτατες προεκτάσεις με την πόλωση των πολιτικών δυνάμεων και του εκλογικού σώματος. Η πόλωση ήταν αναπόφευκτη μετά την παρεμβατική και εξωσυνταγματική στάση του Κωνσταντίνου και την υιοθέτηση από τον Βενιζέλο ενεργειών, που προκαλούσαν αρνητικές συναισθηματικές δράσεις στην κοινή γνώμη και φόρτιζαν την ήδη φορτισμένη ατμόσφαιρα.

Αμέσως μετά την επιστροφή του Βενιζέλου στην Αθήνα, η κυβέρνηση προχώρησε στην ανασύσταση της Βουλής της 13ης Ιουνίου 1915 (νέα ημερομηνία), γνωστή ως Βουλή των Λαζάρων, με τη δικαιολογία ότι ο Κωνσταντίνος την είχε διαλύσει αντισυνταγματικά, μετά τη δεύτερη παραίτηση Βενιζέλου και είχε προκηρύξει τις εκλογές του Δεκεμβρίου 1915, από τις οποίες απείχαν οι βενιζελικοί. Παράλληλα, η κυβέρνηση προχώρησε στην κήρυξη στρατιωτικού νόμου, στην εκτόπιση τριάντα περίπου ηγετικών στελεχών της αντιπολίτευσης στην Κορσική, στην κατάργηση της μονιμότητας των δικαστικών και των δημοσίων υπαλλήλων, όλων των κλάδων και όλων των βαθμίδων, σε εκκαθαρίσεις στο στρατό και στη σύσταση ενός νέου εκκλησιαστικού δικαστηρίου, για να δικάσει όσους μητροπολίτες υποστήριζαν τον Κωνσταντίνο. Τα ανελεύθερα αυτά μέτρα δεν αποτελού-

¹⁷¹ DUMONT P., op.cit, σ. 107 και σ. 246.

σαν ένδειξη αυταρχικών τάσεων ούτε απόπειρα εγκαθίδρυσης ενός μόνιμου μονοκομματικού κράτους. Υπαγορεύτηκαν από την κομματική μνησικακία και από την ανάγκη δημιουργίας μιας γραφειοκρατικής μηχανής που να στηρίζει απόλυτα έως και τυφλά την πολιτική του Βενιζέλου¹⁷².

Η θέση του Βενιζέλου στο εσωτερικό εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από την πορεία της μικρασιατικής εκστρατείας. Η αναβολή υπογραφής μιας συνθήκης ειρήνης με την Τουρκία (τελικά υπογράφηκε στις 10 Αυγούστου) έκανε μεγαλύτερο το βάρος της επιστράτευσης και υπέσκαπτε τις θέσεις του κόμματος των Φιλελευθέρων. Τα πάθη οξύνθηκαν επικίνδυνα με την απόπειρα δολοφονίας κατά του Βενιζέλου στη Λυόν και τη δολοφονία του Ίωνα Δραγούμη από φανατισμένους βενιζελικούς¹⁷³.

Όσον αφορά στην κατάσταση στη Σμύρνη, η παρουσία του ελληνικού στρατού και ο ενθουσιασμός των Μικρασιατών Ελλήνων αντιδιαστέλλονταν από την παράλληλη κινητοποίηση των Τούρκων¹⁷⁴. Οργανώθηκαν διαδηλώσεις με λόγους, προκηρύξεις, διανομές όπλων και τυμπανοκρουσίες. Παράλληλα, ανοίχτηκαν οι πόρτες των φυλακών με τη συνοχή των τουρκικών αρχών και του Ιταλού ταγματάρχη, που ήταν επικεφαλής του ελέγχου των συμμαχικών φυλακών και Τούρκοι κατάδικοι του κοινού ποινικού δικαίου ενώθηκαν με τους διαδηλωτές, που καλούσαν τους Τούρκους της Σμύρνης σε αντίσταση. Την απόβαση του ελληνικού στρατού ακολούθησαν πυροβολισμοί εναντίον των Ελλήνων στρατιωτών και ανταπόδοση πυρών¹⁷⁵. Στην οργάνωση των ομάδων πρωτοστάτησαν Ιταλοί αξιωματικοί. Από την αναστάτωση βέβαια επωφελήθηκαν και επιστρατευμένοι Μικρασιάτες, για τη διευθέτηση παλαιών λογαριασμών¹⁷⁶.

Η ελληνική πολιτική διοίκηση στη Σμύρνη εγκαταστάθηκε στις 8/21 Μαΐου 1919 με την άφιξη του γενικού διοικητή Αριστεΐδη Στεργιάδη. Ο Στεργιάδης, προσωπικότητα αμφιλεγόμενη, που μέχρι τότε υπηρετούσε ως γενικός διοικητής Ηπείρου, επιλέχθηκε από τον Βενιζέλο εξαιτίας της φήμης του για την αυστηρότητά του και την προσήλωσή του στο καθήκον. Άμεσοι στόχοι του Στεργιάδη¹⁷⁷ ήταν η επιβολή του νόμου και της τάξης και η οικοδόμηση μιας αποτελεσματικής διοίκησης μέσα στις συνθήκες της στρατιωτικής κατοχής. Προχώρησε στην αυστηρή τιμωρία, από στρατοδικείο, των υπευθύνων των επεισοδίων της 15ης Μαΐου και επιδόθηκε με υπερβολικό ζήλο στην αποφυγή οποιασδήποτε διάκρισης εναντίον των Τούρκων. Η προσπάθειά του να δημιουργήσει μια αποτελε-

¹⁷² SMITH M. L., op.cit, σσ. 126-132.

¹⁷³ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, op.cit, σ. 145.

¹⁷⁴ Idem, σ. 118.

¹⁷⁵ TOYNBEE A. J., op.cit, σσ. 389-402.

¹⁷⁶ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, op.cit, σ. 118.

σματική διοίκηση ήταν περισσότερο χρονοβόρα. Θεωρητικά, εφόσον η Σμύρνη εξακολουθούσε να είναι υπό οθωμανική επικυριαρχία, η τουρκική διοίκηση υπήρχε. Στην πράξη, όμως, περιέπεσε αμέσως στον έλεγχο της Ελλάδας. Ο Στεργιάδης διατήρησε Τούρκους υπαλλήλους σε κατώτερες διοικητικές θέσεις, ενώ οι ανώτερες καλύφθηκαν από δημοσίους υπαλλήλους που έρχονταν από την Αθήνα¹⁷⁸. Απώτερος στόχος του ήταν η επίτευξη ελληνοτουρκικής συνεργασίας και ελληνικής πολιτισμικής και κοινωνικής αναγέννησης.

Ωστόσο, ο αυστηρός έως και αυταρχικός χαρακτήρας του και οι αυθαίρετες μέθοδοί του τον έφεραν γρήγορα σε σύγκρουση με τους ντόπιους Έλληνες, τη στρατιωτική διοίκηση και την εκκλησία¹⁷⁹. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η ένταση με τους στρατιωτικούς, ως έναν βαθμό αναμενόμενη, αν αναλογιστεί κανείς τους διαφορετικούς στόχους της πολιτικής διοίκησης και των στρατιωτικών. Η Ύπατη Αρμοστεία ενδιαφερόταν για την καλή διακυβέρνηση, τις καλές σχέσεις με τους Συμμάχους και την ευνοϊκή εικόνα που θα παρουσίαζε η Ελλάδα. Οι στρατιωτικοί ενδιαφέρονταν για την ασφάλεια στην περιοχή της Σμύρνης και για την επέκταση της ελληνικής ζώνης κατοχής. Ο Βενιζέλος υποστήριζε τον Στεργιάδη, καθώς διέβλεπε τη δυσμενή απήχηση που θα είχε για το κύρος της Ελληνικής Κατοχής η πρώιμη αντικατάσταση του αντιπροσώπου της ελληνικής κυβέρνησης στη Σμύρνη.

Μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών και την επιστροφή του στην Ελλάδα, ο Βενιζέλος προκήρυξε εκλογές για τις 7 Νοεμβρίου 1920 (νέα ημερομηνία), με δική του εποπτεία και όχι με υπηρεσιακή κυβέρνηση. Ο στρατιωτικός νόμος και η λογοκρισία καταργήθηκαν. Το πολιτικό σκηνικό άλλαξε ουσιαστικά μετά το θάνατο του βασιλιά Αλέξανδρου. Η αντίδραση του Βενιζέλου ήταν η συγκάλεση της Βουλής, η οποία εξέλεξε αντιβασιλέα το ναύαρχο Κουντουριώτη. Οι εκλογές αναβλήθηκαν για μία εβδομάδα.

Έπρεπε, όμως, να αντιμετωπιστεί και το συνταγματικό θέμα. Οι επιλογές του Βενιζέλου ήταν να ανακηρύξει δημοκρατία, να παραμερίσει τη δυναστεία των Γκλύξμπουργκ υπέρ ενός νέου βασιλιά, ή να καλέσει έναν από τους αδερφούς του Αλεξάνδρου να αναλάβει το θρόνο. Η άρνηση του πρίγκιπα Παύλου και της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης- συνασπισμός αντιβενιζελικών κομμάτων και ομάδων κάτω από τη συλλογική ηγεσία των Ν. Καλογερόπουλου, Δ. Ράλλη, Ν. Στράτου, Π. Τσαλδάρη και Γ. Μπούσιου- να ε-

¹⁷⁷ SMITH M. L., *op.cit.*, σσ. 182-184.

¹⁷⁸ Από τα δεκατέσσερα τμήματα της Ύπατης Αρμοστείας μόνο ένα, το Τμήμα Μουσουλμανικών Υποθέσεων, είχε επικεφαλής μουσουλμάνο- τον Αλή Ναΐπ Ζαντέ, έναν Τουρκοκρητικό που είχε χρηματίσει νομάρχης στη Δράμα.
Idem, σ. 183.

γκαταλείψουν το ισχυρότερο προεκλογικό τους όπλο, έθεσε ως κύριο θέμα των εκλογών το ερώτημα «Βενιζέλος ή Κωνσταντίνος». Ο Βενιζέλος επιθυμούσε τη συνταγματική μοναρχία, καθώς δεν ήθελε να θίξει τους Βρετανούς ανακηρύσσοντας δημοκρατία. Η Βρετανία υπέθαλπε το θεσμό της μοναρχίας ως στοιχείο σταθερότητας και από φόβο μήπως μία δημοκρατική Ελλάδα βρεθεί υπό γαλλική επιρροή¹⁸⁰.

Η προεκλογική εκστρατεία των βενιζελικών περιστράφηκε γύρω από δύο κύριες προτάσεις. Η πρώτη ήταν ότι το εθνικό ζήτημα, χάρη στην τακτική και τη μεγαλοφυΐα του Βενιζέλου είχε θριαμβευτικά διευθετηθεί. Η δεύτερη ήταν ότι τα περισσότερα σκληρά διοικητικά μέτρα τα υπαγόρευσαν οι έκτακτες πολεμικές συνθήκες και ο οξύς πολιτικός διχασμός. Για να αυξήσει τη δύναμη του κόμματός του, ο Βενιζέλος αποφάσισε να λάβουν μέρος και οι νέες χώρες στις προσεχείς εκλογές και δόθηκε δικαίωμα ψήφου στους στρατιωτικούς, με την αιτιολογία ότι μία ομάδα τόσο μεγάλη και τόσο στενά επηρεασμένη από την πολιτική γραμμή της κυβέρνησης δε θα έπρεπε να στερηθεί την ψήφο¹⁸¹.

Η Ηνωμένη Αντιπολίτευση στήριξε την προεκλογική της εκστρατεία σε δύο κύρια θέματα, τη βενιζελική τυραννία και την επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου. Παρά τις εύθραυστες ελληνικές διπλωματικές και στρατιωτικές νίκες, υπήρχε ένα πολύμορφο και έντονο ρεύμα λαϊκής δυσαρέσκειας¹⁸². Στον ελληνικό στρατό εξακολουθούσαν να υπηρετούν κλάσεις που είχαν κληθεί για πρώτη φορά στην περίοδο των βαλκανικών πολέμων. Η κατάσταση αυτή έπληττε κυρίως τον αγροτικό πληθυσμό. Ο συμμαχικός αποκλεισμός, η υποχρεωτική επιστράτευση, οι επιτάξεις και τα έκτακτα στρατιωτικά μέτρα, που ήρθαν να προστεθούν στην παραδοσιακή κρατική αδιαφορία για την ελληνική επαρχία, καθώς και η έντονη δυσαρέσκεια για τον πλουτισμό πολλών μεγαλεμπόρων, εφοπλιστών, αναδόχων κρατικών συμβολαίων, προμηθευτών, χρηματιστών και μιας σειράς άλλων επαγγελματικών κατηγοριών, που είχαν σχέση με το στρατό και την κρατική μηχανή κατά την διάρκεια της πολυτάραχης εκείνης δεκαετίας, αποτελούσαν για μεγάλο τμήμα του πληθυσμού, μία αδιάψευστη απόδειξη για την πραγματική φύση του κομματικού κράτους των Φιλελευθέρων.

Η Ηνωμένη Αντιπολίτευση ασκούσε κριτική και στην εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου· ο Βενιζέλος είχε ρίξει την Ελλάδα στον πόλεμο, χωρίς να αποσπάσει από τους συμμάχους τις σταθερές εγγυήσεις και τις γραπτές δεσμεύσεις που έπρεπε να κερδίσει για

¹⁷⁹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, *op.cit.*, σ. 124-125.

¹⁸⁰ SMITH M. L., *op.cit.*, σ. 255.

¹⁸¹ *Idem*, σ. 262.

¹⁸² Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, *op.cit.*, σ. 147.

ανταμοιβή. Οι διπλωματικές νίκες του Βενιζέλου και η ολοκλήρωση σχεδόν της Μεγάλης Ιδέας οφείλονταν στις αρετές του ελληνικού στρατού και λαού.

Η ήττα του Βενιζέλου οφείλεται στη καταψήφισή του από τον αγροτικό πληθυσμό. Οι Φιλελεύθεροι μετά τις εκλογές υποστήριξαν ότι η αποστράτευση υπήρξε το βασικό αντιπολιτευτικό σύνθημα. Αυτό, όμως, δεν ισχύει. Επίσημα η Ηνωμένη Αντιπολίτευση δεν ανέλαβε καμία υποχρέωση να κάνει αποστράτευση ή να θέσει τέλος στον πόλεμο. Πολλοί εκλογείς πίστεψαν ότι, με δεδομένη την αντίθεση ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα και την οξύτατη αντιπολιτευτική κριτική σε ολόκληρη την ιδεολογία και την πρακτική του βενιζελικού κράτους, μία αντιβενιζελική κυβέρνηση δεν μπορούσε παρά να ακολουθήσει και στο Μικρασιατικό πολιτική ριζικά αντίθετη από αυτή των Φιλελευθέρων.

Η πρωθυπουργία δόθηκε στον Δ. Ράλλη, με το σκεπτικό ότι με τη μακρά του πείρα και τις μετριοπαθείς απόψεις του θα ήταν περισσότερο αποδεκτός από τους Συμμάχους, απ' ό,τι οι ηγετικές φυσιογνωμίες του αντιπολιτευόμενου συνασπισμού. Το δημοψήφισμα για την επάνοδο του Κωνσταντίνου προκηρύχθηκε για την Κυριακή 5 Δεκεμβρίου 1920 (νέα ημερομηνία). Ο βασιλιάς έφτασε στην Αθήνα στις 6/19 Δεκεμβρίου. Η δηλωμένη πρόθεση του αντιβενιζελικού καθεστώτος ήταν να επαναφέρει την ομαλότητα. Μία από τις πρώτες πράξεις για το σκοπό αυτό ήταν να παραχωρήσει αμνηστία σε όλα τα πολιτικά παραπτώματα εκτός από τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν την ημέρα δολοφονίας του Ιωάννα Δραγούμη. Ο σκοπός, ωστόσο, αυτής της αμνηστίας ήταν να απαλλάξει τους αντιβενιζελικούς από το να γίνουν στόχοι, παρά να δείξει γενναιοδωρία στους αντιπάλους του. Οι αντιβενιζελικοί ακολούθησαν την ίδια πολιτική με αυτή των προκατόχων τους. Οι βενιζελικοί απομακρύνθηκαν από τις δημόσιες υπηρεσίες, τα δικαστήρια, τα σχολεία και τα πανεπιστήμια και από το στρατό.

Ο Δ. Ράλλης εξαναγκάστηκε σε παραίτηση στις 22 Ιανουαρίου/4 Φεβρουαρίου 1921. Αιτία της παραίτησης αυτής ήταν η επικοινωνία μεταξύ Ράλλη και Βενιζέλου. Ο πρωθυπουργός υποστήριζε τη χρησιμοποίηση στο εξωτερικό τόσο του Νίκου Πολίτη όσο και του Βενιζέλου με σκοπό την πρακτική εκδήλωση εθνικής ενότητας, αλλά και για λόγους που είχαν σχέση με την απουσία ικανών και ενημερωμένων αντιβενιζελικών διπλωματών. Πρωθυπουργός ανέλαβε ο Νικόλαος Καλογερόπουλος¹⁸³. Η αποτυχία των στρατιωτικών επιχειρήσεων του Μαρτίου 1921 επέφεραν την πτώση του. Η επίσημη πρόσκληση του Γούναρη στην Συνδιάσκεψη του Λονδίνου έδειξε ότι έπαψαν να ισχύουν οι λόγοι

¹⁸³ Idem, σ. 160.

που τον κρατούσαν μακριά από την πρωθυπουργική θέση¹⁸⁴. Η νέα κυβέρνηση υπό την προεδρία του ορκίστηκε στις 26 Μαρτίου/8 Απριλίου 1921. Οι Φιλελεύθεροι κράτησαν μετριοπαθή στάση στο κοινοβούλιο, τονίζοντας την ανάγκη κοινής πολιτικής όλων των κομμάτων πάνω στο ζήτημα του πολέμου. Η κοινή πολιτική βέβαια ήταν η συνέχιση του πολέμου στη Μικρά Ασία για την επιβολή της συνθήκης των Σεβρών¹⁸⁵. Ωστόσο, η κυβέρνηση Γούναρη διαισθανόταν το αδιέξοδο της ακολουθητέας πολιτικής στο μικρασιατικό πόλεμο. Σε συνομιλίες με τον Μεταξά στις 25 Μαρτίου/7 Απριλίου και 29 Μαρτίου/11 Απριλίου, παραδέχθηκε ότι η πολιτική στη Μικρά Ασία δεν ήταν πολιτική της κυβέρνησης, αλλά του Βενιζέλου, την οποία αναγκάστηκαν να συνεχίσουν. Η εγκατάλειψη, όμως, της Μικράς Ασίας θα ήρε την υποστήριξη της Αγγλίας στη Θράκη, θα άφηνε την Μακεδονία ανοικτή σε εχθρική επίθεση και θα ήταν καταστροφική για το στέμμα και για το κράτος¹⁸⁶.

Η αποτυχία της θερινής εκστρατείας προς τον Σαγγάριο και την Άγκυρα προκάλεσε και την κατάρρευση της εύθραυστης συναίνεσης ως προς την «εθνική πολιτική» στη Μικρά Ασία. Σε δύο επιστολές του προς τον Δαγκλή, ο Βενιζέλος υποστήριζε ότι η παρουσία του Κωνσταντίνου στην Ελλάδα, η άρνηση της κυβέρνησης να δεχθεί τη διαμεσολάβηση των Συμμάχων τον Ιούνιο του 1921 και η αδυναμία να καταφέρουν το τελειωτικό χτύπημα στον Κεμάλ, εφόσον οι Τούρκοι ήταν ικανοί να αποσυρθούν και να αποφύγουν τη σύγκρουση, αποτελούσαν πολιτική καταστρεπτική για την Ελλάδα. Στις 2/15 Οκτωβρίου 1921 ο Γούναρης ζήτησε ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή. Οι Φιλελεύθεροι αποχώρησαν από τη διαδικασία, αρνούμενοι να επωμιστούν την ευθύνη για το χειρισμό του εθνικού ζητήματος από την κυβέρνηση¹⁸⁷. Η αποτυχία εξεύρεσης διπλωματικής λύσης και επίτευξης οριστικού ειρηνευτικού διακανονισμού προκάλεσε τριγμούς στην κυβέρνηση Γούναρη, η οποία έπεσε στις 29 Απριλίου/12 Μαΐου 1922, αφού πέτυχε ψήφο εμπιστοσύνης με το ανεπαρκές περιθώριο της μίας ψήφου. Σχηματίστηκε κυβέρνηση συνασπισμού στις 8/12 Μαΐου με πρωθυπουργό τον Πρωτοπαπαδάκη.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει και στις κινήσεις για την αυτονόμηση της Ιωνίας¹⁸⁸. Αμέσως μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου 1920 δημιουργήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το κίνημα της «Εθνικής Άμυνας» από βενιζελικούς αξιωματικούς, πολιτικούς παράγοντες του κόμματος των Φιλελευθέρων και σημαίνοντα μέλη της εκεί ελληνικής

¹⁸⁴ Ο Γούναρης δεν είχε αναλάβει την πρωθυπουργία μέχρι τότε, παρόλο που ήταν η ηγετική φυσιογνωμία του αντιβενιζελισμού, λόγω της δυσαρέσκειας των Συμμάχων στο πρόσωπό του.

¹⁸⁵ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, *op.cit*, σσ. 166-167.

¹⁸⁶ SMITH M. L., *op.cit*, σσ. 364-367.

¹⁸⁷ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, *op.cit*, σ. 186.

παρρησίας. Οι λόγοι που οδήγησαν στην εδραίωση της επιρροής της Άμυνας είχαν σχέση με τις αμφιβολίες του μικρασιατικού ελληνισμού για τις προθέσεις της νέας κυβέρνησης. Η αποτυχία επίτευξης στρατιωτικής νίκης έδωσε στις προσπάθειες νέο έναυσμα.

Κύριος στόχος της «Εθνικής Άμυνας» ήταν να κερδίσουν, με τη μεσολάβηση του Βενιζέλου, την αγγλική υποστήριξη για τη δημιουργία ενός αυτόνομου «Ιωνικού Κράτους» στη Μικρά Ασία. Απώτερος, όμως, στόχος του βενιζελικού πυρήνα του κινήματος ήταν η ανατροπή του κωνσταντινικού καθεστώτος στην «Παλαιά Ελλάδα» και η επανασύνδεση, κάτω από την ηγεσία του Βενιζέλου, της ανατολικής και δυτικής πλευράς του ελληνικού Αιγαίου, κατά το πρότυπο του βενιζελικού κινήματος της Θεσσαλονίκης του 1916. Οι ακριβείς σχέσεις του Βενιζέλου με την Άμυνα της Κωνσταντινούπολης δεν είναι σαφείς. Δεν έκρινε σκόπιμο να αναλάβει την αρχηγία του κινήματος, αλλά το ενθάρρυνε ηθικά και έπειτα από δική του μεσολάβηση, τον Ιανουάριο του 1921, τρεις εκπρόσωποι της Άμυνας συναντήθηκαν με τον Λούντ Τζώρτζ. Ο Βρετανός πρωθυπουργός έδειξε έντονο ενδιαφέρον, χωρίς όμως να αναλάβει οποιαδήποτε συγκεκριμένη δέσμευση¹⁸⁹.

Τον Οκτώβριο του 1921 δημιουργήθηκε στην Σμύρνη αντίστοιχη οργάνωση, με το όνομα «Μικρασιατική Άμυνα», από υψηλόφρονες Σμυρναίους της μεσαίας τάξης, λιγότερο βενιζελικούς από τους αμυνίτες της Κωνσταντινούπολης. Η εκλογή του Μελετίου Μεταξάκη, γνωστού βενιζελικού, στη χηρεύουσα έδρα του Οικουμενικού Πατριάρχη στην Κωνσταντινούπολη προσέδωσε στο κίνημα αίγλη και ισχύ και βοήθησε στην αύξηση της επιρροής του στη Μικρά Ασία. Ο Μεταξάκης συναντήθηκε με τον Λούντ Τζώρτζ και προσπάθησε να τον προσεταιριστεί. Ο Λούντ Τζώρτζ υποστήριξε ότι η παραμονή του Κωνσταντίνου στο θρόνο εμπόδιζε τη βοήθεια προς την Ελλάδα¹⁹⁰.

Η Άμυνα προσπάθησε να προσεταιριστεί τον Στεργιάδη και τον Παπούλα. Οι αντιδράσεις του Στεργιάδη δεν ήταν ενθαρρυντικές. Ο λόγος που τον οδήγησε στην άρνηση της συνεργασίας με την Άμυνα ήταν το συμπέρασμα, στο οποίο είχε καταλήξει στο τέλος του 1921, ότι δηλαδή το ελληνικό μέτωπο στη Μικρά Ασία δεν μπορούσε να κρατηθεί. Η στάση του στρατηγού Παπούλα ήταν πιο ευνοϊκή. Από την πρώτη επαφή με τον γιατρό Γιάγκο Σιώτη, ένα από τα πιο δραστήρια μέλη της Άμυνας στην Κωνσταντινούπολη, έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα σχέδια των αυτονομιστών, αλλά επέμεινε ότι ο ίδιος θα συμμετείχε, μόνο αν εξασφάλιζε την έγκριση της ελληνικής κυβέρνησης. Τον Φεβρουάριο του 1922, ο Σιώτης πρότεινε στον Παπούλα να τεθεί επικεφαλής του κινήματος για

¹⁸⁸ Idem, σσ. 189-190.

¹⁸⁹ SMITH M. L., op.cit, σσ. 333-339.

¹⁹⁰ Idem, σσ. 435-436.

την αυτονόμηση της Ιωνίας. Ο Παπούλας δέχθηκε καταρχήν, τονίζοντας όμως και πάλι ότι το κίνημα δε θα είχε καμία πιθανότητα επιτυχίας χωρίς την έμμεση, έστω, στρατιωτική και οικονομική βοήθεια των Αθηνών. Σε συνάντηση με τον Γούναρη στις 6/19 Μαρτίου 1922, ο πρωθυπουργός δήλωσε ότι δεν σκόπευε να εγκαταλείψει τη Μικρά Ασία. Σε νέα συνάντηση στις 31 Μαρτίου, μετά τη δημοσίευση των μεσολαβητικών προτάσεων της Συνδιάσκεψης του Παρισιού, ο Παπούλας τόνισε στον Γούναρη ότι ή θα έπρεπε να τον αφήσει να ανακηρύξει την αυτονομία ή να δεχθεί την παραίτησή του. Ο πρωθυπουργός επεσήμανε τις αδυναμίες του εγχειρήματος, στρατιωτικές κυρίως¹⁹¹. Στις συνομιλίες αυτές δεν αναφέρθηκε καθόλου ο πολιτικός προσανατολισμός του αυτονομιστικού εγχειρήματος. Ο Παπούλας είχε δεχθεί να ηγηθεί ενός κινήματος «εθνικού», γι' αυτό επέμεινε να λάβει την έγκριση της κυβέρνησης. Η διαβεβαίωση του Γούναρη, ότι δε θα εγκατέλειπε τη Μικρά Ασία, τον έπεισε να ανακαλέσει την παραίτησή του και να μην προχωρήσει στην ανακήρυξη της αυτονομίας, την οποία του ζητούσε η Άμυνα.

Στα τέλη Μαρτίου 1922, σε επιστολή του στον Μεταξάκη, ο Βενιζέλος επεσήμανε τις τεράστιες δυσκολίες που θα αντιμετώπιζε η ηγεσία του μικρασιατικού ελληνισμού, αν επέλεγε τον δρόμο της αυτονομίας, χωρίς ωστόσο να αποθαρρύνει τους αμυνίτες να συνεχίσουν τις προσπάθειές τους. Οι δυσκολίες κορυφώθηκαν, όταν ο Τζών Σταυρίδης επικοινωνήσε με μέλη της Άμυνας, ύστερα από παραίνεση του αγγλικού Υπουργείου Εξωτερικών, και τους διεμήνυσε ότι δεν είχαν την υποστήριξη του Λονδίνου. Οι τελευταίες προσπάθειες του Σιώτη να προσεταιρισθεί τον Παπούλα απέτυχαν κυρίως λόγω του κομματικού χαρακτήρα του αυτονομιστικού κινήματος. Η παραίτηση του Παπούλα στις 13/26 Μαΐου 1922 σήμανε και τη λήξη των προσπαθειών της Άμυνας για την αυτονόμηση της Ιωνίας.

Ο απόηχος, που δημιούργησε στην Ελλάδα η συντριβή του ελληνικού στρατού, ήταν μεγάλος. Η κυβέρνηση απέκρυψε για λίγες μέρες τα νέα της καταστροφής, αλλά αυτό δεν μπορούσε να διαρκέσει πολύ. Τα στρατεύματα που ήταν συγκεντρωμένα στη Χίο επαναστάτησαν με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Πλαστήρα. Ακολούθησαν τα στρατεύματα της Μυτιλήνης, οι αντιβενιζελικοί αξιωματικοί του στόλου συνελήφθησαν με τη βοήθεια των πληρωμάτων ύστερα από διαταγή του συνταγματάρχη Πλαστήρα. Στις 20 Σεπτεμβρίου, αεροπλάνο από τη Χίο πέταξε πάνω από την Αθήνα προκηρύξεις που

¹⁹¹ Η Άμυνα έκρινε επαρκή μία δύναμη 50.000-60.000 ανδρών για την υπεράσπιση των συνόρων του νέου κράτους από τις κεμαλικές επιθέσεις. Η δύναμη αυτή ήταν αμφίβολο αν θα μπορούσε να εκπληρώσει τον στόχο της, άλλωστε ουσιαστικά υπήρχε μόνο στα σχέδια των αυτονομιστών. Η τοπική στρατολογία δεν μπορούσε να καλύψει τον αριθμό αυτό και άρα θα έπρεπε να παραμείνει στη Μικρά Ασία, σε εθελοντική βάση, ελληνικός στρατός. Αυτό ήταν εξαιρετικά αμφίβολο, αν όχι αδύνατο.

καλούσαν το λαό να προσχωρήσει στην επανάσταση για τη σωτηρία της Ελλάδας και ζητούσαν την παραίτηση του βασιλιά και της κυβέρνησης. Ο Κωνσταντίνος παραιτήθηκε και συνελήφθησαν οι Πρωτοπαπαδάκης, Γούναρης, Θεοτόκης, Στράτος, Στρατηγός, Μπαλτατζής, Γούδας και Χατζηανέστης με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας¹⁹². Οι υπουργοί δικάστηκαν από στρατοδικείο που δεν είχε επαρκή δικαιοδοσία να τους δικάσει και καταδικάστηκαν για εγκλήματα που δεν είχαν διαπράξει. Ο θάνατος των έξι από τους κατηγορούμενους θεωρήθηκε αναγκαίος για να ξεπλυθεί η εθνική καταισχύνη, που είχε υποστεί ο στρατός από την ήττα στη Μικρά Ασία και για να καταστραφεί η βασιλική αντιβενιζελική παράταξη με την πολιτική δολοφονία των αρχηγών της. Έκλεισε με αυτόν τον τρόπο ένα τραγικό κεφάλαιο στη νεότερη ελληνική ιστορία.

Στην Τουρκία, οι όροι της ανακωχής του Μούδρου και η ελληνική απόβαση αποτέλεσαν ισχυρό ερέθισμα για την επίταση των δραστηριοτήτων των εθνικιστικών οργανώσεων. Ο Κεμάλ ήταν αυτός τελικά που οργάνωσε και συντόνισε τις ομάδες αυτές και πραγματοποίησε το νεοτουρκικό ιδεώδες της μετατροπής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε εθνικό τουρκικό κράτος. Ο διορισμός του Κεμάλ στη θέση του Επιθεωρητή των Ανατολικών Επαρχιών ήταν μία μοναδική ευκαιρία να συνεχίσει το διαφωτιστικό και οργανωτικό του έργο και να συγκεντρώσει ενισχύσεις για το εθνικιστικό κίνημα αντίστασης εναντίον της ταπεινωτικής ειρήνης που είχε επιβληθεί στη χώρα του. Στις 6/19 Μαΐου, ο Κεμάλ φτάνει στη Σαμψούντα, όπου παρά την επιτήρηση των Άγγλων, πυκνώνει τις επαφές του με τους τοπικούς στρατιωτικούς και διοικητικούς παράγοντες, τονίζει την ανάγκη αντίστασης εναντίον των Ελλήνων, κατηγορεί τη σουλτανική κυβέρνηση για αδράνεια και, τέλος, συνιστά την δημιουργία αντάρτικων ομάδων, ώσπου να οργανωθεί νέος τακτικός στρατός¹⁹³. Από εκείνη τη στιγμή υπήρχαν στην Τουρκία δύο κέντρα εξουσίας, η κυβέρνηση του σουλτάνου στην Κωνσταντινούπολη κάτω από τον έλεγχο των Συμμάχων και το ολοένα μετατοπιζόμενο κέντρο του εθνικιστικού κινήματος στο εσωτερικό.

Επόμενος σταθμός του Κεμάλ είναι η Αμάσεια. Οι αποφάσεις της σύσκεψης διατυπώθηκαν στο Πρωτόκολλο της Αμάσειας¹⁹⁴. Το πρωτόκολλο αυτό μπορεί να θεωρηθεί η διακήρυξη αντίστασης του τουρκικού λαού στις συμμαχικές αποφάσεις. Εκφράζονταν σε αυτό ο κίνδυνος για την ενότητα και την ανεξαρτησία της πατρίδας, η ανικανότητα της σουλτανικής κυβέρνησης να αναλάβει τις ευθύνες της, η ανάγκη ίδρυσης ενός εθνικού οργάνου ελεύθερου από ξένες επιρροές και έλεγχο που θα επανεξέταζε την κατάσταση

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, *op.cit.*, σ. 194.

¹⁹² Για το κατηγορητήριο βλ. SMITH M. L., *op.cit.*, σσ. 559-560.

¹⁹³ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, *op.cit.*, σ. 126.

της χώρας και θα διακήρυσσε σε όλο τον κόσμο την επιθυμία του λαού της Τουρκίας για δικαιοσύνη και, τέλος, η απόφαση να συνέλθει αμέσως στη Σεβάστεια Εθνικό Συνέδριο. Ο Κεμάλ εμφανιζόταν ως πιστός οπαδός και αντιπρόσωπος του σουλτάνου, τον οποίο παρουσίαζε δέσμιον των ξένων και ανίκανο να αντιδράσει χωρίς τη βοήθεια του λαού του. Δύο όμως μέρες μετά την υπογραφή του Πρωτοκόλλου της Αμάσειας, οι Βρετανοί κατήγγειλαν στο μεγάλο βεζίρη τις επαναστατικές ενέργειες του Κεμάλ και ζήτησαν την αποπομπή του από τον στρατό. Ο Κεμάλ υπέβαλε την παραίτησή του και έσπευσε να παραβρεθεί στο Συνέδριο στο Ερζερούμ¹⁹⁵. Στο Ερζερούμ ο Κεμάλ επιβλήθηκε ως αρχηγός τόσο στους τοπικούς αρχηγούς όσο και στον Κιαζίμ Καραμπεκίρ, διοικητή του 15ου Σώματος Στρατού, που είχε ήδη αποδεχθεί το Πρωτόκολλο της Αμάσειας και ακολούθησε τον Κεμάλ, παρά τη διαταγή του σουλτάνου να τον συλλάβει. Ως όρος, όμως, για την αποδοχή της ηγεσίας του Κεμάλ τέθηκε η μη εναντίωσή του στην εξουσία του σουλτάνου.

Στην Εθνοσυνέλευση στη Σεβάστεια, που άρχισε στις 20 Αυγούστου/4 Σεπτεμβρίου 1919¹⁹⁶, επικυρώθηκαν οι αποφάσεις του Ερζερούμ. Επιπλέον, διακηρύχθηκε ότι δε θα γινόταν δεκτή η δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους στις περιοχές του Αιδινίου, της Μαγνησίας και του Μπαλικεσέρ. Επίσης, υπερψηφίστηκε η επαναστατική πρόταση του Κεμάλ να εμφανιστούν ως έθνος και όχι ως αυτοκρατορία. Η σουλτανική κυβέρνηση αντέδρασε στις διακηρύξεις του Κεμάλ, στέλνοντας κουρδικά στρατεύματα, τα οποία αποκρούστηκαν. Στο μεταξύ, η Εθνοσυνέλευση της Σεβάστειας αποφάσισε την προκήρυξη εκλογών και τη δημιουργία προσωρινής κυβέρνησης με πρόεδρο τον Κεμάλ. Ο σουλτάνος αναγκάστηκε να δεχθεί την αξίωση της Εθνοσυνέλευσης για εκλογές και διόρισε ως νέο μεγάλο βεζίρη τον φιλοκεμαλικό Αλή Ριζά.

Η νέα βουλή που είχε εθνικιστική πλειοψηφία άρχισε τις εργασίες της στις 29 Δεκεμβρίου/12 Ιανουαρίου στην Κωνσταντινούπολη και όχι στην Άγκυρα, όπως είχε προτείνει ο Κεμάλ, επιδιώκοντας την απομάκρυνση από τον ξένο έλεγχο. Η νέα βουλή ψήφισε το Εθνικό Σύμφωνο, που συνόψιζε τις αρχές του Ερζερούμ και της Σεβάστειας, μία πλήρης δηλαδή ανατροπή των όρων της ανακωχής του Μούδρου¹⁹⁷. Η κατάληψη, όμως, της Κωνσταντινούπολης από τα συμμαχικά στρατεύματα προκάλεσε τη διακοπή των εργασιών της βουλής, οι βουλευτές φυγαδεύτηκαν ή εξορίστηκαν στη Μάλτα και κηρύχθηκε στρατιωτικός νόμος. Ο νέος αγγλόφιλος βεζίρης Δαμάτ Φερίτ κήρυξε αιρετικό το κί-

¹⁹⁴ DUMONT P., *op.cit*, σσ. 51-52.

¹⁹⁵ *Idem*, σσ. 55-60.

¹⁹⁶ *Idem*, σσ. 60-63.

¹⁹⁷ Για το Τουρκικό Εθνικό Σύμφωνο βλ. TOYNBEE A. J., *op.cit*, σσ. 229-232.

νημα του Κεμάλ και καταδίκασε ερήμην σε θάνατο τον ηγέτη και τους οπαδούς του, διακηρύσσοντας πως ήταν ιερό καθήκον κάθε μουσουλμάνου να εκτελέσει την απόφαση.

Ο εμφύλιος πόλεμος άρχισε στα τέλη Μαρτίου 1920. Στις 10/23 Απριλίου 1920, συγκλήθηκε η Α' Μεγάλη Εθνοσυνέλευση της Άγκυρας, που αποφάσισε το σχηματισμό προσωρινής κυβέρνησης με πρόεδρο τον Κεμάλ¹⁹⁸. Διακήρυξε ότι ο σουλτάνος θα εντασσόταν ξανά στο συνταγματικό σύστημα, μόνο όταν απελευθερωνόταν από την «αιχμαλωσία», αλλά με τρόπο που θα οριζόταν από την Εθνοσυνέλευση που ήταν η μόνη αρμόδια για τις εθνικές υποθέσεις, καθώς αντιπροσώπευε τη λαϊκή θέληση. Από τα μέλη της θα εκλεγόταν το Συμβούλιο του Κράτους και ο πρόεδρος θα ήταν και πρόεδρος της Βουλής.

Με τη δημιουργία της κυβέρνησης της Άγκυρας η Τουρκία διχάζεται και τυπικά σε δύο στρατόπεδα. Ενώ, όμως, αρχικά η έκβαση του εμφυλίου ήταν αμφίρροπη, ο σουλτάνος απευθυνόμενος στο θρησκευτικό φανατισμό των μαζών, οργανώνει την άνοιξη του 1920 το «Στρατό του Χαλίφη», στον οποίο συνέρεαν πλήθη μουσουλμάνων. Η επίκληση του θρησκευτικού αισθήματος απομονώνει για μερικούς μήνες την κυβέρνηση της Άγκυρας και εξασθενεί το κύρος του κεμαλικού κινήματος. Πρέπει να επισημανθεί ότι σε όλη τη διάρκεια της εθνικιστικής επανάστασης αυξήθηκε το προσφυγικό πρόβλημα των Ελλήνων της Μικράς Ασίας. Επιπλέον, η επέκταση της κατοχής το 1921 οδήγησε σε επιδείνωση της μεταχείρισης των μειονοτήτων και σε αντεκδικήσεις από την ελληνική πλευρά.

Η ήττα του ελληνικού στρατού κατέστησε τον Κεμάλ κυρίαρχο σε όλη την Τουρκία. Την 1η Νοεμβρίου 1922, η Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση ψήφισε την κατάργηση του Σουλτανάτου. Παρέμεινε το Χαλιφάτο ως θρησκευτική αρχή και το λειτουργήμα του Χαλίφη θα αποδιδόταν εκ μέρους της Εθνοσυνέλευσης σε ένα από τα μέλη της οικογένειας των Οσμανιδών¹⁹⁹.

Διεθνής Νομιμοποίηση ελληνικής και τουρκικής υψηλής στρατηγικής

Η συμπαράταξη της Ελλάδας με τις νικήτριες δυνάμεις και η ταύτιση των στόχων της υψηλής της στρατηγικής, με τις επικρατούσες διεθνείς αξίες και το πνεύμα της εποχής, τής επιφύλασαν αρχικά ευοίωνες προοπτικές. Η μεταπολεμική τάξη πραγμάτων στηρίχθηκε στην τάση προς κατάλυση των πολυεθνικών αυτοκρατοριών και στις διακηρυγμένες, από τον Ουίλσον, αρχές των εθνοτήτων και της αυτοδιάθεσης. Σύμφωνα με τον Αμερικανό Πρόεδρο, η ειρήνη δε θα έπρεπε εφεξής να βασίζεται στην εύθραυστη ισορ-

¹⁹⁸ DUMONT P., op.cit, σσ. 86-92.

¹⁹⁹ Idem, σ. 162.

ροπία των δυνάμεων, αλλά στην ικανοποίηση των νομίμων δικαίων των εθνοτήτων. Όσον αφορά στους στόχους της Συμμαχίας στην Εγγύς Ανατολή, αυτοί εστιάζονταν, σύμφωνα με τον Ουίλσον, στην απελευθέρωση των λαών που υφίσταντο την αιματηρή τυραννία των Τούρκων, στην εκδίωξη από την Ευρώπη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, απόλυτα ξένης προς το δυτικό πολιτισμό²⁰⁰. Ο Βενιζέλος στηρίχθηκε στην αρχή της αυτοδιάθεσης για να προωθήσει τις διεκδικήσεις της Ελλάδας στη Θράκη και στο Αιγαίο καθώς και για να θέσει περιοχές της Μικράς Ασίας με συγκεντρώσεις ελληνικών πληθυσμών υπό ελληνική ζώνη ελέγχου. Παράλληλα, το κύρος, η εμβέλεια της προσωπικότητας του Βενιζέλου και η ηγετική του φυσιογνωμία τον κατέστησαν έναν από τους αστέρες της Συνδιάσκεψης των Παρισίων²⁰¹. Η τακτική του επικεντρωνόταν στην επίδειξη διάθεσης συνεργασίας με τις ΗΠΑ, την Αγγλία και τη Γαλλία σε περιφερειακά ζητήματα, ώστε να εξασφαλίσει την πλήρη υποστήριξή τους για τις ελληνικές διεκδικήσεις έναντι της Ιταλίας και άλλων αντιπάλων. Με τις ΗΠΑ συνεργάστηκε ως προς το θέμα της Κοινωνίας των Εθνών, προσέφερε τον ελληνικό στρατό στη Γαλλία για την εκστρατεία στην Ουκρανία, ενώ συνεργάστηκε με τη Βρετανία για το θέμα της Κύπρου. Ο Βενιζέλος είχε σημαντική συνεργασία και υποστήριξη από τους φιλέλληνες του φιλελεύθερου βρετανικού κατεστημένου, που εργάζονταν για την ελληνική υπόθεση- ο Χάρολντ Σπέντερ, ο λόρδος Μπράις, ο Ρόναλντ Μπάρουζ του Βασιλικού Κολεγίου στο Λονδίνο²⁰².

Στη Σμύρνη, αμέσως μετά την ανακωχή, οι Έλληνες προχώρησαν στη σύσταση μιας Ελληνικής Αποστολής που λογοδοτούσε στο Υπουργείο Εξωτερικών στην Αθήνα. Στόχος της Επιτροπής ήταν να επιτύχει την υποστήριξη των αλλοεθνών κοινοτήτων και να νομιμοποιήσει τις ελληνικές επιδιώξεις στην περιοχή²⁰³. Η επιτροπή υποστήριξε ότι είχε κερδίσει την εύνοια της αρμενικής και της εβραϊκής κοινότητας, αλλά απέτυχε με ευρωπαϊκής καταγωγής πολίτες, των οποίων τα οικονομικά συμφέροντα εξυπηρετούνταν με τη διατήρηση του παλαιού καθεστώτος.

Στον αντίποδα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία, μία από τις ηττημένες δυνάμεις του πολέμου, αντιμετωπιζόταν ως η βάρβαρη δύναμη που θα εκδιώκονταν επιτέλους από την Ευρώπη. Η γενοκτονία των Αρμενίων, οι διωγμοί και οι σφαγές των Ελλήνων της Μικράς Ασίας είχαν προκαλέσει τη δυσαρέσκεια της διεθνούς κοινής γνώμης. Τις παραμονές της τουρκικής συνθηκολόγησης παρατηρήθηκε εντυπωσιακή στροφή στην τουρκική κυβερ-

²⁰⁰ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., *op.cit.*, σσ. 140-141.

²⁰¹ SMITH M. L., *op.cit.*, σσ. 141-143.

²⁰² *Idem.*, σ. 135.

²⁰³ *Idem.*, σ. 175.

νητική πολιτική και δημοσιογραφική συνθηματολογία²⁰⁴. Ο τουρκικός τύπος χαρακτήριζε τραγικό σφάλμα τις σφαγές των Αρμενίων και τους διωγμούς των Ελλήνων και αποκήρυξε την ιδεολογία του Παντουρκισμού. Ο Ταλαάτ προχώρησε σε διαβήματα σε διάφορες προσωπικότητες του διεθνούς χώρου και υπέβαλε συμβιβαστικό σχέδιο 14 σημείων με στόχο να αντιστρέψει την ήδη διαμορφωμένη εικόνα του δυτικού κόσμου για τους Τούρκους.

Η καθεστωτική αλλαγή στην Ελλάδα και η επάνοδος του Κωνσταντίνου δεν αντιμετώπιστηκε ευνοϊκά από τη δυτική κοινή γνώμη. Στην Αγγλία και ιδιαίτερα στη Γαλλία το όνομα του Κωνσταντίνου εξακολουθούσε να είναι εξίσου μισητό με αυτό του Γερμανού Κάιζερ. Η αντίδραση αυτή ενίσχυσε τη στάση εχθρικής αναμονής της Γαλλίας και απλής αναμονής της Αγγλίας απέναντι στην Ελλάδα μετά την ήττα του Βενιζέλου. Ιδιαίτερα η γαλλική κοινή γνώμη και οι γαλλικές εφημερίδες τάσσονταν υπέρ της ειρήνευσης με την Τουρκία. Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο της εφημερίδας *Le Temps*: « Η διαφύλαξη της ανεξαρτησίας και της κυριαρχίας της Τουρκίας αποτελεί μία παραδοσιακή αρχή της Γαλλίας. Ύστερα από τη νίκη του στρατάρχη Φρανσέ ντ' Εσπερέ, που ανέτρεψε τη γερμανική κυριαρχία στην Κωνσταντινούπολη, η στάση του γαλλικού κοινού έδειξε ότι δεν έχουμε λησμονήσει αυτή την αρχή. Η Συμφωνία που έχει συναφθεί πρόσφατα (Σύμφωνο Φρανκλέν-Μπουγιόν), δεν μπορούσε παρά να εφαρμοστεί σε αυτό το πνεύμα εγκάρδιας συνεννόησης για την οποία το κείμενο μιλά. Αρκεί να διαβάσει κανείς τους όρους της προκειμένου να διαπιστώσει ότι μεταξύ της Γαλλίας, νικήτριας στο μεγάλο πόλεμο της απελευθέρωσης των λαών και της χειραφετημένης, χάρη στον πατριωτισμό του Μουσταφά Κεμάλ και των συντρόφων του, Τουρκίας, η συμφωνία της Άγκυρας προϋποθέτει και επιτάσσει μία διαρκή φιλία»²⁰⁵.

Διπλωματία Ελλάδας Τουρκίας

Το ξέσπασμα του εθνικιστικού κινήματος στην Τουρκία μετέβαλε τα διπλωματικά δεδομένα. Ο Βενιζέλος ήταν υποχρεωμένος να δείχνει αυτοπεποίθηση μπροστά στους Συμμάχους από φόβο, μήπως ανακαλέσουν την «προσωρινή εντολή» στην Ελλάδα. Η ύπαρξη, ωστόσο, του δυναμικού εθνικιστικού κινήματος δεν αντιμετώπιστηκε με ταυτόσημο τρόπο από τους συμμάχους²⁰⁶. Οι Βρετανοί ιθύνοντες στην Αγγλία υποτιμούσαν το

²⁰⁴ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΕ, *op.cit.*, σ. 103.

²⁰⁵ DUMONT P., *op.cit.*, σ. 142.

²⁰⁶ SMITH M. L., *op.cit.*, σ. 202.

κίνημα του Κεμάλ, θεωρώντας ότι η κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης ή ο ελληνικός στρατός μπορούσαν να το συντρίψουν. Οι Ιταλοί, λόγω του ανταγωνισμού τους με τους Έλληνες, συνεργάζονταν με τον Κεμάλ, με στόχο να εξασφαλίσουν οικονομικές παραχωρήσεις. Οι Γάλλοι δεν υποτιμούσαν τη δυναμική του κινήματος και είχαν αρχίσει να δυσανασχετούν από την υπέρμετρη αύξηση της βρετανικής ισχύος στην περιοχή, συγκρούονταν όμως με τον Κεμάλ λόγω της διεκδίκησης της Κιλικίας. Για όσο διάστημα η Γαλλία ακολουθούσε αποικιακή πολιτική στην περιοχή αυτή, η συνδιαλλαγή και συμφωνία με τον τουρκικό εθνικισμό ήταν αδύνατη.

Σε αντίθεση με τους Βρετανούς αξιωματούχους στην Αγγλία, οι αξιωματούχοι που βρίσκονταν στην Μικρά Ασία και η βρετανική Ύπατη Αρμοστεία στην Κωνσταντινούπολη προειδοποίησαν τους προϊσταμένους τους στην Αγγλία για τους κινδύνους της αναρχίας και της επανάστασης στη Μικρά Ασία και την απειλή μιας εθνικιστικής αναγέννησης εναντίον των συμμάχων²⁰⁷. Οι Βρετανοί υποστήριζαν ότι η κατάσταση στην Τουρκία μέχρι την απόβαση του ελληνικού στρατού ήταν ικανοποιητική, με συνεχείς τάσεις βελτίωσης. Η παρουσία Ελλήνων στη Μικρά Ασία έδωσε το έναυσμα και την ηθική δύναμη για την έξαψη του εθνικιστικού κινήματος των Τούρκων. Σύμφωνα με τον Κάλθροπ, «ο κεμαλισμός αποτελούσε κίνδυνο εγκατάστασης μιας ανεξάρτητης και πιθανώς έντονα φανατικής και αντιευρωπαϊκής κυβέρνησης στη Μικρά Ασία, που θα απέρριπτε την εξουσία της Κωνσταντινούπολης και την επικυριαρχία του σουλτάνου»²⁰⁸. Οι Βρετανοί απέδιδαν σωστά την αρχική φάση συνεργασίας στο μούδιασμα της ήττας και λανθασμένα στην προθυμία των Τούρκων να παραδεχθούν τις επιταγές των Συμμάχων. Οι συστάσεις που έκαναν εστίαζαν σε δύο κατευθύνσεις: πρώτον, στη γρήγορη ειρηνική διευθέτηση του τουρκικού ζητήματος και, δεύτερον, στην απομάκρυνση των Ελλήνων, ώστε κανένα τμήμα της Μικράς Ασίας να μη μείνει υπό ελληνικό έλεγχο.

Επιπρόσθετα, οι Έλληνες αντιμετώπιζαν προβλήματα και με τους Ιταλούς στο θέμα των ορίων της ελληνικής και της ιταλικής ζώνης κατοχής. Οι διαφορές ρυθμίστηκαν με τη συμφωνία Βενιζέλου – Τιττόνι στις 29 Ιουλίου 1919²⁰⁹. Στα πλαίσια των διαπραγματεύσεων και πριν υπογραφεί η συμφωνία, στις 18 Ιουλίου καθορίστηκε προσωρινά η γραμμή διαχωρισμού της ελληνικής από την ιταλική ζώνη στο βίλαετι του Αιδινίου. Η γραμμή αυτή, που δεν απείχε πολύ από τη ζώνη που είχε καταλάβει ο ελληνικός στρατός, βρισκόταν μόλις 600 μέτρα από τη σιδηροδρομική γραμμή Αγιασουλούκ – Μουσλούκ

²⁰⁷ Idem, σσ. 203-209.

²⁰⁸ Idem, σ. 207.

²⁰⁹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, σσ. 123-124.

Ντερέ, γεγονός που την άφηνε εκτεθειμένη στις επιθέσεις των Τούρκων ατάκτων με ορμητήριο την ιταλική ζώνη. Στην συμφωνία περιλαμβάνονταν αμοιβαίες υποχωρήσεις όσον αφορά στις διεκδικήσεις τους στη Βόρειο Ήπειρο, στα Δωδεκάνησα και τη Μικρά Ασία. Ειδικά για τη Μικρά Ασία, η Ελλάδα δεχόταν τη γραμμή της 18ης Ιουλίου, στην περίπτωση που θα ικανοποιούνταν οι διεκδικήσεις της στη Θράκη και τη Βόρειο Ήπειρο. Η Ιταλία θα υποστήριζε τις ελληνικές διεκδικήσεις, όπως διατυπώθηκαν στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης στο Παρίσι. Η Ελλάδα αντίστοιχα θα υποστήριζε όλες τις ιταλικές διεκδικήσεις στη Μικρά Ασία. Στην περίπτωση που οι επιδιώξεις της Ελλάδας δεν ικανοποιούνταν, η Ιταλία αποδεσμευόταν από τις υποχρεώσεις της.

Την περίοδο εκείνη εκδηλώθηκαν επίσημα και οι αμφιβολίες των Γάλλων σχετικά με κατά πόσο ήταν συνετή και συμφέρουσα απόφαση η ελληνική κατάληψη. Ο Κλεμανσώ πρότεινε την αποστολή Διασυμμαχικής Ανακριτικής Επιτροπής στη Σμύρνη για τη διερεύνηση των γεγονότων της 15ης Μαΐου. Στις αρχές Αυγούστου 1919, ο Γάλλος πρόεδρος διευκρίνισε στον Βενιζέλο ότι οι Έλληνες ήταν μόνοι τους στη Μικρά Ασία· η Γαλλία δεν είχε πρόθεση να προβεί σε μία νέα βαλκανική εκστρατεία. Ο Κλεμανσώ ρώτησε το Βενιζέλο, αν η Ελλάδα θα μπορούσε, εφόσον χρειαζόταν, να αναλάβει συγχρόνως αμυντική δράση στη Θράκη και τη Μικρά Ασία. Ο Βενιζέλος παραδέχθηκε ότι αυτό ήταν αδύνατο, αλλά υποστήριξε ότι δε θα παρουσιαζόταν τέτοια ανάγκη²¹⁰.

Ιδιαίτερα δυσμενές για την Ελλάδα ήταν το πόρισμα της Διασυμμαχικής Επιτροπής. Θεωρούσε τους Έλληνες υπεύθυνους για τα γεγονότα που επακολούθησαν την ελληνική απόβαση και πρότεινε την αντικατάσταση των ελληνικών στρατευμάτων με συμμαχικά στρατεύματα. Η τουρκική χωροφυλακή θα αναδιοργανωνόταν υπό τη διοίκηση συμμάχων αξιωματικών, ώστε να εξασφαλιστεί η τάξη, όταν τα συμμαχικά στρατεύματα αποσύρονταν. Ο Κλεμανσώ ρώτησε τον Βενιζέλο, αν θα μπορούσε η Ελλάδα χωρίς τη βοήθεια των Συμμάχων να κάνει τις αναγκαίες στρατιωτικές και οικονομικές προσπάθειες, ώσπου να επικρατήσει ειρήνη στην Τουρκία. Η απάντηση του Βενιζέλου ήταν ότι με 12 μεραρχίες η Ελλάδα δεν μπορούσε να φοβηθεί τους 70.000 άνδρες του Κεμάλ²¹¹.

Παρά τη διαφαινόμενη αισιοδοξία του, ο Βενιζέλος ήταν εξαιρετικά ανήσυχος. Σε επιστολή του στον Λούντ Τζώρτζ εξέφρασε την ανησυχία του ότι μέσα σε τέσσερις ή πέντε μήνες, αν δεν εμποδιστεί η εθνικιστική Τουρκία, θα μπορέσει να διαθέσει έναν αξιόλογο στρατό²¹². Ο Βενιζέλος αντιλαμβανόταν πλήρως τη δυσχερή θέση της Ελλάδας, κα-

²¹⁰ SMITH M. L., *op.cit.*, σ. 211.

²¹¹ *Idem*, σ. 217.

²¹² *Idem*, σ. 220.

θώς ήταν μόνη στην αντιμετώπιση των εθνικιστών. Ο Τσώρτσιλ του είπε ότι η Αγγλία δεν μπορούσε να τον βοηθήσει με στρατεύματα, αλλά θα ήταν πρόθυμη να δώσει βοήθεια σε όπλα και πολεμοφόδια²¹³.

Τελικά, η πολυπόθητη συνθήκη ειρήνης υπογράφηκε στις Σέβρες στις 10 Αυγούστου 1920 (νέα ημερομηνία). Η Συνθήκη των Σεβρών, που επικύρωσε τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, υπογράφηκε από τον σουλτάνο, αλλά δεν αναγνωρίστηκε από το εθνικιστικό κίνημα²¹⁴. Η Συνθήκη προέβλεπε την επέκταση των ελληνικών συνόρων ως τη Τσατάλτζα, στα πρόθυρα της Κωνσταντινούπολης, και προσεπικύρωνε την ελληνική κυριαρχία στα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου με την Ίμβρο και την Τένεδο. Η πόλη και η ενδοχώρα της Σμύρνης παρέμενε κάτω από τουρκική επικυριαρχία για πέντε χρόνια με ελληνική, όμως, διοίκηση. Στο τέλος αυτής της περιόδου θα την προσαρτούσε η Ελλάδα, αν το αποφάσιζε η τοπική βουλή ή ένα δημοψήφισμα. Η τύχη της Βορείου Ηπείρου δεν προσδιοριζόταν με το κείμενο της συνθήκης, ενώ στην Κύπρο και τα Δωδεκάνησα καθιερωνόταν το καθεστώς αντίστοιχα της αγγλικής και ιταλικής κυριαρχίας. Η τουρκική πλευρά κατόρθωνε να διατηρήσει την Κωνσταντινούπολη, αλλά με τον όρο ότι θα σεβόταν τις υπόλοιπες διατάξεις της Συνθήκης. Παραιτούνταν οριστικά από τα εδάφη της Λιβύης, της Αιγύπτου, της Χετζάζης, της Μεσοποταμίας, της Παλαιστίνης και της Συρίας, αποδεχόταν τη δημιουργία ανεξάρτητου αρμενικού κράτους και την αναγνώριση της αυτονομίας και, σε δεύτερη φάση, της ανεξαρτησίας των Κούρδων στην περιοχή ανατολικά του Ευφράτη. Τα Στενά αποστρατικοποιούνταν και υποβάλλονταν κάτω από την εποπτεία μικτής διεθνούς επιτροπής με αντιπροσωπευτική συμμετοχή των Μεγάλων Δυνάμεων και των κρατών της περιοχής, επιφορτισμένης να διασφαλίσει την ελευθερία της ναυσιπλοΐας σε περίοδο πολέμου και ειρήνης.

Η Συνθήκη των Σεβρών επιβεβαίωνε την επιτυχία της αγγλικής πολιτικής και τη διεύρυνση της επιρροής της στο χώρο της Εγγύς Ανατολής. Η υπέρμετρη αγγλική διεΐσδυση υποκίνησε τις αντιδράσεις των συμμάχων της. Το κρισιμότερο, όμως, ήταν ότι οι όροι της Συνθήκης θα επιβάλλονταν μόνο με τη δύναμη των όπλων. Οι Σύμμαχοι απέκρουαν κατηγορηματικά κάθε ιδέα στρατιωτικής εμπλοκής και άρα ο ελληνικός στρατός ήταν υποχρεωμένος να αναγκάσει τον Κεμάλ να δεχθεί τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών.

Η εκλογική ήττα του Βενιζέλου και η θριαμβευτική επάνοδος του Κωνσταντίνου μετά από το δημοψήφισμα της 5ης Δεκεμβρίου 1920 παρείχε το έδαφος για την ανοικτή

²¹³ Idem, σ. 230.

²¹⁴ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., *op. cit.*, σσ. 154-157.

εκδήλωση των ενδοσυμμαχικών αντιδράσεων και την ενθάρρυνση των ανταγωνιστικών δυνάμεων της Ελλάδας. Το νέο καθεστώς αντιπροσώπευε για την Αντάντ, στη χειρότερη περίπτωση, απειλή και, στην καλύτερη, έναν αστάθμητο παράγοντα. Η κυβέρνηση Ράλλη έσπευσε να δηλώσει ότι δε θα υπάρξει καμία αλλαγή στην εξωτερική πολιτική. Η Γαλλία, ωστόσο, έβλεπε την καθεστωτική αλλαγή ως ευκαιρία για την αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών. Σε Διασυμμαχική Συνδιάσκεψη που έγινε στο Λονδίνο, η γαλλική και η ιταλική αντιπροσωπεία πρότειναν να σταλεί στην ελληνική κυβέρνηση σαφής προειδοποίηση, ότι τυχόν επιστροφή του Κωνσταντίνου θα σήμαινε παραδοχή της πολιτικής του κατά τη διάρκεια του πολέμου και ανασύσταση ενός καθεστώτος εχθρικού προς τους Συμμάχους. Στην περίπτωση αυτή, θα έπρεπε η Ελλάδα να γνωρίζει ότι οι Σύμμαχοι δεν ήταν σε θέση να εμπιστευθούν σημαντικές στρατηγικές θέσεις στη Μικρά Ασία σε μία εχθρική κυβέρνηση. Η πρόταση αυτή αποτέλεσε την πρώτη κίνηση προς την αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών. Ο λόρδος Κώρζον σε υπόμνημά του πρότεινε να υποβληθούν όροι, υπό τους οποίους η επιστροφή του Κωνσταντίνου θα επιτρεπόταν από τους Συμμάχους. Αυτοί περιελάμβαναν την απόλυτη δέσμευση να αποφευχθούν ποινικές διώξεις ή διωγμοί των βενιζελικών, πολιτική αμνηστία για όλους τους πολιτικούς κρατούμενους, περιορισμούς στην πολιτική και οικονομική ελευθερία δράσης με τη μορφή ενός συμμαχικού βέτο για τη σύναψη δανείων ή διπλωματικών και στρατιωτικών συμβάσεων²¹⁵. Η ουσία του υπομνήματος βρισκόταν στο ότι, αν η Ελλάδα συμπεριφερόταν με λογική μετριοπάθεια στο εσωτερικό και στήριζε τη συνθήκη των Σεβρών στο εξωτερικό θα μπορούσε να ελπίζει στην υποστήριξη της Βρετανίας. Ήταν μία πολιτική ηθελημένης αδράνειας: η συνθήκη θα μπορούσε να διατηρηθεί, αν οι Έλληνες αποδεικνύονταν ικανοί να τη διατηρήσουν.

Οι προτάσεις του Κώρζον βρίσκονταν σε αντίθεση με τους σχεδιασμούς του Υπουργείου Άμυνας και του Τσώρτσιλ. Άποψή τους ήταν ότι η βάση της βρετανικής πολιτικής στην Εγγύς Ανατολή έπρεπε να είναι η ανάσχεση της σοβιετικής Ρωσίας. Ο Τσώρτσιλ υποστήριζε ότι μία στενότερη συνεννόηση με τη Γαλλία θα βοηθούσε τη Βρετανία να επιτύχει μία καλή ειρήνη με τον Κεμάλ και να ανασυστήσει τον τουρκικό φραγμό στις ρωσικές φιλοδοξίες, που πάντα υπήρξε το κλειδί της βρετανικής πολιτικής στην Εγγύς Ανατολή. Η ειρήνη με τον Κεμάλ θα εξασφάλιζε τα βρετανικά συμφέροντα στην Κωνσταντινούπολη και συγχρόνως θα διευκόλυνε τη θέση της Αγγλίας στην Αίγυπτο, τη Μεσοποταμία, την Περσία και την Ινδία²¹⁶.

²¹⁵ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΕ, *op.cit*, σ. 150.

²¹⁶ SMITH M. L., *op.cit*, σσ. 296-299.

Το τελικό κείμενο, που υιοθετήθηκε από τη Συμμαχική Συνδιάσκεψη και επιδόθηκε στην κυβέρνηση Ράλλη στις 3 Δεκεμβρίου 1920 (νέα ημερομηνία), αποτελούσε συμβιβασμό ανάμεσα στις γαλλικές και τις βρετανικές θέσεις. Δεν έθετε θέμα αναθεώρησης της Συνθήκης των Σεβρών, αλλά τόνιζε ότι οι Δυνάμεις τις Αντάντ θα θεωρούσαν την τυχόν επιστροφή του Κωνσταντίνου στον ελληνικό θρόνο ως μία μη φιλική ενέργεια, που θα τους έδινε το δικαίωμα να επανεξετάσουν ολόκληρη την πολιτική τους στην Εγγύς Ανατολή χωρίς καμία δέσμευση· χωρίς δηλαδή να δεσμεύονται από τη συνθήκη των Σεβρών. Επίσης, με επίσημη ανακοίνωση οι Σύμμαχοι γνωστοποιούσαν τη διακοπή οποιασδήποτε οικονομικής βοήθειας στην Ελλάδα, στην περίπτωση που θα επέστρεφε ο βασιλιάς Κωνσταντίνος.

Είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι η πολιτική της Αντάντ δεν καθοριζόταν από την παρουσία ή όχι του Κωνσταντίνου στην Ελλάδα. Αυτή χρησιμοποιήθηκε ως αφορμή και βοήθησε στην αποκρυστάλλωση της αντίληψης των Γάλλων για τα συμφέροντά τους στην Εγγύς Ανατολή. Ο περιορισμός της βρετανικής ισχύος και τα γαλλικά οικονομικά συμφέροντα επέβαλαν πολιτική συνεργασίας με τον Κεμάλ. Η επιστροφή του Κωνσταντίνου έδωσε τη δυνατότητα στη Γαλλία να ασκήσει πίεση για αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών εις βάρος της Ελλάδας, κάτι που μπορούσε να γίνει μόνο βαθμιαία και με δυσκολία, αν είχε παραμείνει ο Βενιζέλος στην εξουσία.

Οι διεθνείς προϋποθέσεις για την οικοδόμηση του καθεστώτος των Σεβρών κατέρρεαν ανεπανόρθωτα²¹⁷. Ήταν πλέον έκδηλη η ροπή της Γαλλίας για αναθεώρηση της πολιτικής της στην Εγγύς Ανατολή και για συνεργασία με τον Κεμάλ, ενώ εκδηλωνόταν απροσχημάτιστα η ιταλική αντίθεση στην εδαφική επέκταση της Ελλάδας. Ταυτόχρονα, το εθνικιστικό κίνημα επωφελούνταν από τη συρροή θετικών εξελίξεων. Η σοβιετική ηγεσία έβλεπε την κεμαλική Τουρκία ως μέσο για την ανάσχεση της βρετανικής επιρροής, ενώ η εκλογική ήττα του Ουίλσον και η επάνοδος των ΗΠΑ στην πολιτική του απομονωτισμού είχε ως αποτέλεσμα να περιέλθει η Αρμενία υπό την επιρροή των Τούρκων.

Στις 21 Φεβρουαρίου 1921 (νέα ημερομηνία), συνήλθε στο Λονδίνο Διασυμμαχική Συνδιάσκεψη με τη συμμετοχή αντιπροσωπείας από την Άγκυρα. Η Συνδιάσκεψη μπορεί να θεωρηθεί ως προσπάθεια των Μεγάλων Δυνάμεων από τη μια πλευρά, προκειμένου να διευθετηθεί το Ανατολικό ζήτημα και της Αγγλίας από την άλλη, προκειμένου να διασώσει τη Συνθήκη των Σεβρών, ώστε να εξυπηρετήσει τα δικά της οικονομικά και στρατηγικά συμφέροντα. Η ελληνική αντιπροσωπεία παρουσίασε στη Συνδιάσκεψη κεί-

²¹⁷ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., *op.cit.*, σσ. 158-159.

μενα για τον ελληνικό στρατό, τον επαναπατρισμό των προσφύγων, τη γεωργία και τη διοίκηση της Σμύρνης. Στόχος ήταν να δείξει στους Συμμάχους ότι η Ελλάδα ήταν άξια υποστήριξης. Σε ιδιαίτερες συνομιλίες με τον Λούντ Τζώρτζ οι Έλληνες τόνισαν ότι η διατήρηση του μετώπου, όπως είχε, εξυπηρετούσε τα βρετανικά συμφέροντα για την ελευθερία των Στενών²¹⁸. Η Συνδιάσκεψη, ωστόσο, καταδικάστηκε σε αποτυχία. Η ελληνική κυβέρνηση είχε να αντιμετωπίσει από θέση μειωμένης ισχύος πρώτον την αδιαλλαξία της Άγκυρας, που δεν δεχόταν καμία πρόταση, εκτός αν προέβλεπε ολοκληρωτική εκκένωση της Μικράς Ασίας από τον ελληνικό στρατό, και δεύτερον την υπαναχώρηση μερίδας Συμμάχων της. Η Γαλλία και η Ιταλία πρότειναν τη σύσταση διασυμμαχικής επιτροπής για να διερευνήσει την πληθυσμιακή σύνθεση στην περιοχή της Σμύρνης και της Ανατολικής Θράκης, πρόταση που έγινε δεκτή και από τον Τούρκο αντιπρόσωπο και υπουργό εξωτερικών της κεμαλικής κυβέρνησης Μπεκίρ Σαμί²¹⁹. Η αποδοχή αυτής της πρότασης θα σήμαινε την ενδεχόμενη αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών. Η ελληνική κυβέρνηση αντέδρασε σθεναρά με τη συμπαράσταση του πολιτικού κόσμου της χώρας στο σύνολό του.

Όσον αφορά στις άλλες συμμαχικές προτάσεις που διατυπώθηκαν στη Συνδιάσκεψη – αποστρατικοποίηση των Στενών, πρόβλεψη μελλοντικής αποχώρησης των συμμαχικών δυνάμεων από την Κωνσταντινούπολη, κατάργηση των διομολογήσεων, περιορισμός των ελληνικών στρατευμάτων στην πόλη της Σμύρνης, αυτονομία της περιοχής της Σμύρνης με χριστιανό, όχι Έλληνα, διοικητή, διορισμένο από την Κοινωνία των Εθνών – η ελληνική αντιπροσωπεία τους δέχθηκε, με σοβαρές όμως επιφυλάξεις, που ισοδυναμούσαν με μη αποδοχή²²⁰. Η ελληνική άρνηση οφειλόταν στην ψευδαίσθηση ότι η Αγγλία υποστήριζε την εκστρατεία στη Μικρά Ασία και στη θέληση να εξαπολύσουν επίθεση εναντίον του Κεμάλ, προτού το εθνικιστικό κίνημα επωφεληθεί από τη νέα κατάσταση μετά τις γαλλοκεμαλικές και ιταλοκεμαλικές διαπραγματεύσεις στο Λονδίνο²²¹.

Ο εκπρόσωπος της Άγκυρας είχε σειρά μυστικών επαφών με τη γαλλική και την ιταλική αντιπροσωπεία. Στις 26 Φεβρουαρίου/10 Μαρτίου 1921, υπογράφηκε γαλλοτουρκική συμφωνία ανακωχής στο μέτωπο της Κιλικίας. Οι Γάλλοι αναλάμβαναν να αποσύρουν τα στρατεύματά τους με αντάλλαγμα την παροχή μιας σειράς προνομιακών συμβάσεων στην περιοχή και τη γενική μελλοντική πρόβλεψη για παρόμοιες οικονομικές παραχωρήσεις στη νέα κεμαλική Τουρκία. Η ιταλοτουρκική συμφωνία προέβλεπε παραχωρή-

²¹⁸ SMITH M. L., *op.cit.*, σσ. 341-342.

²¹⁹ ΤΟΥΝΤΑ ΦΕΡΓΑΔΗ Α., *op.cit.*, σ. 167.

²²⁰ *Idem*, σ. 168.

σεις σε ιταλικές εταιρείες. Επιβεβαιωνόταν, επίσης, και συμβατικά η πώληση όπλων στο κεμαλικό στρατόπεδο στη ζώνη της Αττάλειας. Παρότι οι συμφωνίες αυτές καταψηφίστηκαν από την τουρκική εθνοσυνέλευση και ο Μπεκίρ Σαμί απαλλάχθηκε από τα καθήκοντά του, αποτέλεσαν την επίσημη διάσπαση του συμμαχικού μετώπου και έβγαζαν το κεμαλικό καθεστώς από τη διπλωματική απομόνωση. Η Γαλλία προχώρησε στην αναγνώριση της κυβέρνησης της Άγκυρας.

Όσον αφορά στη ρωσική βοήθεια προς την Άγκυρα²²², ήδη από το 1920 η σοβιετική κυβέρνηση είχε αναγνωρίσει την επαναστατική κυβέρνηση της Τουρκίας και της είχε παράσχει τεχνική και οικονομική βοήθεια. Η αποκορύφωση της σοβιετικής βοήθειας ήταν η σύναψη τουρκοσοβιετικού «Συμφώνου Φιλίας» στις 16 Μαρτίου 1921 (νέα ημερομηνία). Με βάση την συμφωνία αυτή, η Σοβιετική Ένωση ανέλαβε την υποχρέωση να μην αναγνωρίσει καμία συνθήκη που επέβαλαν οι Σύμμαχοι στην Τουρκία. Η κυβέρνηση της Άγκυρας ανέλαβε την υποχρέωση να μην αναγνωρίσει καμία διεθνή σύμβαση που αφορούσε τη Σοβιετική Ένωση και είχε υπογραφεί ερήμην της. Η Σοβιετική Ένωση ακύρωσε όλες τις συμφωνίες και τις συνθήκες που είχαν γίνει ανάμεσα στον σουλτάνο και την τσαρική Ρωσία και ρυθμίστηκαν συνοριακά θέματα. Η Σοβιετική Ένωση παραχώρησε στην Τουρκία τα οχυρά του Καρς, την πόλη Άρτβιν και το Αρνταγκάν. Τέλος, με τη συμφωνία της Μόσχας καταγγέλθηκε το καθεστώς των διομολογήσεων και όλα τα αποικιακά πρόνοια που είχαν οι Μεγάλες Δυνάμεις στην Τουρκία.

Τον Απρίλιο του 1921, οι Σύμμαχοι διακήρυξαν αυστηρή ουδετερότητα μεταξύ των εμπόλεμων. Η βρετανική κυβέρνηση διέκοψε την προμήθεια πολεμικού υλικού στην Ελλάδα, με τη σύμπραξη των Ιταλών και των Γάλλων. Η συνεπής στάση, μάλλον, ευνοούσε τον Κεμάλ, γιατί Ιταλία και Γαλλία συνέχισαν να προμηθεύουν το εθνικιστικό κίνημα με πολεμικό υλικό. Μετά από επανειλημμένες διαμαρτυρίες η ελληνική κυβέρνηση πέτυχε οι δύο εμπόλεμοι να προμηθεύονται πολεμικό υλικό από τις χώρες αυτές σε εμπορική βάση, χωρίς την απαγορευτική παρέμβαση των κυβερνήσεών τους. Συγχρόνως, οι Σύμμαχοι δεν αναγνώρισαν τα δικαιώματα του ναυτικού εμπόλεμου κράτους, τα σχετικά με το δικαίωμα νηοψίας των συμμαχικών εμπορικών πλοίων στο Μαρμαρά και στο Αιγαίο. Η συμμαχική ερμηνεία της ουδετερότητας απαγόρευσε στους Έλληνες τη χρήση της Κωνσταντινούπολης ως ναυτικής βάσης.

Παρά τις αρνήσεις αυτές, από το Μάιο διαφάνηκε μία αλλαγή στη στάση της Αντάντ και, ιδιαίτερα, της Αγγλίας απέναντι στην Ελλάδα. Οι Άγγλοι αξιωματούχοι που

²²¹ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΕ, *op.cit.*, σ. 164.

²²² ΨΥΡΟΥΚΗΣ Ν., *op.cit.*, σσ. 191-202.

βρίσκονταν στη Μικρά Ασία υποστήριξαν ότι έπρεπε να εγκαταλειφθεί η πολιτική της αδράνειας και να υποστηριχθεί η Ελλάδα. Ο Κεμάλ έπρεπε να αντιμετωπιστεί, προτού γίνει ακόμη ισχυρότερος, παρά τα προβλήματα που μία τέτοια στάση της Αγγλίας θα μπορούσε να δημιουργήσει στις μουσουλμανικές περιοχές των Ινδιών. Σε περίπτωση ήττας της Ελλάδας λόγω άρνησης συμμαχικής οικονομικής βοήθειας, επόμενος στόχος του Κεμάλ θα ήταν η ουδέτερη ζώνη των Στενών. Τα βρετανικά συμφέροντα επέβαλαν την υποστήριξη της Ελλάδας, όχι όμως στη βάση μιας μακροπρόθεσμης ταύτισης των αγγλο-ελληνικών συμφερόντων, όπως την οραματιζόταν ο Βενιζέλος²²³.

Τα επιχειρήματα αυτά είχαν ιδιαίτερη απήχηση στο Υπουργείο Εξωτερικών της Αγγλίας. Ως εκ τούτου, η βρετανική πολιτική διαμορφώθηκε ως εξής: οι Σύμμαχοι θα ζητούσαν από την Ελλάδα εξουσιοδότηση για να προτείνουν στους Τούρκους έναν διακανονισμό βασισμένο στους όρους της συνδιάσκεψης του Λονδίνου, τροποποιημένους προς όφελος της Τουρκίας. Οι κυριότεροι όροι του αγγλικού σχεδίου ήταν τρεις: η αποστρατικοποίηση του ελληνικού τμήματος της Ανατολικής Θράκης, η αποχώρηση του ελληνικού στρατού όχι μόνο από την περιοχή αλλά και από την πόλη της Σμύρνης και η ακύρωση της «προσβλητικής για τα τουρκικά αισθήματα» τριμερούς συμφωνίας, που είχε υπογραφεί στο Παρίσι ταυτόχρονα με τη Συνθήκη των Σεβρών και προέβλεπε το διαχωρισμό της Τουρκίας σε σφαίρες αγγλικής, γαλλικής και ιταλικής οικονομικής επιρροής²²⁴. Θα έπρεπε, παράλληλα, να εκτιμηθεί η κατάσταση του ελληνικού στρατού, το ηθικό και η αποτελεσματικότητά του. Η έκθεση του στρατιωτικού ακολούθου στην Αθήνα, συνταγματάρχη Ναίρν, ήταν ευνοϊκή. Σύμφωνα με τον Ναίρν, ο ελληνικός στρατός ήταν η «πιο αποδοτική πολεμική μηχανή από κάθε φορά που τον είχε δει. Το ηθικό ήταν καλό, τα μέσα μεταφοράς επαρκή, η επιτελική δουλειά σωστά συντονισμένη»²²⁵. Και ο Βενιζέλος είχε συμφωνήσει με το προτεινόμενο σχέδιο. Σε συνάντησή του με τον Λούντ Τζώρτζ, ο Βενιζέλος επέμενε ότι για το δικό τους συμφέρον οι Σύμμαχοι θα έπρεπε να βοηθήσουν την Ελλάδα,

²²³ Ο Χάρολντ Νίκολσον, Βρετανός διπλωμάτης, συνόψισε την πολιτική γραμμή της Βρετανίας σε ένα ενδιαφέρον μνημόνιο: «Η ιδέα που μας παρακινούσε να υποστηρίξουμε την Ελλάδα δεν ήταν συναισθηματική παρόρμηση, αλλά η φυσική έκφραση της ιστορικής μας πολιτικής: η προστασία της Ινδίας και της διώρυγας του Σουέζ. Επί έναν αιώνα είχαμε υποστηρίξει την Τουρκία ως πρώτη γραμμή άμυνας στην Ανατολική Μεσόγειο. Η Τουρκία αποδείχθηκε αναξιόπιστη και υποχωρήσαμε στη δεύτερη γραμμή, τη γραμμή από τη Σαλαμίνα στη Σμύρνη. Γεωγραφικά, η θέση της Ελλάδας ήταν μοναδική για το σκοπό μας: πολιτικά ήταν αρκετά ισχυρή ώστε να κάνουμε οικονομία στα έξοδα τον καιρό της ειρήνης και αρκετά αδύναμη ώστε να είναι απολύτως υποχείριό μας στον πόλεμο. Η Συνθήκη των Σεβρών θα ήταν επομένως ένα τεράστιο ατού αν πετύχαινε. Μήπως τώρα είναι πάρα πολύ νωρίς για να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι απέτυχε;» SMITH M. L., op.cit, σ. 310.

²²⁴ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, op.cit, σ. 170.

²²⁵ SMITH M. L., op.cit, σ. 392.

ώστε να διασφαλίσουν τις θέσεις τους σε Κωνσταντινούπολη, Μεσοποταμία, Συρία και Παλαιστίνη.

Από τα μέσα του 1921, εκδηλώθηκε μικρή αλλαγή και στη γαλλική πολιτική. Η απόρριψη από την Εθνοσυνέλευση της Άγκυρας της γαλλοτουρκικής συμφωνίας του Λονδίνου και ο έντονα αντιγαλλικός τόνος της πλειοψηφίας των ομιλητών, οδήγησαν τη γαλλική ηγεσία στο συμπέρασμα ότι η σύγκρουση με τον Κεμάλ δεν έπρεπε να αποκλεισθεί. Η προσέγγιση αυτή, όμως, δεν μετέβαλε ουσιαστικά τις διαθέσεις της γαλλικής κυβέρνησης.

Η συνάντηση Κώρζον - Μπριάν πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι στις 5/18 και 6/19 Ιουνίου 1921. Οι Γάλλοι δέχθηκαν τις κύριες γραμμές των προτάσεων Κώρζον, αλλά διαφώνησαν στο θέμα της Θράκης. Η γαλλική αντιπροσωπεία εισηγήθηκε τη λήξη της ελληνικής κατοχής και τη μετατροπή της Ανατολικής Θράκης σε διεθνή ουδέτερη ζώνη. Η Ιταλία συμφώνησε με τη γαλλική πρόταση, αλλά η Αγγλία δεν υποχώρησε. Καμία πλευρά, τελικά, δε θέλησε να υποχωρήσει και συμφώνησαν να επιφυλαχθούν για το θέμα²²⁶.

Η κοινή διακοίνωση της Αντάντ επιδόθηκε στην Ελλάδα στις 9/22 Ιουνίου. Τρεις ημέρες αργότερα και παρά τις συμβουλές του Βενιζέλου μέσω της ελληνικής πρεσβείας στο Παρίσι, η κυβέρνηση Γούναρη απάντησε αρνητικά, λόγω των επικείμενων πολεμικών επιχειρήσεων. Η εγκατάλειψη των επιθετικών σχεδίων θα κλόνιζε το ηθικό του ελληνικού στρατού, ενώ θα ενίσχυε το ηθικό του αντιπάλου. Η ανακοίνωση κατέληγε λέγοντας ότι η ελληνική κυβέρνηση θα ήταν έτοιμη οποιαδήποτε στιγμή να μελετήσει συγκεκριμένες προτάσεις για ειρηνικό διακανονισμό.

Η αποτυχία της στρατιωτικής επιχείρησης του καλοκαιριού του 1921 στάθηκε κρίσιμη καμπή στη μικρασιατική πολιτική. Η αποχώρηση από τον Σαγγάριο σήμαινε για τους Έλληνες το τέλος των ελπίδων ότι θα επέβαλλαν στην Τουρκία έναν διακανονισμό με τη δύναμη των όπλων και την αρχή μιας νέας περιόδου, κατά την οποία η κυβέρνηση αναγνώριζε ότι ο διακανονισμός θα προέκυπτε μόνο από τη διπλωματία των Μεγάλων Δυνάμεων. Ο Γούναρης και Μπαλτατζής, τον Οκτώβριο του 1921, ξεκίνησαν περιοδεία στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, με στόχο την επίσπευση των διαδικασιών για την επίτευξη οριστικής ειρήνης και τη σύναψη εξωτερικού δανείου.

Οι συναντήσεις που είχαν οι Έλληνες επίσημοι με τον Γάλλο πρωθυπουργό Μπριάν δεν οδήγησαν σε κανένα αποτέλεσμα. Στη συνέχεια, επισκέφτηκαν την Αγγλία. Πριν τη συνάντηση, ωστόσο, με τον Κώρζον, η κατάσταση στη Μικρά Ασία είχε μεταστραφεί

²²⁶ Idem, σ. 395.

εναντίον των Ελλήνων. Στις 7/20 Οκτωβρίου 1921, υπογράφηκε στην Άγκυρα το γαλλο-κεμαλικό σύμφωνο, γνωστό ως Συμφωνία Φρανκλέν – Μπουγιόν. Το Σύμφωνο της Άγκυρας έβαζε τέλος στην εμπόλεμη κατάσταση ανάμεσα στα δύο μέρη και ρύθμιζε τις λεπτομέρειες της οριστικής αποχώρησης του γαλλικού στρατού από την Κιλικία. Το Σύμφωνο δεν έκανε καμία αναφορά στη σουλτανική κυβέρνηση, αναγνωρίζοντας με αυτόν τον τρόπο την κυβέρνηση του Κεμάλ ως τη μόνη κυβέρνηση της Τουρκίας. Η γαλλοτουρκική συνεννόηση ήταν μία ρήξη της συμμαχικής αλληλεγγύης, καθώς παραβίαζε τη θεμελιώδη αρχή ότι κανείς από τους Συμμάχους δεν είχε το δικαίωμα να συνάψει χωριστή ειρήνη με εχθρικό κράτος. Η αποτυχία του ελληνικού στρατού να καταφέρει αποφασιστικό πλήγμα στον κεμαλικό στρατό ώθησε τη Γαλλία να επανέλθει, μετά το σύντομο και αβέβαιο διάλειμμα του καλοκαιριού του 1921, στη γνωστή πολιτική της, την προσπάθεια, δηλαδή, προσεταιρισμού των Τούρκων εθνικιστών. Για την Ελλάδα το Σύμφωνο αυτό επιβεβαίωνε τη διπλωματική της απομόνωση, ενώ στο στρατιωτικό τομέα, μετά την αποχώρηση των Γάλλων από την Κιλικία, επέτρεπε στον Κεμάλ να συγκεντρώσει τις δυνάμεις του στο ελληνικό μέτωπο²²⁷.

Η συνάντηση της ελληνικής αντιπροσωπείας με τον Κώρζον πραγματοποιήθηκε στις 14/27 Οκτωβρίου 1921. Ο Κώρζον πρότεινε να εναποθέσει η ελληνική κυβέρνηση τα ελληνικά συμφέροντα στα χέρια των Συμμάχων. Η Βρετανία θα πρόβαλλε επιχειρήματα στις προσεχείς διαπραγματεύσεις για να διατηρηθεί στην περιοχή της Σμύρνης το ίδιο καθεστώς με αυτό που είχε προταθεί τον Ιούνιο – απομάκρυνση του ελληνικού στρατού με εγγυήσεις που θα αποσπούσαν οι Σύμμαχοι για λογαριασμό του χριστιανικού πληθυσμού – αλλά θα τροποποιούνταν το καθεστώς της Ανατολικής Θράκης, με την απομάκρυνση των ελληνικών συνόρων αρκετά χιλιόμετρα δυτικά από τις γραμμές της Τσατάλτζας. Ο Γούναρης δέχθηκε την πρόταση του Άγγλου Υπουργού Εξωτερικών, θέτοντας ως όρο ότι η Αντάντ θα αναλάμβανε την προστασία του χριστιανικού πληθυσμού μετά την αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Σμύρνη. Η αποδοχή δεν σήμαινε ότι οι Έλληνες δεσμεύονταν εκ των προτέρων χωρίς όρους να αποδεχθούν τα αποτελέσματα της διαμεσολάβησης, όποιας και αν ήταν· ήταν μία ύστατη προσπάθεια του Γούναρη να εξασφαλίσει καλύτερους όρους από ό,τι μπορούσε η Ελλάδα μόνη της²²⁸. Παράλληλα, ο Γούναρης ζήτησε δάνειο από τη βρετανική κυβέρνηση και στις 9/22 Δεκεμβρίου υπογράφηκε η συμφωνία Γούναρη-Χόρν²²⁹.

²²⁷ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΕ, *op.cit*, σσ. 187-188.

²²⁸ SMITH M. L., *op.cit*, σσ. 425-426.

²²⁹ Βλ. παραπάνω, σσ. 62-63.

Η αδυναμία επίτευξης ειρηνικού διακανονισμού στη Συμμαχική Συνδιάσκεψη στις Κάννες οδήγησε τον Γούναρη στην υποβολή διαβήματος στο αγγλικό Υπουργείο Εξωτερικών στις 2/15 Φεβρουαρίου 1922. Ήταν μία ύστατη έκκληση για βοήθεια και μία απειλή ότι, αν δεν στήριζαν την Ελλάδα, θα αναγκαζόταν να αναλάβει μονόπλευρη δράση εκκενώνοντας τη Μικρά Ασία και αφήνοντας τη Μεγάλη Βρετανία εκτεθειμένη στον Κεμάλ. Ο Κώρζον συμβούλευσε τον Γούναρη να παραμείνει στη Μικρά Ασία, καθώς μονομερής εκκένωση θα απειλούσε τα βρετανικά συμφέροντα στη Κωνσταντινούπολη, στα Στενά, στην Μεσοποταμία και σε όλη την Εγγύς Ανατολή. Ο Κώρζον πίστευε ότι οι Έλληνες δε θα προχωρούσαν στην εκκένωση, για λόγους εσωτερικής πολιτικής, και ότι το ελληνικό διάβημα ήταν αποτέλεσμα δικαιολογημένου πανικού ή εκβιαστικής διάθεσης. Ο Γούναρης δέχθηκε τις «συμβουλές» του Κώρζον και έβαλε στην άκρη της ιδέα της εκκένωσης²³⁰.

Στα τέλη Μαΐου η κυβέρνηση προσανατολίστηκε στην ανάληψη δύο απεγνωσμένων πρωτοβουλιών. Η πρώτη από τις ύστατες αυτές ενέργειες – εισήγηση του Στεργιάδη που την υιοθέτησαν το Υπουργικό Συμβούλιο και ο Κωνσταντίνος – ήταν η προσπάθεια δημιουργίας, με κέντρο τη Σμύρνη, αυτόνομου Μικρασιατικού Κράτους κάτω από την υψηλή επικυριαρχία του σουλτάνου και εδραιωμένο στην αρχή της ισότιμης συνεργασίας χριστιανών και μουσουλμάνων. Στρατιωτικά το νέο κράτος θα στηριζόταν στο τμήμα εκείνο των ελληνικών δυνάμεων που μετά την ελληνική αποχώρηση θα παρέμενε σε εθελοντική βάση. Η δυσπιστία του μουσουλμανικού στοιχείου, η αντίθεση της Μικρασιατικής Άμυνας και η στάση της Αντάντ οδήγησαν στην εγκατάλειψη του σχεδίου. Οι Σύμμαχοι γνωστοποίησαν, με κοινή διακοίνωσή τους προς την ελληνική κυβέρνηση, την άρνησή τους να δεχθούν την κήρυξη της μικρασιατικής αυτονομίας. Το καθεστώς της Μικράς Ασίας θα καθοριζόταν από Συνέδριο Ειρήνης²³¹.

Η δεύτερη πρωτοβουλία κατέτεινε στη στρατιωτική κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, ως έσχατο μέσο πίεσης εις βάρος της Άγκυρας. Στις 14/27 Ιουλίου, το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών δήλωνε ότι «η Ελλάδα ήταν υποχρεωμένη να αναζητήσει τα κατάλληλα εκείνα μέτρα που η εφαρμογή τους θα μπορούσε να τερματίσει τον πόλεμο»²³². Παρά το γεγονός ότι ο Μπαλτατζής δήλωσε ότι οι ελληνικές δυνάμεις δε θα παραβίαζαν την ουδέτερη ζώνη χωρίς τη σύμφωνη γνώμη της Αντάντ, οι πρεσβευτές της Αγγλίας, Γαλλίας και Ιταλίας ζήτησαν από την ελληνική κυβέρνηση να αποσύρει τα στρατεύματά

²³⁰ SMITH M. L., op.cit, σ. 443.

²³¹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, op.cit, σ. 199.

²³² Idem, σ. 200.

της από τα σύνορα της Τσατάλτζας, γιατί οποιοδήποτε επεισόδιο εκεί θα μπορούσε να οδηγήσει σε ευρύτερη άσκοπη σύγκρουση. Οι Σύμμαχοι είχαν αποφασίσει να αποκλείσουν με τα πλοία τους τα Στενά και όλα τα ελληνικά λιμάνια, αν ο ελληνικός στρατός προχωρούσε. Η κατηγορηματική αντίθεση των Συμμάχων αποθάρρυνε κάθε ενέργεια.

Ως απάντηση στις συνεχείς εκκλήσεις της ελληνικής κυβέρνησης για βοήθεια, στάθηκε ο λόγος του Λούντ Τζώρτζ στη Βουλή των Κοινοτήτων: «η παρεμπόδιση των Ελλήνων να διεξαγάγουν τον πόλεμο σύμφωνα με την βούλησή τους αποτελεί απροκάλυπτη αδικία, όταν μάλιστα οι Τούρκοι εφοδιάζονται ακατάπαυστα με όπλα από την Ευρώπη»²³³. Ο λόγος αυτός ήταν μία μπλόφα, που προοριζόταν να ανορθώσει το ηθικό των Ελλήνων έτσι, ώστε να κρατηθούν στις θέσεις τους, ώσπου να έρθει η ώρα των διαπραγματεύσεων. Περιείχε αόριστες ελπίδες, αλλά δεν υποσχόταν βοήθεια.

Η κατάρρευση του ελληνικού μετώπου τον Σεπτέμβριο του 1922 προκάλεσε απανωτές εξελίξεις στην Εγγύς Ανατολή. Κυρίαρχος στη Μικρά Ασία, ο Κεμάλ βρισκόταν αντιμέτωπος με τα συμμαχικά στρατεύματα στην Κωνσταντινούπολη. Το κατά πόσο ήταν διατεθειμένος να αναμετρηθεί στρατιωτικά με τις Δυνάμεις της Αντάντ παραμένει ένα ερώτημα αναπάντητο. Στις 11 Οκτωβρίου, οι αντιπρόσωποι της Τουρκίας, της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας συνομολόγησαν στα Μουδανιά τους όρους της ανακωχής: άμεσα αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από την Ανατολική Θράκη και αποκατάσταση των τουρκικών αρχών σε διάστημα τριάντα ημερών, διατήρηση των ευρωπαϊκών στρατευμάτων στην ουδέτερη ζώνη του Ελλήσποντου και του Βοσπόρου ως τη συνομολόγηση της τελικής ειρήνης. Η αναγκαστική ελληνική συναίνεση επιβεβαιώθηκε εκ των υστέρων με την αποδοχή του σχεδίου από το στρατηγό Μαζαράκη και το συνταγματάρχη Σαρηγιάννη²³⁴.

Ενάμιση μήνα μετά την ανακωχή των Μουδανιών άρχισε η Συνδιάσκεψη Ειρήνης στη Λοζάννη, με την οποία καθορίστηκε το εδαφικό καθεστώς μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και η εδαφική φυσιογνωμία της ευρύτερης γεωγραφικής ζώνης, που για πολλούς αιώνες είχε υπαχθεί στην τουρκική κυριαρχία.

²³³ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., *op.cit.*, σ. 167.

²³⁴ *Idem*, σσ. 168-169.

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΥΨΗΛΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ανάλυση της υψηλής στρατηγικής μιας χώρας ολοκληρώνεται με την συνολική αποτύπωση και αξιολόγησή της. Η υψηλή στρατηγική της Ελλάδας στη Μικρά Ασία, όπως διατυπώθηκε βασικά από τον Βενιζέλο, ήταν ένα πολύπλοκο οικοδόμημα, που χρειαζόταν προσπάθεια και επιτυχημένους ελληνικούς χειρισμούς σε πολλούς τομείς.

Εξετάζοντας την ελληνική υψηλή στρατηγική με βάση το κριτήριο της καταλληλότητας, το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι, δεν το εκπλήρωνε στη μικρασιατική εκστρατεία. Οι στόχοι της Ελλάδας, ιδιαίτερα μετά την αλλαγή της γαλλικής στάσης και με δεδομένη την αντίθεση των Ιταλών, δεν προσιδίαζε με το διεθνές περιβάλλον. Η Γαλλία και κυρίως η Ιταλία, η οποία δεν πέτυχε τους στόχους της ούτε στο Αιγαίο, ούτε στην Αδριατική, δυσανασχέτησαν από την ελληνική επιτυχία στη Συνθήκη των Σεβρών και την αύξηση της βρετανικής επιρροής στην Εγγύς Ανατολή, και, κατά παράβαση των συμφωνηθέντων, άρχισαν να την υπονομεύουν και να ενισχύουν τον Κεμάλ ηθικά, στρατιωτικά και οικονομικά. Η Ελλάδα αντιμετώπισε και πρόβλημα εσωτερικής νομιμοποίησης. Παρόλο που, η μικρασιατική εκστρατεία άρχισε μέσα σε κλίμα ενθουσιασμού, μετά και από τις επιτυχίες στους βαλκανικούς πολέμους, η επιμήκυνση της στρατιωτικής δραστηριότη-

τας, οι αλλαγές στο στράτευμα για την ικανοποίηση κομματικών αναγκών και η αδυναμία επίτευξης του στρατηγικού στόχου, που ήταν η καταστροφή του στρατού του Κεμάλ, οδήγησαν στη πτώση του ηθικού και στην απονομιμοποίηση του σκοπού του πολέμου. Παράλληλα, στην Ελλάδα ο Εθνικός Διχασμός, τα διχαστικά πάθη που ενέσπειρε, οι διώξεις και οι εκκαθαρίσεις και από τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές, όξυναν επικίνδυνα τα πολιτικά πάθη. Η ελληνική ηγεσία, σε όλη τη διάρκεια της μικρασιατικής εκστρατείας, κρίνεται ανεπαρκής και απέτυχε να δημιουργήσει το συναινετικό κλίμα, που απαιτούσε η πραγμάτωση ενός τόσο μεγάλου εγχειρήματος.

Το κριτήριο της εσωτερικής συνοχής, επίσης, δεν εφαρμόστηκε στην μικρασιατική εκστρατεία. Οι διαστάσεις της υψηλής στρατηγικής λειτούργησαν η μία εις βάρος της άλλης. Η στάση της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης στο ζήτημα της επιστροφής του Κωνσταντίνου, υπονόμει τις διπλωματικές πρωτοβουλίες και την οικονομική κατάσταση. Οι Σύμμαχοι και, ιδιαίτερα, η Γαλλία και η Ιταλία, χρησιμοποίησαν την επάνοδο του βασιλιά ως πρόσχημα για να άρουν την υποστήριξη στην Ελλάδα και να συνδράμουν τον Κεμάλ. Χαρακτηριστικά ο Τσώρτσιλ αναφέρει: «...Η επιστροφή του Κωνσταντίνου έλυσε όλους τους δεσμούς νομιμοφροσύνης των Συμμάχων προς την Ελλάδα και ακύρωσε όλες τις υποχρεώσεις... Στην πραγματικότητα η Ελλάδα ήταν ο ελευθερωτής τους...»²³⁵. Η κυβέρνηση απέτυχε να πείσει τους Συμμάχους ότι, ήταν προς το συμφέρον τους να υποστηρίξουν τη μικρασιατική πολιτική της Ελλάδας, ακυρώνοντας με τον τρόπο αυτό, την συμμαχική οικονομική βοήθεια. Η Ελλάδα βρέθηκε απομονωμένη διπλωματικά και οικονομικά σε αδιέξοδο. Η οικονομική κατάρρευση επηρέασε και την στρατιωτική διάσταση της υψηλής στρατηγικής. Οι ελλείψεις σε πολεμικό υλικό και ανεφοδιασμό του στρατού ήταν τραγικές, ενώ αντιμετώπιζε ακόμη και προβλήματα σίτισης και ιματισμού. Η εξάντληση των Ελλήνων στρατιωτών έφερνε την ήττα όλο και πιο κοντά.

Όσον αφορά στον συσχετισμό ικανοτήτων και στόχων, είναι αναμφισβήτητο, ότι την εξεταζόμενη περίοδο δεν συμβάδιζαν. Το ελληνικό κράτος ακολούθησε μία υψηλή στρατηγική, στην οποία δεν μπορούσε να αντεπεξέλθει. Γι' αυτό και η αντίθεση ανάμεσα στο μέγεθος των ελληνικών φιλοδοξιών και στη φτώχεια της χώρας, έδινε ιδιαίτερο βάρος στην υποστήριξη της Βρετανίας. Η υπερεξάπλωση επηρέασε και την αποδοτικότητα της υψηλής στρατηγικής και προκάλεσε κατασπατάληση δυνάμεων.

Η ακολουθητέα υψηλή στρατηγική ήταν εξαιρετικά ευαίσθητη σε σφάλματα. Πρώτο σημαντικό σφάλμα, το οποίο, σε συνδυασμό με τις διεθνείς εξελίξεις, συνέβαλε

²³⁵ SMITH M. L., op.cit, σ. 293.

στην κατάρρευση των προϋποθέσεων για την οικοδόμηση του καθεστώτος των Σεβρών, ήταν η πτώση του Βενιζέλου, μετά από την προκήρυξη εκλογών, ενώ η χώρα βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση. Βέβαια, στόχος του Βενιζέλου ήταν να επαναφέρει τη δημοκρατική ομαλότητα στη χώρα και να επωφεληθεί από τις επιτυχίες της διπλωματίας, ωστόσο, η χρονική συγκυρία ήταν ακατάλληλη.

Καταλυτικά, λόγω της φύσης της διάστασης αυτής, υπήρξαν τα λάθη, οι παραλήψεις και οι αδυναμίες στο στρατιωτικό τομέα. Συνήθως, επιτυχίες στη διάσταση της στρατιωτικής στρατηγικής διευκολύνουν τη δράση κυρίως της διπλωματίας, ενώ και στο εσωτερικό της χώρας βοηθούν στη δημιουργία συναινετικού κλίματος.

Ο ελληνικός στρατός απέτυχε να διαλύσει τις αντάρτικες ομάδες, προτού μετεξελιχθούν σε τακτικό στρατό. Η συμμαχική απαγόρευση για προώθηση της ελληνικής ζώνης και η απόφαση των Ελλήνων να την σεβαστούν, τους στέρησε τη δυνατότητα εξολόθρευσης του στρατιωτικού πυρήνα του αντιπάλου. Η αντιμετώπιση αντάρτικων ομάδων απαιτεί αποκέντρωση δυνάμεων, κάτι που ο ελληνικός στρατός απέτυχε να κάνει. Η απόφαση για προέλαση τον Ιούνιο του 1920 δεν είχε στόχο την καταστροφή των δυνάμεων του αντιπάλου, αλλά την προστασία των βρετανικών δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη και τα Στενά. Η μεταγενέστερη προέλαση του ελληνικού στρατού προς τη γραμμή Εσκή Σεχίρ – Αφιόν Καραχισάρ, προς τον Σαγγάριο και την Άγκυρα, όταν ο Κεμάλ είχε ισχυροποιηθεί συνιστά κρίσιμο σφάλμα στρατηγικής. Ο Κεμάλ ακολούθησε στρατηγική εξουθένωσης υποχωρώντας στα βάθη της Μικράς Ασίας. Ο ελληνικός στρατός έπεσε στην παγίδα του, τον ακολούθησε, διευρύνοντας το μέτωπο, με συνέπεια τη δημιουργία πιεστικών προβλημάτων στις γραμμές ανεφοδιασμού και στις επικοινωνίες. Καθώς, το γενικό στρατηγείο βρισκόταν στη Σμύρνη, εκατοντάδες μίλια μακριά από το μέτωπο, το χρονικό διάστημα ανάμεσα στην αποστολή τηλεγραφημάτων με αναφορές από το μέτωπο και τη παραλαβή διαταγών από το γενικό στρατηγείο, ήταν ζήτημα ωρών και όχι λεπτών, όπως θα έπρεπε. Η στρατηγική εκμηδένισης των Ελλήνων, με στόχο την καταστροφή του εχθρού μέσω αποφασιστικής μάχης, δεν απέδωσε. Τα προβλήματα αυτά, σε συνδυασμό με το ανεπαρκές σύστημα συλλογής πληροφοριών, έφεραν τον ελληνικό στρατό σε ευάλωτη θέση σε αιφνιδιαστικές κινήσεις του αντιπάλου. Ο αιφνιδιασμός του Αυγούστου 1922, όταν ο Κεμάλ επιτέθηκε στην εξέχουσα του Αφιόν Καραχισάρ, ενώ ο ελληνικός στρατός ήταν συγκεντρωμένος στο Εσκή Σεχίρ, επιτάχυνε την κατάρρευση του μετώπου.

Επίσης, έγιναν λάθη σε επιτελικούς σχεδιασμούς. Η επιθετική προέλαση του ελληνικού στρατού τον Μάρτιο του 1921 απέτυχε, λόγω βεβιασμένου και ακατάλληλου σχεδιασμού. Και στην θερινή εκστρατεία τον Αύγουστο του 1921 προς τον Σαγγάριο, οι

ελληνικές δυνάμεις ακολουθώντας έμμεση προσέγγιση, προσπάθησαν να κυκλώσουν τις δυνάμεις του Κεμάλ, ο οποίος αντιλήφθηκε την κίνηση και διέταξε γενική υποχώρηση.

Αναμφισβήτητα, ο Κεμάλ ήταν ένας εμπνευσμένος ηγέτης, ο οποίος κατάφερε να επικρατήσει του σουλτάνου και να οργανώσει τους Τούρκους εναντίον των δυτικών δυνάμεων. Η ελληνική παρουσία στη Μικρά Ασία άναψε την φλόγα του εθνικισμού. Οι Τούρκοι ήταν αποφασισμένοι να δεχτούν μία περίοδο σκληρών συμμαχικών ελέγχων και την απώλεια των μη τουρκικών περιοχών της αυτοκρατορίας τους. Σε μία εποχή κατάλυσης των αυτοκρατοριών και εθνικής αναγέννησης όλων των κρατών της Βαλκανικής και της Εγγύς Ανατολής, η επιβίωση της Τουρκίας ήταν δυνατή μόνο, με τη δημιουργία ενός εθνικού τουρκικού κράτους, σύμφωνα με τα δυτικά εθνικιστικά πρότυπα²³⁶. Δεν ήταν, όμως, διατεθειμένοι να δεχθούν την απώλεια τμημάτων από την καρδιά της Μικράς Ασίας και, ακόμη λιγότερο, την εισβολή των προαιώνιων εχθρών τους.

Ο Κεμάλ κατάφερε να εκμεταλλευτεί τις έριδες των Μεγάλων Δυνάμεων προς όφελος της Τουρκίας. Εξισορρόπησε τις δυτικές ευρωπαϊκές δυνάμεις, χρησιμοποιώντας τη Ρωσία. Ο φόβος για την εξάπλωση του κομμουνισμού και ο κίνδυνος για κάθοδο της Σοβιετικής Ρωσίας στη Μεσόγειο, οδήγησαν στη διατήρηση της Τουρκίας ως του κυριότερου πόλου ισχύος στη περιοχή. Επίσης εκμεταλλεύτηκε την ανησυχία των Ιταλών και των Γάλλων για την αύξηση της βρετανικής επιρροής. Η γαλλική και η ιταλική βοήθεια μετέτρεψε τον καταρρακωμένο τουρκικό στρατό σε μία καλά οργανωμένη και εφοδιασμένη πολεμική μηχανή.

Η κριτική της ελληνικής υψηλής στρατηγικής γίνεται συνήθως υπό το πρίσμα της κατοπινής Μικρασιατικής Καταστροφής. Η πολιτική του Βενιζέλου, ήταν πολιτική ενός οραματιστή, ενός ανθρώπου που «τα παίζει όλα για όλα». Ο υπολογισμός του έσφαλε σε δύο σημεία: πρώτον, πίστευε στην ιστορική διαδικασία της απελευθέρωσης από τους Οθωμανούς και δεύτερον, στη θέληση της Βρετανίας να στηρίξει άνευ όρων την Ελλάδα. Από την άλλη πλευρά, αν η στρατηγική του πετύχαινε τους στόχους της, η Ελλάδα θα μεταμορφωνόταν στην πιο σημαντική δύναμη της περιοχής, κατέχοντας στρατηγικά εδάφη σε δύο ηπείρους και πέντε θάλασσες.

²³⁶ Για την έννοια του εθνικισμού, χρησιμοποιώ τον ορισμό του Ernest Gellner: «Ο εθνικισμός είναι μία θεωρία πολιτικής νομιμότητας, η οποία απαιτεί τα εθνικά όρια να μη διαφέρουν από τα πολιτικά και, το κυριότερο, τα όποια εθνικά όρια στο εσωτερικό – ενδεχόμενο που αποκλείεται ήδη τυπικά από την ίδια την αρχή στη γενική της διατύπωση – να μη χωρίζουν τους κρατούντες από τους υπολοίπους». GELLNER E., Έθνη και Εθνικισμός, (2η εκδ.), Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1992, σ. 14.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ελληνική υψηλή στρατηγική, από τη σύσταση του ελληνικού κράτους μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή, είχε επεκτατικό χαρακτήρα, με κύριο στόχο την απελευθέρωση των «αλύτρωτων πατρίδων». Η επεκτατική αυτή πολιτική στηρίχθηκε, κυρίως, στη συμμαχία με τη Μεγάλη Βρετανία, την κυρίαρχη ναυτική δύναμη στην Μεσόγειο, αλλά και παγκοσμίως. Η πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας προς την Ελλάδα δεν βασιζόταν σε έναν αφιλοκερδή φιλελληνισμό, αλλά εξυπηρετούσε τις στρατηγικές ανάγκες και τα συμφέροντα της χώρας αυτής. Η Μικρά Ασία είχε τεράστια σημασία για τις Μεγάλες Δυνάμεις, όχι μόνο από οικονομική, αλλά και από πολιτική άποψη, λόγω της στρατηγικής γεωγραφικής της θέσης. Ιδιαίτερα, για τη Μεγάλη Βρετανία, η διατήρηση του ελέγχου στη περιοχή αυτή ήταν κάτι παραπάνω από επιτακτική ανάγκη για την προστασία των ανατολικών αυτοκρατορικών κτήσεων. Η κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οδήγησε στην υποστήριξη της Ελλάδας, ως τοποτηρητή των βρετανικών συμφερόντων. Η επανάσταση, όμως, των Τούρκων για τη δημιουργία τουρκικού εθνικού κράτους προκάλεσε την οριστική ματαίωση του σχεδιασμού για την μετατόπιση του πόλου ισχύος, στο χώρο με επίκεντρο το Αιγαίο και τα Στενά, από την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε μία γεωπολιτικά ενισχυμένη Ελλάδα. Στο πλαίσιο της νέας ισορροπίας δυνάμεων, που διαμορφώθηκε την περίοδο εκείνη και ισχύει σε γενικές γραμμές μέχρι και σήμερα, η Τουρκία αποτέλεσε και πάλι τον κύριο άξονα ισχύος στο νευραλγικό χώρο από τη Μαύρη θάλασσα και τα Στενά ως τη Μέση Ανατολή.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε, διαφάνηκε ότι στόχος όλων των κρατών είναι η εξασφάλιση της επιβίωσης και της ασφάλειας τους, η αύξηση της ισχύος τους σε ένα

άναρχο διεθνές σύστημα και η εξυπηρέτηση των εθνικών τους συμφερόντων, όπως τίθενται από την πολιτική ηγεσία. Ωστόσο, τα εθνικά συμφέροντα θα πρέπει πάντα να προσδιορίζονται σύμφωνα με τις εσωτερικές δομές και δυνατότητες κάθε κράτους και με τον διεθνή καταμερισμό ισχύος. Ένας ευνοϊκός συσχετισμός ισχύος βοηθά στην προώθηση των εθνικών συμφερόντων, μόνο όταν η ακολουθητέα υψηλή στρατηγική είναι σωστή. Η Ελλάδα έχασε στη Μικρά Ασία, γιατί οι στόχοι της μακροσκοπικής της υψηλής στρατηγικής, η εδαφική της επέκταση και η στρατηγική της παρουσία και στις δύο πλευρές του Αιγαίου, δεν συμβάδιζαν με τη στρατιωτική, διπλωματική και οικονομική ισχύ της χώρας. Η ιστορία έχει αποδείξει ότι η υπερεξάπλωση οδηγεί πάντα στη κατάρρευση της στρατηγικής.

Η Μικρασιατική Καταστροφή σήμανε την αλλαγή του δόγματος της υψηλής στρατηγικής. Η προσήλωση στο καθεστώς των συνθηκών και στην αρχή της νομιμότητας θα αποτελέσει έκτοτε τη σταθερή βάση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Η διαφύλαξη της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας και η συμμετοχή σε διεθνείς συνεργατικούς θεσμούς θα αποτελέσουν τις βασικές επιδιώξεις της.

Το 1922 αποτελεί μία τομή χωρίς ιστορικό προηγούμενο· η τραγική ολοκλήρωση τεσσάρων χιλιάδων χρόνων ιστορίας. Έλαβε τέλος μία διαδρομή, εξέλιπε οριστικά μία συγκεκριμένη μορφή του ελληνισμού στη Μεσόγειο, το Αιγαίο και τη Μαύρη θάλασσα. Ο ελληνισμός, ως ένας διαφορετικός και πρωτότυπος πολιτισμός, περιορίστηκε έκτοτε στα ελλαδικά και κυπριακά πλαίσια.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

BIERSTADT E. H., Η Μεγάλη Προδοσία, Ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων στη Μικρασιατική Καταστροφή και στη Συνθήκη της Λοζάνης, Αθήνα, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα» - Α. Α. Λιβάνη, 1997.

BULL H., Η άναρχη κοινωνία, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2001.

CARR E. H., Η εικοσαετής κρίση 1919-1939, Εισαγωγή στη μελέτη των διεθνών σχέσεων, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2000.

CLAUSEWITZ C. V., Περί του Πολέμου, (5η εκδ.), Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 1999.

DOUGHERTY J. E. – PFALTZGRAFF R. L., Ανταγωνιστικές Θεωρίες Διεθνών Σχέσεων, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1992.

DRIAULT É., Η Μεγάλη Ιδέα, Η Αναγέννηση του Ελληνισμού, Αθήνα, Εκδόσεις Κάτοπτρο, 1998.

DUMONT P., Κεμάλ: Ο Δημιουργός της νέας Τουρκίας, Αθήνα, Κούριερ Εκδοτική, 1998.

EVERA S. V., Εισαγωγή στη Μεθοδολογία της Πολιτικής Επιστήμης, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2000.

FULLER J. F. C., The Conduct of War 1789-1961, (5th ed.), London, Methuen & Co Ltd, 1979.

GELLNER E., Έθνη και Εθνικισμός, (2η εκδ.), Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1992.

GIPLIN R., Η Πολιτική Οικονομία των Διεθνών Σχέσεων, (2η εκδ.), 2 Τόμοι, Αθήνα, Εκδόσεις Guteberg, 1998.

-, War and Change in World Politics, Cambridge, Cambridge University Press, 1981.

GRAY C. S., War, Peace and Victory, Strategy and Statecraft for the next century, New York, Simon and Schuster, 1990.

HANSON V. D., The Western Way of War, Infantry Battle in Classical Greece, California, University of California Press, 1989.

HOBSBAWM E. J., Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, Μύθος Πραγματικότητα, Αθήνα, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1994.

JEVAKHOFF A., Κεμάλ Ατατούρκ, Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Π. Τραυλός, 2002.

KEEGAN J., Η Ιστορία του Πολέμου, Αθήνα, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα» - Α. Α. Λιβάνη, 1997.

KENNEDY P., Η Άνοδος και η Πτώση των Μεγάλων Δυνάμεων, 2 Τόμοι, Αθήνα, Εκδόσεις Αξιοτέλλης, 1990.

KISSINGER H., Διπλωματία, Αθήνα, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα» - Α. Α. Λιβάνη, 1995.

LIDDELL HART B., Στρατηγική της Έμμεσης Προσεγγίσεως, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 1995.

LUTTAWAK E. N., Strategy, The Logic of War and Peace, Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press, 1987.

MACHIAVELLI N., Μακιαβέλλι Έργα, Αθήνα, Εκδόσεις Κάλβος, 1984.

MEARSHEIMER J. J., The Tragedy of Great Power Politics, New York, W. W. Norton & Company, 2001.

-, «The False Promise of International Institutions», International Security, winter 1994/1995, Vol. 19.

SMITH M. L., Το Όραμα της Ιωνίας, Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, 2002.

SUN ZU, Η Τέχνη του Πολέμου, (3η εκδ.), Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 1997.

TOYNBEE A. J., Το Δυτικό Ζήτημα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, Μια μελέτη επαφής πολιτισμών, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2003.

ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ Κ. – ΗΦΑΙΣΤΟΣ Π., Ευρωατλαντικές Σχέσεις, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 1999.

ΒΕΡΕΜΗΣ Θ., Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453-1998, (2η εκδ.), Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 1999.

ΒΟΥΡΝΑΣ Τ., Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας, (6η εκδ), Τόμος Β', Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2003.

ΓΕΝΙΚΟΝ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΝ ΣΤΡΑΤΟΥ, Επίτομος Ιστορία Εκστρατείας Μικράς Ασίας 1919-1922, Αθήνα, Έκδοσις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, 1967.

ΗΦΑΙΣΤΟΣ Π., Κοσμοθεωρητική ετερότητα και αξιώσεις πολιτικής κυριαρχίας. Ευρωπαϊκή άμυνα, ασφάλεια και πολιτική ενοποίηση, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2001.

-, Ιστορία, Θεωρία και Πολιτική Φιλοσοφία των Διεθνών Σχέσεων, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 1999.

-, Θεωρία Διεθνούς και Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 1999.

Θουκυδίδου Ιστορία, Μετάφραση Άγγελου Βλάχου, Αθήνα, Εκδόσεις Εστία, 1998.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, Τόμος ΙΔ, 1977.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, Τόμος ΙΕ, 1978.

ΚΑΛΦΟΓΛΟΥΣ Ι. Η., Ιστορική Γεωγραφία της Μικρασιατικής Χερσονήσου, Αθήνα, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 2002.

ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ Γ., Χιλιαεττακοσιαεικοσιδυο, Δοκίμιο για τη Νεοελληνική Ιδεολογία, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2002.

ΚΙΤΣΙΚΗΣ Δ., Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20ο αιώνα, (3η εκδ.), Αθήνα, Εκδόσεις Εστία, 1998.

ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Η Υψηλή Στρατηγική της Αρχαίας Σπάρτης (750-192 π.Χ.), Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2001.

-, «Θεωρία Ανταρτοπολέμου», Έρευνα ΙΔΙΣ, Working Paper Series # 9, 2000.

-, Στρατηγικός Αιφνιδιασμός, Υπηρεσίες Πληροφοριών και Αιφνιδιαστικές Επιθέσεις, Αθήνα, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2000.

ΚΟΝΔΥΛΗΣ Π., Θεωρία του Πολέμου, (2η εκδ.), Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 1998.

ΚΟΥΤΣΗΣ Α. Σ., Μέση Ανατολή: Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική Ανάπτυξη, Τόμος Α', Εκδόσεις Παπαζήση, 1992.

ΚΩΝΣΤΑΣ Δ. – ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Διεθνείς Σχέσεις, Συνέχεια και Μεταβολή, Τόμος Α', Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 1997.

ΛΕΝΙΝ Β. Ι., Ο Ιμπεριαλισμός, Ανώτατο Στάδιο του Καπιταλισμού, Αθήνα, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2001.

ΜΕΛΑΣ Κ., Παγκοσμιοποίηση. Νέα Φάση Διεθνοποίησης της Οικονομίας, Μύθοι και Πραγματικότητα, Αθήνα, Εκδόσεις Εξάντας, 1999.

ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ Κ., Μάζα και Ιστορία, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2003.

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Σ., Το Ελληνικό Κράτος (1821-1909), Οδηγός Αρχαικών Πηγών της Νεοελληνικής Ιστορίας, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1988.

ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χ., Ο Αγώνας για την Ελληνική Ανεξαρτησία, Πολιτική και Στρατηγική των Ελλήνων και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1821-1832, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 1996.

-, Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική 6ος-11ος αιώνας, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα, 2001.

-, Διασπορά και Εθνική Στρατηγική, Αθήνα, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2000.

-, «Η Πορεία της Νεοελληνικής Υψηλής Στρατηγικής, Έρευνα EKOME, Μ 963, Μάρτιος 1996.

ΠΛΑΤΙΑΣ Α., Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη, Αθήνα, Εκδόσεις Εστία, 1999.

ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ Γ., Γεωπολιτική της Ελλάδας, Αθήνα, Εκδόσεις Libro, 1998.

ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945, (9η εκδ.), Τόμος Α', Αθήνα, Εκδόσεις Εστία, 2002.

ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ Ξ., Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία, (5η εκδ.), Αθήνα, Εκδόσεις Δημιουργία, 1999.

ΤΟΥΝΤΑ-ΦΕΡΓΑΔΗ Α., Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας (1912-1940), Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 1996.

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗΣ Θ., Διπλωματική Ιστορία Τριών Αιώνων, Από τη Βιέννη στις Βερσαλλίες 1815-1919, (3η εκδ.), Τόμος Β', Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 1997.

ΨΥΡΟΥΚΗΣ Ν., Η Μικρασιατική Καταστροφή, (4η εκδ.), Λευκωσία, Εκδόσεις Αιγαίον – Κουκίδα, 2000.

